T.C
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

KANUN Fİ'T TIP KİTABININ TIP FELSEFESİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Güler BOZKAYA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. İlhan YILDIZ

ÇANKIRI 2019

T.C
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

KANUN Fİ'T TIP KİTABININ TIP FELSEFESİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Güler BOZKAYA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. İlhan YILDIZ

ÇANKIRI 2019

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Bilimsel Etik Bildirimi ..... **vi**

Tez Kabul ve Onay ..... **vii**

Önsöz ..... **vii**

Özet ..... **ix**

Abstract ..... **x**

Kısaltmalar ..... **xi**

Şekil Listesi ..... **xii**

GİRİŞ .....

BÖLÜM 1: TIBB-I NEBEVİ' NİN TANIMI, TARİHSEL ARKA PLANIVE KAPSAMI **3**

1.1. Tıbb-ı Nebevi 'nin Tanımı 3

1.2. Tıbb-ı Nebevi' nin Kapsamı 12

1.2.1. Genel Tababet Konuları 12

1.2.2. Koruyucu Hekimlik 13

1.2.2.1. Hijyen 14

1.2.2.2. Perhiz 15

1.2.2.3. Karantina 16

1.2.3. Tedavi Şekilleri 17

1.3. Tıbb-ı Nebevi' nin Konusu 19

1.4. Tıbb-ı Nebevi' nin Tarihsel Arka Planı 20

1.4.1. İslam'dan Önceki Geleneksel Tıp Uygulamaları 20

1.4.2. İslam'da Tıp 24

1.4.2.1. İlk Dönem Tıp Uygulamaları 24

1.4.2.1.1. Bal Şerbeti İle Yapılan Tedaviyle Alakalı Hadisler 25

1.4.2.1.2. Hacamat İle Yapılan Tedaviyle Alakalı Hadisler 26

1.4.2.1.3. Dağlama Yöntemi İle Yapılan Tedaviyle İlgili Hadisler 27

1.4.3. Tıbb-ı Nebevinin İslam'daki Yeri 28

Sayfa

BÖLÜM 2: İBN-İ SİNA VE AYNI DÖNEMDE YAŞAYAN DİĞER HEKİM/FİLOZOFLAR: HAYATI VE ESERLERİ 30
2.1. İbn-i Sina' nın Hayatı Ve Eserleri 30
2.1.1. İbn-i Sina'nın Hayatı 30
2.1.2. İbn-i Sina'nın Eserleri 33
2.2. İbn-i Sina İle Aynı Dönemde Yaşayan Diğer Hekim/Filozoflar: Hayatı ve Eserleri 34
2.2.1. Ebubekir Er- Razi 34
2.2.2. Zahravi 36
2.2.3. Ali İbn Abbas 37
2.2.4. İbn Zuhr 38
2.2.5. İbn Nefis 38
2.3. İbn-i Sina' nın Yaşadığı Dönemde Ortaya Çıkan Tıp Anlayışının Üzerindeki Etkisi 39
2.4. İbn-i Sina' nın Modern Tıbbın Ortaya Çıkışında Etkisi 41
2.4.1. İbn-i Sina'nın İslam Dünyasındaki Tıp Anlayışı Üzerindeki Etkisi 41
2.4.2. İbn-i Sina'nın Batı Dünyasındaki Tıp Anlayışı Üzerindeki Etkisi 43

BÖLÜM 3: "EL- KANUN Fİ'T TIBB" ADLI ESERİN KAPSAMI 45
3.1."El- Kanun fi't Tıbb" Adlı Eserin Yazılması 45
3.2. "El- Kanun fi't Tıbb" Adlı Eserin İçeriği 46
3.2.1. Genel Tababet Bilgileri 57
3.2.2. Koruyucu Hekimlik 58
3.2.3. Hastalıkların Tedavisi 59
3.2.3.1. Yüz Felci Olan Hastalara İbn Sina'nın Uyguladığı Tedavi 60
3.2.3.2. Gözün Yaşarmasında İse Uygulanacak Tedavi 60
3.2.3.4. Gözde Meydana Gelen Katarakt Tedavisi 60
3.2.3.5. İşitme Bozukluğu İçin Uygulanan Tedavi 60
3.2.3.6. Kulak Ağrısı İçin Uygulanan Tedavi 61
3.2.3.7. Kulak Tıkanıklığının Tedavisi 61

Sayfa

3.2.3.8. Nezle Tedavisi 61
3.2.3.9. Dilin Kasılmasında Uygulanan Tedavi 61
3.2.3.10. Nefesin Kokmasında Tedavi 62
3.2.3.11. Diş Ağrısında Yapılan Tedavi 62
3.2.3.12. Diş Eti Yaralarının Tedavisi 62
3.2.3.13. Astım Tedavisi 62
3.2.3.14. Öksürük Tedavisi 63
3.2.3.15. Zatürriye Tedavisi 63
3.2.3.16. Kalp Çarpıntısının Tedavisi 63
3.2.3.17. Mide Ağrılarının Tedavisi 64
3.2.3.18. Mide Yaralarının Tedavisi 64
3.2.3.19. Hıçkırık Tedavisi 64
3.2.3.20. Karaciğerde Oluşan Tıkanıklığın Tedavisi 64
3.2.3.21. Basur Tedavisi 65
3.2.3.22. Böbrek Taşı Tedavisi 65
3.2.4. Ele Aldığı Hastalıklar 65
3.2.5. İklimlerin Hastalıklar Üzerindeki Etkisi 66
3.2.6. Hacamat 67
3.2.7. Dağlama 68
3.2.8. Psikolojik Hastalıklar (Buhran) 69
3.2.9. İlaç Tarifi ve Etkileri 70
3.2.9.1. Anison (Anason) 70
3.2.9.2. Ancura(Isırgan Otu) 71
3.2.9.3. Asfanak (ISPANAK) 71
3.2.9.4. Afyon 71
3.2.9.5. Ban Otu 71
3.2.9.6. Babunc (Papatya) 71
3.2.9.7. Basal (Soğan) 72
3.2.9.8. Buyanıs (Maydanoz) 72
3.2.9.9. Bındık (Fındık) 72
3.2.9.10. Cevz (Ceviz) 72
3.2.9.11. Cevzü'l- Hindi (Hindistan Cevizi) 73

Sayfa

3.2.9.12. Cezer (Havuç) 73
3.2.9.13. Darsını (Tarçın) 73
3.2.9.14. Hindiba 73
3.2.9.15. Verd (Gül) 73
3.2.9.16. Zencebil (Zencefil) 74
3.2.9.17. Zeytun (Zeytin) 74
3.2.9.18. Hımmus (Nohut) 74
3.2.9.19. Herşef, Hurşuf (Enginar) 74
3.2.9.20. Kendir 74
3.2.9.21. Kersene (Bezelye) 75
3.2.9.22. Kerefs- Kerfis (Kereviz) 75
3.2.9.23. Levz (Badem) 75
3.2.9.24. Sumak 76
3.2.9.25. Asel (Bal) 76
3.2.9.26. Fucl Fucul (Turp) 76
3.2.9.27. Kanturyun (Kantaron) 76
3.2.9.28. Şuniz (Çörek Otu) 77
3.2.10. Bal İle Yapılan İlaçlar 77
3.2.10.1. Sarı Safrayı Temizleyen Ballı Sirke 77
3.2.10.2. Kara Safrayı Azaltan Ballı Sirke 78
3.2.10.3. Bal ve Ayva Karışımı 78
3.2.10.4. Hermes Macunu 78
3.2.10.5. Macunü'l- Belazir 79
3.2.10.6. Macun-ı Fudanec (Nane) 79
3.2.10.7. Felsefe Macunu (Macunü'l Felasife Yani Hayat İksiri) 79
3.2.11. Diş Temizliği ve Tedavisi 80
3.3. "El- Kanun fi't Tıbb" Adlı Eserin Çevirileri 81
3.4. "El- Kanun fi't Tıbb" Adlı Eserin Şerhleri 82
3.5. "El- Kanun fi't Tıbb" Adlı Eserin Ders Kitabı Olarak Okutulması 82

Sayfa

BÖLÜM 4: "EL- KANUN Fİ'T TIBB" ADLI ESERİN TIP FELSEFESİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ 84
4.1."El-Kanun Fi't Tıbb" Adlı Eserin Tıbb-ı Nebevi İle İlgili Değerlendirmeleri 84
4.1.1."El- Kanun fi't Tıbb" Adlı Eserde Yer Alan Tıbb-ı Nebevi İle İlgili İşaretler . 84
4.2. "El-Kanun fi't Tıbb" Adlı Eserin Geleneksel Tıp İle İlgili İçeriği 85
4.2.1. Yunan Tıbbının "el-Kanun fi't Tıbb" Adlı Eser Üzerindeki Etkileri 96
4.2.1.1. Hippokrates 'in "el- Kanun fi't Tıbb" Adlı Eserin Üzerindeki Etkisi 97
4.2.1.2. Galen' in "el- Kanun fi't Tıbb" Adlı Eserin Üzerindeki Etkisi 98
4.2.2. Mısır Papirüsleri ve "el- Kanun fi't Tıbb" Adlı Eserin Üzerindeki Etkisi..... 101
4.2.3. Hint Ayurverda Tıp Metinlerinin "el- Kanun fi't Tıbb" Adlı Eser Üzerindeki Etkisi 104
4.2.4. Çin Tıbbının "el- Kanun fi't Tıbb" Adlı Eser Üzerindeki Etkisi 105
4.2.5. İran Tıbbının "el- Kanun fi't Tıbb" Adlı Eser Üzerindeki Etkisi 107
4.3. "El- Kanun fi't Tıbb" Adlı Eserde Kanıta Dayalı Tıbbın Ortaya Çıkışı..... 108
4.3.1. Tetkik Konusunda "el- Kanun fi't Tıbb" Adlı Eserin Tespitleri 109
4.3.2. Teşhis Konusunda "El-Kanun fi't Tıbb" Adlı Eserin Tespitleri..... 109
4.3.3. Tedavi Konusunda "El- Kanun fi't Tıbb" Adlı Eserin Tespitleri 111

SONUÇ..... 113

KAYNAKÇA 116
ÖZGEÇMİŞ..... 122

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım "Kanun fi't Tıbbın Tıp Felsefesi Açısından Değerlendirilmesi" adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

12/07/2019

Güler BOZKAYA

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Güler Bozkaya tarafından hazırlanan *Kanun fi't Tıp Kitabının Tıp Felsefesi Açısından Değerlendirilmesi* başlıklı bu çalışma, *12.07.2019* tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *oybirliğiyle* başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Felsefe* Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Danışman : Prof. Dr. İlhan YILDIZ İmza: ……..

Üye : Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU İmza: ……..

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YILDIRIM İmza: ……

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ...../..../ 201.. tarih ve ..... sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN
Enstitü Müdürü V.

ÖNSÖZ

Tıp felsefesi çok kıymetli ve çok geniş bir yelpazeye sahip olan bir alandır. Bu alan günümüzde ne yazık ki istenilen ilgiyi görmeyi başaramamıştır. Özellikle İslam coğrafyası kendi sınırlarında yetişen âlim, filozof ve hekimlerin kıymetini bilmemekte veyahut onlar hakkında mevcut bilgileri Batılı kaynaklardan öğrenmektedirler. Bu durum İslam tıp felsefesi alanında yapılan çalışmaların yetersiz kalmasına neden olmuştur. Oysaki İslam toplumunun tıp alanında ortaya koyduğu buluş ve yeniliklerle diğer toplumlar için model olmuştur. İslam coğrafyası hekim, hasta, ilaç, muayene, hastahane vb. gibi birçok kavramın anlamını değiştirerek sağlık hizmeti alanında hiç bilinmeyen birçok değişime sahne olmuştur. Bu değişiklikleri İslam devletlerinde seyahat eden birçok seyyah öve öve bitirememiştir. Nitekim Razi, Zâhrâvi, İbn Nefs, İbn Sina ve daha birçokları Batı' nın gıpta ile baktığı hekim ve filozoflardandır. Dikkat edilirse tıp ve sağlık alanında çok başarılı olan hekimler aynı zamanda İslam dünyasında filozof olarak da ün yapmışlardır. İbn-i Sina bu filozof hekimlerin en başında gelmektedir. Bu noktadan hareketle yaptığımız bu çalışmanın amacı hem İslam tıbbı hem de Batı tıbbı için büyük bir önem teşkil ettiği gibi modern tıbbın oluşmasına da kaynaklık eden İbn Sina' nın kaleme aldığı el-Kanun fi't Tıbb adlı eserin tıp felsefesi açısından değerlendirmesini yapmaktır.

Beni tıp felsefesi alanına yönlendiren, bana bu alan hakkında yeterli bilgiyi sunan, bu çalışma boyunca kıymetli bana zamanını ayıran ve yardımlarını benden esirgemeyen tez danışman hocam Prof. Dr. İlhan YILDIZ' a en derin saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca çalışmam esnasında benden maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen, bu çalışma boyunca verdiğim sıkıntılara rağmen bana sabır gösteren ve beni hep destekleyen babam Hasan BOZKAYA ve annem Meliha BOZKAYA' ya sonsuz şükranlarımı sunarım.

12/07/2019

Güler BOZKAYA

Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bililer Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı : Kanun fi't Tıp Kitabının Tıp Felsefesi Açısından Değerlendirilmesi
Tezin Yazarı : Güler BOZKAYA
Danışman : Prof. Dr. İlhan YILDIZ
Anabilim Dalı: Felsefe
Bilim Dalı : -
Kabul Tarihi : 12.07.2019
Sayfa Sayısı : xii (ön kısım) + 136 (tez) + 1 (özgeçmiş)
İnsanoğlunun varlığını sürdürmede katkısı olan bilim dalları arasında tıp ve sağlık alanı en prestijli yere sahiptir. Başlangıçta tıp dâhil birçok bilim dalının felsefe şemsiyesi altında ortaya çıktığı ve varlığını sürdürdüğü izahtan varestedir. Bundan ötürü ismi tıp felsefesi olmasa da, geçmişte Galen, Hipokrat, İbni Sina, Razi, Zâhrâvi gibi birçok hekim-filozof tıp alanında kafa yorarak olağanüstü başarılar elde etmişlerdir. Bu arada Çin, Mısır, Hint, Yunan, İran ve Osmanlı'nın da tıp bilimine olan katkısı yadsınamaz. Bu çalışmada dünyada ve özellikle İslam dünyasında büyük etkisi olan Kanun fi't- Tıp isimli kitap tıp felsefesi açısından değerlendirilecektir. Yanı sıra İslam dünyasında İbni Sina'nın yazmış olduğu bu dev eserin ortaya çıkışına kadar insanlığın tıp alanında sahip olduğu birikimden bahsetmemiz önem arz etmektedir. Öncelikle Kur'an ve hadislerde yer alan "sağlıklı yaşam ve tıp alanı" ile ilgili bölümler etrafında İslam dünyasında ortaya çıkan tıp felsefesi üzerinde durulacaktır. Daha sonraki dönemde hekim, hasta, hastane vb. gibi alanlarda İslam dünyasında ortaya çıkan gelişmeler ele alınacaktır. Son olarak İbni Sina, Razi ve Zahravi öncülüğünde ortaya çıkan kanıta dayalı tıp felsefesi adeta bu alanın el kitabı olarak bilinen Kanun fi't-Tıp tezimizde merkezi bir önem arz edecektir. Ardından ise, bu kitabın yazılmasından sonra ortaya çıkan tıp anlayışı üzerindeki etkisi ve günümüzde kanıta dayalı tıbbın oluşmasındaki katkısı ele alınacaktır.
Anahtar Kelimeler: Tıp, Tıbb-ı Nebevi, Geleneksel Tıp, Kanıta Dayalı Tıp.

Çankırı Karatekin University Graduate School of Social Sciences Master's Thesis Abstract

Title of the Thesis: The Evaluation of Al Qanon Fi't Tıb in the context of Medical Philosophy	
Author	**:** Güler BOZKAYA
Supervisor	**:** Prof. Dr. İlhan YILDIZ
Department	**:** Philosophy
Sub-field	**: -**
Date	**:** 12.07.2019

Medicine and health have the most important place among the disciplines that contribute to the survival of human beings. It is a fact that many branches of science, including medicine, emerged and existed under the umbrella of philosophy. Although its name is not a philosophy of medicine, many physicians and philosophers such as Galen, Hippocrates, Ibn Sina, Razi, Zahravi have achieved extraordinary successes in medicine in the past. Meanwhile, Chinese, Egyptian, Indian, Greek, Iranian and Ottoman contributions to medicine cannot be denied. In this study, the book of "Canon in the Medicine", which has a great influence in the world and especially in the Islamic world, will be evaluated in terms of medical philosophy. As well as the emergence of this great work written by Ibn Sina in the Islamic world, it is important that we talk about the legacy of humanity in the field of Medicine.

First of all, we will focus on the philosophy of medicine in the Islamic world around the sections related to "healthy life and medicine" in the Qur'an and the hadiths. After that, the developments in the Islamic world such as physicians, patients and hospitals will be discussed. Lastly, the evidence-based medicine that emerged under the leadership of Ibn Sina, Razi and Zahravi, and the handbook of this field, "Kanun fi't-Tıp" will be of central importance in our thesis. Then, the impact of this book on the understanding of medicine that emerged after writing, and its contribution to the formation of evidence-based medicine will be discussed.

Keywords: Medicine, Traditional Medicine, Evidence Based Medicine, Prophetic Medicine

KISALTMALAR

a.g.e	Adı geçen eser
a.g.m	Adı geçen makale
a.g.t	Adı geçen tez
bkz.	Bakınız
böl.	Bölüm
C:	Cilt
çev.	Çeviren
mad.	Madde
n.r.	Numara
n.ş.r	Neşreden
s.	Sayfa
say.	Sayısı
tah.	Tahkim
Ty	Tarih yok
v.dğr	Ve diğerleri
yay.	Yayın
T.D.V	Türkiye Diyanet Vakfı

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil No	**Sayfa**
Şekil 2.1. Zâhrâvi'nin Ameliyat Aletleri……...	37
Şekil 2.2. Raspator ……..……...	37
Şekil 2.3. Koter ……..……	37
Şekil 2.4. İbn-i Sina, Galenos, Hipokrates ……	44

GİRİŞ

Felsefenin hemen hemen her filozof tarafından kabul görmüş olan anlamı "bilgiyi sevme" olsa da ne yazık ki günümüzde felsefenin anlamı ve felsefenin alanı maalesef bu anlamdan uzaklaşmış olup bana felsefe yapma veyahut boş işler yığını olarak tanımlanmıştır. Elbette bu tanım hiçbir filozof ve felsefeciler tarafından kabul görülen bir tanım değildir. Çünkü felsefe geçmişte günümüze kadar varlığını sürdüren her bilimin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bilim niçin? Sorusu ile insan aklını meşgul ederken felsefe, nasıl? Sorusu ile hem insan aklını hem de vicdanını meşgul etmiştir. Bu sorular ile aslında felsefe hiçbir bilimin özüne dokunmadan onların olaylar ve olgulara karşı farklı pencerelerden bakmasını sağlamıştır. Nitekim felsefe sayesinde bilimde ilerleyiş hiçbir zaman durmaksızın devinimsel ve devrimsel olarak sıçrayış gerçekleştirecektir. İşte bu bilimler arasında tıp bilimi aslında felsefe ile yakından ilişkisi bulunan bir bilimdir. Bu çalışmada üzerinde durulan konular şöyledir:

Tezin Birinci Bölümünde İslam dünyasında ortaya çıkan bir tıp felsefesi olarak Tıbb-ı nebevinin anlam ve önemi üzerinde durulacaktır. Geçmişten alınan geleneksel tıp yöntemlerinin İslam coğrafyasında nasıl evrilerek İslam tıbbını ortaya çıkardığından bahsedilecektir. Tıbb-ı Nebevi' nin tanımı, Tıbb-ı Nebevi' nin konusu, Tıbb-ı Nebevi' nin çeşitleri, Tıbb-ı Nebevi' nin tarihsel arka planı, Tıbb-ı Nebevi' nin kapsamı, Tıbb-ı Nebevi' nin İslam'da ki yeri ve Tıbb-ı Nebevi alanında yapılan çalışmalar üzerinde durulacaktır.

Tezin İkinci Bölümünde ise; Razi, Zahravi gibi hemen hemen İbn-i Sina ile aynı dönemde yaşamış olan filozof hekimlerin hayatı ve çalışmalarından bahsedilecektir. Bu vesileyle İbn-i Sina'ya gelinceye kadar İslam dünyasında tıp alanında ortaya çıkan gelişmeler ele alınacaktır. Daha sonra İbn-i Sina ve Kanun fi't-Tıp üzerinde durulacaktır. İbn Sina' nın hayatı, İbn Sina' nın tıp alanında kaleme aldığı eserler, İbn Sina'nın kendi yaşadığı dönemde ortaya çıkan tıp anlayışı üzerindeki etkisi ve İbn Sina' nın modern tıbbın ortaya çıkışındaki etkisi üzerinde durulacaktır.

Tezin Üçüncü Bölümünde; Kanun fi't Tıbb adlı eserin kapsamı, yazıldığı dönem, içeriği, çevirileri, şerhleri, Kanun fi't Tıbb'ın ders kitabı olarak okutulması ve tıp dünyası üzerindeki etkisi detaylı bir biçimde ele alınacaktır.

Tezin Dördüncü Bölümünde; Kanun fi't Tıbb'ın tıp felsefesi açısından değerlendirilmesi, Tıbb-ı Nebevi açısından Kanun fi't Tıbb'ın değerlendirilmesi, Kanun fi't Tıbb'ın geleneksel tıp ile ilgili içeriği, yine Kanun fi't Tıbb ile birlikte kanıta dayalı tıbbın ortaya çıkışındaki etkisi ve ayrıca Kanun fi't Tıp'ta tetkik, teşhis ve tedavi konusu üzerinde durulacaktır.

Bu çalışmanın problemi ise şudur: Felsefe ile tıp arasındaki ilişkide İbn-i Sina'nın ölümsüz eseri olan "Kanun fi't Tıp" kitabının yeri ve öneminin ne olduğudur?
Bu çalışmanın iki amacı bulunmaktadır. Bunlardan ilki; hem İslam tıbbı hem de Batı tıbbı için büyük bir önem teşkil ettiği gibi modern tıbbın ortaya çıkmasına da kaynaklık eden "Kanun fi't Tıp" kitabının tıp felsefesi açısından değerlendirmesini yapmaktır. İkinci bir amaç ise; Felsefe ile tıp arasındaki ilişkiyi göstermektir.

Çalışmanın literatür kısmı için izlenilen yöntem ise "doküman incelemesi" yöntemi olup; Ankara ve Uşak ilindeki kütüphanelerden yararlanılan kaynaklar, Ulusal tez merkezinden ulaşılabilen Yüksek Lisans ve Doktora tezleri, veri tabanında bulunan makale ve bildiriler, televizyon programları ve belgesellerden yararlanılmıştır.

BÖLÜM 1
TIBB-I NEBEVİ' NİN TANIMI, TARİHSEL ARKA PLANIVE KAPSAMI

1.1. Tıbb-ı Nebevi 'nin Tanımı

Tıbb-ı Nebevi deyimi ile ilgili çok farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımları sırasıyla ele alalım:

1. Bu yaklaşımların bazısına göre Tıbb-ı Nebevi sağlık alanında ortaya çıkan hurafelerden ibarettir. İbni Haldun başta olmak üzere birçok kişi bu düşünceyi savunmuştur.

2. Diğer bir yaklaşıma göre, Tıbb-ı nebeviyi vahye dayanan tıbbi açıklamalardan ibaret olarak görmekte ve bu alanı adeta kutsallaştırmaktadır. İbni Kayyim el-Cevziyye başta olmak üzere birçok kişi de bu görüşleri savunmuştur.

3. Son yaklaşıma göre, kanıta dayalı tıp ve kutsal metinlerde geçen açıklamaların birlikte ele alınması ve Kur'an-ı Kerim ve hadisler başta olmak üzere bütün kutsal metinlerin yaklaşım ve yorumlarının da dikkate alınmasını savunmaktadır. Şimdi birinci yaklaşımı savunanların durumunu ele alalım:

Bu görüşe göre;

> *"Tıbb-ı Nebevi, İslamiyet öncesi Arap coğrafyasında kullanılan yöntemlerden hareketle elde edilen tecrübelerle dolu bir alandır. İbn Haldun (ö. 808/ 1405) ve Nevevi (ö. 676/ 1277) gibi âlimlere göre Hz. Peygamber'in tıpla ilgili sözleri âdet ve dünya işlerinden sayılır. Nevevi, hurmaların aşılanması ile ilgili hadisi şerh ederken Hz. Peygamber' in ahiret işlerine yoğunlaştığı için dünya işleri konusunda isabet edemeyebileceğini, bu durumun da onun için bir eksiklik olmadığını bildirmiştir."*[1] .

Bu görüşte olanların ortak savı Hz. Peygamber' in Medine' de hurma yetiştiren insanların hurmaları aşılamalarına gerek olmadığı doğrultusundaki tavsiyesinin

[1] En- Nevevi, Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref, *el- Minhac Şerhu Sahihi Müslim b. el- Haccac,* Dâru İhyâi't- Arabi Yay. Beyrut, 1392, Fadâil, 139, XV. S.116

menfi sonuç doğurmasıdır. Bilindiği üzere Hz. Peygamber' in tavsiyesine uyarak hurmalarını aşılamayan sahabe o yıl az verim alınca durumu Hz. Peygamber' e arz ettiler. Hz. Peygamber şöyle buyurdu;

> *"Ben de bir insanım. Size dininiz konusunda bir şey emredersem onu alınız. Kendi görüşüm olarak bir şey emredersem şüphe yok ki ben de bir insanım".*[2]

Tıbb-ı nebeviyi Hz. Peygamber dönemindeki sağlık bilgisi ve uygulamalardan ibaret olarak gören diğer bir İslam düşünürü de *İbni Haldun*'dur. İbn Haldun ise Hz. Peygamber' in tıbbi konulardaki tavsiyelerini kaydederken şunları söylemiştir:

> *"Şehir halkı yanında, çölde yaşayanların da çoğu zaman kocakarı veya bazı şahısların tecrübesine dayandırdıkları tıbba dair bilgileri vardı. Bu bilgilerden bir kısmı doğru olabilir. Arapların bu kabilden birçok tıp çeşitleri ve Haris b. Kelede gibi tanınmış doktorları da vardı. Şer'i tıp da bu kabilden olup vahiy ile hiçbir ilgisi yoktur. Bunlar Arapların âdet icabı yaptığı şeylerdir. Hz. Peygamber'in bu konudaki sözleri âdet icabı olup şeriatla ilgili değildir. Çünkü o, bize şeriatı öğretmek için gönderilmiştir, tıp ve diğer âdetleri öğretmek için değil."*[3]
>
> *" Tıbbi hadislerle ilgili Hattabi (ö. 388/998)' nin görüşleri üzerine bir makale yazan Salih Karacabey Hattabi' nin de aynı görüşte olduğu, yani vahye dayanmayan konularda Hz. Peygamber'in yanılabileceği, beşeri varlığa arız olan hata ve unutma gibi hallerin onun da başına gelebileceği görüşleri üzerinde durmuştur. Kısaca Hattabi' ye göre de Tıbbı Nebevi' nin kaynağı vahiy kaynaklı olmayıp tecrübedir."*[4]

Bu görüşe göre, Tıbb-ı Nebevi deyiminin Hz. Peygamber'den öncesine tekabül etmesi İslamiyet öncesi tıp geleneğinin içinde bulanan adetlerin yer almasından

---

[2] Müslim, *Ebû'l- Huseyn Muslim b. Haccac el- Kuşeyri, es- Sahih, Muhammed Fuad Abdulbâki Dâru İhyâi't Turasi'l,* Arabi yay. I-V, Beyrut, Fadâil, 138, IV. 1335,no: 2362

[3] Fazlur Rahman, *İslam Geleneğinde Sağlık ve Tıp*, Ankara Okulu Yay., 1997, s.48; İbni Haldun, *Mukaddime*, (Kahire, 1867), s.412.

[4] Salih Karacabey, "Hadis Vahiy Münasebeti ve Tıpla İlgili Hadisler Hakkında Hattabi'nin Görüşleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* say. 4/4, Bursa 1992, s.221

dolayı Tıbb-ı nebevi alanı ilahi bir alan olmayıp yalnızca hurafelerden ibaret bir hale gelmiştir.

> "*Günümüz araştırmacılarından bazısı da aynı görüştedir. Hz. Peygamber'in tıbbi bilgisinin tecrübe ve çevre kültürlere dayandığını söylemişlerdir."*[5]

Onlara göre bazı yaşanılan durumlar bu görüşü daha makul hale getirmiştir. Mesela yemeğe tuz ile başlayıp tuz ile bitirilmesi rivayeti uydurma bir rivayet olduğu halde günümüzde bazı yerlerde sünnet adı altında bu davranış devam etmektedir. Başka bir örnek ise; Hz. Peygamber'in kötü kokularından dolayı soğan ve sarımsak yiyenlerin mescide yaklaşmamalarını istemesi üzerine bu bitkilerin o dönemde yaşayanlar tarafından haram olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzerine Tıbb-ı Nebevi Hz. Peygamber döneminde ve ondan önceki dönemde meydana gelen adet ve rivayetlerden ibaret olarak anlaşılmıştır.

Şimdi ikinci yaklaşımı savunanların durumunu ele alalım: Bu görüşe göre Tıbb-ı Nebevi hem Kur'an-ı Kerim'i hem de Hz. Peygamberin hadislerini baz alan bir görüştür. Yani yaşanan hastalıklar karşısında Hz. Peygamber'in eli kolu bağlı bir şekilde beklemeyip çoğu hastalığın şifasına uygun sözlerinin ve tecrübelerinin bulunması Tıbb-ı Nebevi' nin ilahi kaynaklı olduğunu düşünmeye yeterli bir sebep olmuştur.

> *"Bu görüşü savunanların başında Hanbelî âlimlerden İbn Kayyım el-Cevziyye (ö. 751/ 1350) gelmektedir. İbni Kayyım yaşadığı dönemde tatbik edilen diğer tıbbın kaynağını kıyas, ilham, rüya, tecrübe ve hayvanların hareketleri olarak değerlendirirken Tıbb-ı Nebevi'nin kaynağını vahiy olarak kaydetmiştir."*[6]

Tıbb-ı Nebevi ile diğer tıbbı kıyaslarken şu ifadelere yer vermiştir:

> *"Tıbb-ı Nebevî diğer tıp gibi değildir. Onun tıbbı tabiplerin tıbbından farklıdır. Zira Hz. Peygamber'in tıbbı kesin kati ve ilahidir, vahiyden*

[5] Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı,* TDV Ansiklopedisi, Ankara 2000, s.249.
[6] İbn Kayyim, *Zâdü'l- Meâd fî Hedyi Hayri'l- İbâd,* Abdu'l- Kadir İrfanu'l- İsa, Daru'l Fikr Yay. C.IV, Beyrut, 2003, s.7.

sadır olmuştur. Diğer tıpların ekserisi tahmin, zan ve tecrübeye dayanır. Bazı hastaların Tıbb-ı Nebevi' den fayda görmemeleri normaldir. Tam bir iman ile şifasına inananlar ancak bundan fayda görür. Bu sadırlara şifa olan Kur'an gibidir. Buna inanmayanların sadırları şifa bulmaz. Bilakis Kur'an münafıkların küfürlerini ve kalplerindeki hastalıklarını artırır. Kur'an canlı kalplere, temiz ruhlara şifa olduğu gibi Tıbb-ı Nebevi de temiz bedenlere şifadır. İnsanların Tıbb-ı Nebevi' den yüz çevirmeleri Kur'an'dan şifa istemekten yüz çevirmeleri gibidir. Eğer Tıbb-ı Nebevi ile şifa bulamamışlarsa kusur ilaçta değil, hastalık mahallinin ve hastanın tabiatının ilacı kabul etmeyişindendir."[7]

İbn Kayyim'e göre Tıbb-ı Nebevi 'nin diğer tıp ile kıyaslanması şöyledir: Hekimlerin yaptığı tıp ile kocakarıların yaptığı tıp arasındaki kıyaslama niteliğindedir. Ona göre Tıbb-ı Nebevi vahiy kaynaklı olduğu için hekimlerin tıbbından daha doğru ve gerçektir. Aslında İbn Kayyim bu durumu şöyle açıklamaktadır:

"Doktorların tıbbı nerede Allah'ın zararlı ve faydalı olanı peygamberine vahyettiği tıp nerede?"[8]

"Ona göre, Tıbb-ı Nebevi ile hastaların şifa bulduğu ilaçlar mahir doktorlar tarafından bilinemez. Hatta doktorların bilgi ve tecrübesi Tıbb-ı Nebeviye mahsus ilaçları anlamaya yetmez. Doktorların icat edemeyeceği, mahiyetini anlayamayacağı bu ilaçlar inanç ve tevekkül ile ancak izah edilebilir."[9]

İbn Kayyim'e göre âlemde her şeyin bir zıddı vardır. Öyle ise her hastalığın da bir şifası olmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber bu gerçeği şöyle dile getirmiştir:

"Her hastalığın bir ilacı vardır. Hastalık ilacını bulduğu anda Yüce Allah'ın izni ile iyileşir".[10]

"Allah şifasını indirmediği hiçbir hastalığı indirmemiştir."[11]

---

[7] İbn Kayyim, *Zâdu'l Me'âd,* IV, s.27.
[8] İbn Kayyim, *Zâdu'l Me'âd,* IV, s.7.
[9] İbn Kayyim, *Zâdu'l Me'âd,* IV, s.7.
[10] İbn Kayyim El- Cevziyye, *Tıbbu'n Nebevi Peygamberimiz (sav)' den Sağlık ve Tıp,* (çev.: Doç. Dr. Abdülvehhab Öztürk), Kahraman yay. İstanbul 2016, s.5.

İbni Kayyim'e göre hastalık çeşidi iki tanedir. Bunlar bedensel ve kalpsel hastalıklardır. Ona göre bedensel hastalığın tedavisi ile kalben olan hastalığın tedavisi aynıdır. Yani kalbin öncelikle tedavi edilmesi ile beden zaten var olan hastalıktan kurtulur. Kalbin tedavisi ise Allah' inanıp dua etmesi, Hz. Peygamber'in öğretilerine uyması, sadaka vermesi ve sıkı sıkıya bağlı tevekkül ile yapılan tedavidir. Kalp zaten inanç ve dua ile iyileşince bedene arız olan hastalık durumu onu terkeder.[12]

> *"İbn Kayyim'e göre, Hz. Peygamber her konuda olduğu gibi beden ve kalp hastalıklarını tedavi konusunda da rehberdir. Onun kaydettiği Sevban tarafından merfu olarak rivayet edilen bir haber şöyledir:"*[13]
> *"Sizden biriniz humma hastalığına yakalanırsa-ki o cehennem ateşinden bir parçadır- onu soğuk su ile söndürsün. Sabah namazından sonra, güneşin doğmasından önce nehre girsin suyun akıntısına doğru şöyle dua yapsın: Allah'ın adıyla, Ey Allah'ım! Kuluna şifa ver, peygamberini doğrula. Bunu üç gün tekrarlasın. Eğer iyileşmezse bu tedaviyi beş, yedi, dokuz güne çıkarsın. Allah'ın izni ile iyileşme süresi dokuz günü geçmeyecektir."*[14]

Hz. Peygamber'in maddi ve manevi hastalıkları birlikte tedavi ettiğini haber veren diğer bir rivayet şöyledir: *"Balda ve Kur'an da sizin için şifa vardır."*[15]

İbni Kayyım bu hadisi açıklarken şu ifadelere yer vermiştir:

> *"Böylece beşeri tıpla ilahi tıp, bedenlerin tıbbı ile ruhların tıbbı, yerler ile göklerin tıbbı bir araya gelmiş oldu."*[16] *"İbn Kayyim'e göre Tıbb-ı*

---

[11] İbn Kayyim, a.g.e s.9.
[12] İbn Kayyim a.g.e. s.5.
[13] İbn Kayyim, a.g.e. s.11.
[14] Tırmizi, *es- Sünen*, et- Tıb 33, IV. 410, no: 2084; Ahmed b. Hanbel, el- Müsned, Şuayb Arnavut, Müessesetü'r- Risale, yy. 2001, XXXVII, 103, no:22425
[15] İbn Mâce, *"Ebû Abdillah Muhammed b. Yezid el- Kazuînî Sünen"*, thk, Muhammed Fuad Abdülbâki, Dâru İhyâi Kütübi'l- Arabiyyi, I-II. Yy. ty, et-Tıp, 7,II.1142 no,345231
[16] İbn Kayyim, *Zâdu'l Me'âd,* IV, s.26.

Nebevi 'nin olmazsa olmazı olan tedavi yöntemi rukye (yani dualar ile yapılan tedavi)'dir.[17]

İbn Kayyim'e göre Hz. Peygamber de rukye yöntemini hastaları iyileştirmek için kullanmıştır.[18] Rivayetlere göre rukye yaptığı bilinen sahabilerin bundan men edilmemiş olması rukyenin caiz olduğunu gösteren delillerden bir tanesidir.[19]

"İbn Kayyim'e göre caiz olması bir yana rukye ile yapılan tedavi doktor ilaçlarından daha etkilidir.[20]

Rivayetler arasında *"Cebrail (as)'ın Hz. Peygamber'i iyileştirmek için kullandığı yöntemde rukyedir."*[21] Cebrail (as) ile Hz. Peygamber arasında geçen bir rivayet ise şöyledir:

"Cebrâîl (as) Hz. Peygamber 'e geldi "Allah'ın adıyla! Sana eza veren, haset eden her nefse ve göz değmesine karşı Allah sana şifa versin. Allah'ın adıyla sana rukye yapıyorum", dedi."[22]

"İbn Kayyim, yaşadığı dönemde hastalıkların tedavisi ve sağlığın korunması gibi hayati önem taşıyan konularda topluma, doğru veya yanlış, isabetli veya isabetsiz bir umut ışığı olabilecek pratik bilgiler sunmuştur. O tıbbi konularda görüşlerini kuvvetlendirmek ve inandırıcılığını artırabilmek için delillerini hadis ve sünnetten seçmiştir. Beden ve ruh sağlığı için faydalı ve zararlı yiyecekler, kullanılan ilaçlar, yapılan tedaviler, ibadetler, dualar vb. her konuda Hz. Peygamber'in sünnetinden delillerle tavsiye ve telkinlerde bulunmuştur."[23]

Şimdi üçüncü yaklaşımı savunanların durumunu ele alalım: Bu görüşe göre Tıbb-ı Nebevi ne hurafelerden ibaret ne de vahiy kaynaklı ilahi bir görüştür. Bilakis Tıbb-ı Nebevi, kaynağını Kur'an ve hadislerden alan akla, mantığa dayalı ve kanıta dayalı

---

[17] İbn Kayyim,*Zâdu'l- Me'âd,* IV. s.8.
[18] Veli Atmaca, *Hadislerde Rukye Hz. Peygamber ve Sahabenin Uygulamaları Işığında Şifa Hadisleri*, Rağbet yay. İstanbul 2010, s.120.
[19] İbn Kayyim, a.g.e. s.110.
[20] İbn Kayyim, *Zâdu'l-Me'âd*, IV, s.31.
[21] İbn Kayyim, a.g.e. s.31.
[22] Ahmed Müsned, *XV, 471, no: 9758; İbn Mâce Sünen, et- Tıp, 36, II, 1164, NO:3523; İbn Hıbban, es- Sahih, III. 234,* no: 953
[23] Orhan Yılmaz, "İbn Kayyim'in Tıbb-ı Nebevi İle İlgili Görüşlerinin Değerlendirilmesi", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* say.2. s.15.

tıp ile çelişmeyen tıbbi bir alandır. Nitekim bakıldığında Tıbb-ı Nebevi'nin kaynağını hem İslamiyet öncesi birtakım yöntem ve tekniklerden hem de Kur'an ve Hz. Peygamber'den alarak beslendiği tanımı doğrudur. Fakat bu Tıbb-ı Nebevi'nin modern tıp karşısında rasyonaliteden uzak bir alan olduğu anlamını taşımadığı gibi kanıta dayalı tıbbın kullandığı birtakım yöntemlerin ortaya çıkmasını Tıbb-ı Nebevi alanına borçludur. Buna en uygun örnek olarak; "*Ankaferd projesi verilebilir. Ankaferd, ülkemizde yeni geliştirilmiş ve evrensel literatürde kabul görmüş hemostatik (kanama durdurucu) bir ilaçtır".*[24] Bu bitkinin aslında günümüz tıbbından önce geleneksel tıpta yaygın olarak yine aynı amaçla kullanıldığı bilinmektedir.

Gerçekte Tıbb-ı Nebevî' nin ne olduğunu kısaca söyleyelim:

> *"Tıbb-ı Nebevî, Arapça 'da الطب النبوي, Kur'an ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hadislerinde sağlık ve tıpla ilgili verilen bilgi ve tavsiyelerdir."*[25]
>
> *"İslamiyet öncesi tababet ilminde bulunan hurafe ve batıl inançlara karşı çıkan Efendimiz (s.a.v) bu konuyla adeta savaşmış ve tüm hurafeleri reddetmiştir. O dönemde her toplumda birtakım hurafeler bulunduğu gibi Arap toplumunda da birtakım hurafeler ve batıl inançlar vardı."*[26]

Bunlardan bazılarına şöyle örnekler verilebilir.

- *"Beraberlerinde bir tavşan kemiği taşıdıkları takdirde hastalıklardan korunacaklarına inanırlardı.*
- *Yılan sokmuş bir kimseyi yılanın zehiri vücutta yayılmasın diye uyutmazlar, üstüne başına ziller takarlardı.*
- *Korkmuş bir kadının yüreğinin soğuduğuna inanarak sıcak su içirirlerdi.*
- *Çocukların çürük dişlerini güneşe doğru attıkları takdirde yeni dişlerin muntazam çıkacağına inanırlardı,*
- *Şaşılığı değirmen taşına baktırarak tedavi ederlerdi,*

[24] İbrahim C. Haznedaroğlu, *Uluslararası Tıbb-ı Nebevi Kongresi Bildiriler, (İnternational Congres on Prophetic Medicine)*, (ed: İlhan Yıldız), Ankara 24-25 Haziran, s.26.
[25] İlhan Yıldız, *İslam Tıbbıyla Sağlıklı ve Huzurlu Bir Yaşam*, Astana yay. Ankara 2016, s:19.
[26] Yıldız, a.g.e. s.19

- *Vebadan korunmak için merkep gibi anırırlar,*
- *Hastaları kâhinlere götürür, sihir yapar, tapınaklara kurban keser, böylece hastaların içine girmiş şeytanların çıkacağına inanırlardı."*

"Şunu unutmamamız gerekiyor ki; Hz. Peygamber (s.a.v.) hastalık durumunda hekim/doktor aranması, sadece hekim/doktora gidilmesi ve tedavi olunmasını tavsiye ederek tıp ilminin doğup gelişmesine önayak olmuştur."[27]

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in tababet ile ilgili hadislerine büyük ihtimam gösterilerek Kütub-i Sitte olarak bilinen 6 hadis kitabında Tıbb-ı Nebevî için ayrı baplar açılmış, Buhari "Kitabu't-tıb" ve "Kitabu'l-merda" başlığı altında iki bölüm, Ebu Davud "Kitabu't-tıb" diye bir bölüm ayırmış, aynı şekilde Tirmizi İbni Mace, Müslim, Nesei, Ahmet Bin Hanbel ve İmam Malik de eserlerinde tıpla ilgili hadislere yer vermiştir."[28]

Tıp uzun bir süreçten sonra bilim haline gelmiş ve İslam coğrafyasında Tıbb-ı Nebevi olarak adlandırılmıştır. Nitekim Tıbb-ı Nebevi alanında eserler yazılmaya başlanılmış hatta hekimler arasında eser yazmak bir gelenek olmuştur. İlk Tıbb-ı Nebevi H. 120. yılında yaşamış olan Abdül-Melik B. Habib tarafından yazılmıştır. Bunu daha sonra yazılan Ebu Nuaym'ın *"Tıbb-ı Nebevî"*[29] adlı eseri izlemiştir.

"Bunların dışında aynı adı taşıyan birçok eserin kaleme alındığını görmekteyiz. Örneğin, Brokelman ve Kâtip Çelebi 10'dan fazla Arapça Tıbb-ı Nebevî kitabının olduğundan bahsederler. Bundan başka Farsça, Urduca ve Türkçe Tıbb-ı Nebevî kitapları mevcut.[30]

"İstanbul Kütüphaneleri incelendiğinde 20'nin üzerinde Türkçe yazılmış olan Tıbb-ı Nebevi alanına ait birçok eser bulunmaktadır. Osmanlı döneminde son yazılan Tıbb-ı Nebevî Dr. Hüseyin Remzi Bey (1896)'e

[27] Yıldız, a.g.e. s.19.
[28] Yıldız, a.g.e. s.19.
[29] Yıldız, a.g.e. s.19.
[30] Yıldız, a.g.e. s.19

ait. Cumhuriyet döneminde ise, bu konuda Mahmut Denizkuşları tarafından Bursa İslâm Enstitüsü'nde bir doktora tezi yapılmış."[31]

İslam coğrafyasında ki tıbbi gelişmeler adeta bir devrim niteliği taşımaktadır. Örneğin, Avrupa'da tıp okullarında 1000 yıl boyunca okutulan İbni Sina'nın "Kanun fi't-Tıp" adlı kitabı ortaya çıkmış. Bu eser Orta çağda bütün dünyaya ışık tutan İslam tıbbı için zemin hazırlamıştır. İşte bu durumun en somut örnekleri şöyledir:

"-İlk hastane İslam dünyasında inşa edilmiştir.
-İlk tıp eğitimi İslam dünyasında verilmiştir.
-İlk ciddi ameliyat İslam dünyasında el-Zahravi tarafından yapılmıştır.
-İlk cerrahi aletler el-Zahravi 'ye yani Müslümanlara ait.
-Hatta el-Zahravi bu nedenle "cerrahinin babası" sayılmıştır.
-İlk aşı İslam dünyasında geliştirilmiştir.
-İlk anatomi bilgisi Müslümanlar tarafından verilmiştir.
-Daha önemlisi hayvan bağırsağından ilk ilaç kapsülünü Müslümanlar yapmıştır."[32]

Bizlere her konuda yol gösteren kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerim tıp ve sağlık hakkında da birçok ayet barındırmaktadır. Ayrıca bu ayetleri destekleyen birçok hadiste var.

"Tıp ve sağlık konusunda İslam dünyasında ortaya çıkan bu hassasiyeti hangi ayet ve hadislerin sağladığı merak edilebilir. İlginç olan şu ki bu ayet ve hadisler, modern tıbbi bulgularla örtüşmekle birlikte o dönemin yanlış tababet anlayış ve yaklaşımlarını da ortadan kaldırmaya yönelmiştir."[33]

Yukarıda görüldüğü gibi, Tıbb-ı nebevi denince üç farklı yaklaşım ortaya çıkmaktadır. Bu üç ayrı görüşü savunanlar da kendi tezlerini savunmak için bir takım argümanlar kullanmaktadırlar. Bu iki görüşten birincisi Tıbb-ı nebevi alanının hurafe olduğunu savunarak bu alanda ortaya çıkan birikime adeta çöp muamelesi yapmaktadır. İkinci yaklaşım ise tıbb-ı nebeviyi kutsallaştırarak bu alanda ortaya

[31] Yıldız, a.g.e. s.19
[32] Yıldız, a.g.e. s.19.
[33] Yıldız, a.g.e. s.93.

çıkan kanıta dayalı tıp ile ilgili yorum ve açıklamaları gereksiz ve yetersiz görmektedir. Son yaklaşım ise bu iki yaklaşımın önemli olduğunu ve bunların ayrı ayrı kendi kulvarları olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda ortaya çıkan açıklama ve yorumları değerli görmektedir. Aslında üçüncü yaklaşım bizlere Tıbb-ı nebevinin kapsamına ilişkin az çok bilgi sahibi olmamızı sağlayan yaklaşım türüdür.

1.2. Tıbb-ı Nebevi' nin Kapsamı

Tıbb-ı Nebevi ile ilgili bütün bu tanımlamalardan sonra Tıbb-ı nebevinin kapsamına geçebiliriz. Tıbb-ı Nebevinin kapsamını oluşturmak için Kur'an ve hadisleri dikkatle incelemek gerekmektedir. Bilindiği gibi bunlar İslam'ın iki temel kaynağıdır. Hemen hemen bütün konularda bu iki kaynak öne çıkmaktadır. Bu iki kaynaktan hareket edilmekte, bunların işaret ettiği hatta ilham ettiği sonuçlara ulaşılmaktadır. Bu fıkıh ve kelam alanı başta olmak üzere hemen bütün İslam disiplinlerinde aynıdır. Bu münasebetle Tıbb-ı Nebevinin bu iki kaynaktan beslendiğini söylemek garipsenmemelidir. İşte bu iki temel kaynaktan hareketle üretilen Tıbb-ı Nebevinin kapsamını üç farklı kategoride değerlendirmek mümkün:

1. Genel tababet konuları
2. Koruyucu hekimlik
2.1. Hijyen
2.2. Perhiz
2.3. Karantina
3. Tedavi Şekilleri[34]

1.2.1. Genel Tababet Konuları

Genel tababet tıp ile ilgili genel bilgi, düşünce ve yaklaşımları içermektedir. Yani hekimin tababet ilmine olan yatkınlığı, hastalık karşısında hastaya olan bakış açısı, teşhiste rastladığı bulgular, tedavide izlediği yöntemler gibi tıp ilmine dair olan her şey genel tebabet alanını oluşturmaktadır. Bu bölümde birçok ayet ve hadis yer almaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır;

[34]Yıldız, a.g.e. s.19.

"*Biz Kur'an'ı müminlere şifa ve rahmet olarak indiririz*". (İsra, 82).

"Kim bilgisi olmadığı halde hekimlik yapmaya kalkışırsa, sebep olacağı zararı öder". (Ebu Davud, Diyat 23, Nesai, Kasame 41; İbn-i Mace; Tıb 16).

Genel tababete ilişkin Hz. Peygamber (s.a.v) döneminde gerçekleşen bir rivayet şöyledir:

"Sad İbn Vakkas evinde hasta bir halde yatarken Hz. Peygamber onun ziyaretine gider ve onun bu halini gördüğünde o dönemin ün kazanmış hekimi olan Haris Bin Kelde' nin çağrılmasını istemiştir. Hz. Peygamber onun için; o iyi bir hekimdir sizi tedavi etsin diye buyurmuştu. Bu rivayetin neticesinde Hz. Peygamber'in o dönemde bunu buyurması tıbb-ı Nebevi adına atılan çok büyük bir adım olmuştur. Zira Peygamber olduğu halde tedaviyi kendisinin yapmayıp bir hekim tarafından yapılması gerektiğini sürekli olarak vurgulamıştır. Günümüz tıbbının yaşadığı büyük sıkıntılardan birisi de budur. Doktorun yapması gereken tedaviyi doktor dışında herkesin yapmaya çalışması. Oysa Tıbb-ı Nebevi de bu hem Allah tarafından hem de Hz. Peygamber tarafından apaçık bir şekilde reddedilmiştir.[35]

Görüldüğü gibi genel tababet konusu Hz. Peygamber tarafından ele alınmış ve "şifa Allah'tandır," "hekimlik eğitimi ve tecrübesi olmayan teşhis ve tedavi yapamaz" vb. gibi devrim niteliğinde bir takım ilkeler benimsenmiştir. Genel tebabet tıbb-ı nebevinin en önemli parçasıdır. Çünkü bu aslında tıp ilminin oluşmasına büyük katkı sağlamıştır. Genel tababetten sonra bireyin sağlığını koruması, var olan hastalıktan kurtulması ve hastalıklara karşı önlem alması adına ortaya çıkan söylev koruyucu hekimlik olmuştur.

1.2.2. Koruyucu Hekimlik

[35]Yıldız, a.g.e. s.19.

"Koruyucu hekimlik, halk arasındaki ismiyle hıfzıssıhha olarak bilinmektedir." [36] Tıbb-ı Nebevinin üzerinde en çok yoğunlaştığı konu koruyucu hekimlik konusudur. Bu konuya ilişkin olarak şu hadisler yer almaktadır:

"İçkide şifa yoktur." (Darimi, Eşribe 6).

"Sarhoşluk veren her içki haramdır." (Buhari, Edeb 80; Müslim Eşribe 73, 75; Ebu Davud)

"İçkiden sakının. Zira o her kötülüğün anahtarıdır." (Hakim, Müstedrek; Beyhaki, Şiabül-İman; Ramuz el-ehadis, 1/212)

"Oruç tutunuz ki sıhhat bulasınız" (Feyzül Kadir 4/212).

"Budala (dini diyaneti iyi olmayan) kadınlara çocuklarınızı emzirtmeyiniz. Zira tesir eder." (Kenzül-İrfan).

"Seyahate çıkınız, sıhhat bulursunuz." (Taberanî)

"Beş şey fıtrattandır: Bıyıkları kesmek, kasık kıllarını tıraş etmek, koltuk altı kıllarını yolmak, tırnakları kesmek ve sünnet olmak." (Buhari, Libas 63, 64; Müslim, Taharet 49, 50).

Burada önemli olan husus şudur: Tıbb-ı Nebevi alanında kendini geliştiren hekimler bedenin asıl mizacının sağlıklı olması gerektiğine inanmışlardır. Hastalık durumu onlara göre bedenin var olan dengesine aykırı olan bir durumdur. Bu durum karşısında hekimlere düşen şey ise vücudun sağlıklı mizaca kavuşmasına yardımcı olmaktır.

> *"Hekim, bu durumu vücuda, beslenme veya perhiz önererek, ilaç vererek veya ameliyat ederek gerçekleştirmektedir."* [37]

Bu noktadan hareketle koruyucu hekimlikte yer alan hijyen (temizlik), perhiz ve karantina kavramları aslında koruyucu hekimliğin ana iskeletini oluşturmaktadır.

1.2.2.1. Hijyen

Temizlik, sağlık terminolojisinde hijyen olarak telaffuz edilmektedir. Temizlik hem fiziki hastalıklardan hem de ruhani rahatsızlıklardan korunmak için en faydalı

[36] Yıldız, a.g.e. s.94.

[37] www.Vizyon21y.com/documan/Genel_Konular/Bilim_Teknoloji/Bil_veTekn_Tarihi/İslam_Dünyasında_Tıp.pdf, (Erişim Tarihi: 11/10/2018)

reçetedir. Biliyoruz ki temiz olmayan her şey dinimiz tarafından da hoş karşılanmamaktadır. Bu konu ile ilgili birçok ayet ve hadis bulunmaktadır. Yüce Allah abdest ayetinde şöyle emretmiştir:

"Eğer hasta olur yahut yolculukta bulunur veyahut ayak yolundan gelir veyahut kadına dokunur da su bulamazsanız, temiz toprakla teyemmüm edin". (Nisa, 43).

Temizlik konusunda Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Temizlik imanın yarısıdır". (Müslim, Tahret, 1; Tırmızi, Daavat, 86).

"Allah temizdir, temizi sever. Etrafınızı temizleyiniz." (Tirmizi, Edeb 41)

"Her Müslümanın yedi günde bir yıkanması, Allah'ın onun üzerinde hakkıdır." (Müslim, Cuma 9).

"Yiyecek ve içeceklerinizin kaplarının ağzını açık bırakmayınız." (Müslim, Eşribe 96, 98; Ebu Davud, Eşribe 22; Tirmizi Et'ime 15).

"Dinimizin temizlik hakkında bize emrettiği; abdest alma, gusül abdesti alma, teyemmüm, ağız ve diş temizliği yapma gibi farz olan şeylerdir."[38]

Temizlik, vücudun hastalık ve sağlık durumunu etkilediği gibi beslenme şekli de vücudu bir o kadar etkilemektedir. Bu yüzden hem geçmişte hem de bugünkü modern tıpta insanların beslenme şekline yönelik birtakım önlemler alınmıştır. İşte onun adı geçmişte de şimdide de perhiz olarak tanımlanır.

1.2.2.2. Perhiz

Perhiz toplumumuzda diyet, kilo verme, zayıflama vb. birtakım sözcüklerle ifade edilmektedir. Perhiz, sağlığı korumak adına Tıbb-ı Nebevi de önemli bir yere sahiptir. Birtakım ayet ve hadislerle bu konuya dair açıklamalara yer vermek gerekir.

"Yiyiniz ve içiniz lakin yemede ve içmede israf ve mübalağa etmeyiniz" buyrulmuştur. (A'raf suresi 31)

Bu ayetten hareketle yeme ve içme konusunda ölçülü olmanın sağlık açısından önemi büyüktür. Nitekim bakıldığında yiyeceklerin kendi aralarında derecelerinin olduğu bilinmektedir. Peki, bu derecelendirme nasıl yapılmıştır? Birinci

[38] İlhan Yıldız, *İslam Tıbbıyla Sağlıklı ve Huzurlu Bir Yaşam,* Astana yay. Ankara 2016, s.19.

derecelendirme ihtiyaç derecesi, ikinci derecelendirme yeterlik derecesi ve üçüncü derecelendirme fazlalık derecesidir. Derecelendirme konusuna ilişkin Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle demiştir:

> *"İnsan belini doğrultacak ölçüde birkaç lokmanın kâfi olduğunu, eğer mutlaka insanın yemesi gerekiyorsa midesinin üçte birini yemeye üçte birini içmeye ve kalan üçte birini nefes alıp vermeye bırakmalıdır."*[39]

Bu hadisle insanın midesinin kapasitesi aslında apaçık ifade edilmiştir. Mide haddinden fazla yiyecekle doldurulduğunda midede içeceğe ayrılan kısımda yiyecekle dolmuş olacaktır. Fazla içecek tüketildiğinde ise midenin nefes için ayrılan kısmı dolup insanın nefes alış verişini zorlaştırmaya sebebiyet olacaktır. Bu yüzden her şeyin azı kâr çoğu zarardır. İnsan çok yemeye düşkünleştiğinde onun verdiği ağırlıktan dolayı yük taşıyan bir merkep gibi olup tembelleşmeye başlayacaktır. Hatta onun bu tembelliği organların çalışma fonksiyonlarını da olumsuz etkileyecektir. Belli bir zaman sonra organlarda miskinleşmeye başlayıp görevlerini yerine getirmemeye başlayacaktır. Tıbb-ı Nebevi de bunu yüzyıllar önce uygulanması modern tıpta sağlık için belli periyotlarla açlık oruçları uygulanmasına rehberlik etmiştir. Bunu uygulamalarındaki amaç insan yemek yemeye biraz ara verdiğinde vücutta hastalık teşkil eden hücreyi sağlam hücre yiyerek hastalığı kendi kendine yok etmesidir. Bu hususta hastalık vücuda ya da diğer sağlıklı bireylere doğru yayılma eğiliminde ise o dönemde bu durumu önlemek adına karantina uygulaması ilk defa yapılmış olup tıp literatürü için vazgeçilmez bir uygulama olarak kullanılmıştır.

1.2.2.3. Karantina

Koruyucu hekimliğin son parçası karantinadır. Karantina hastalığın sağlıklı bireylere geçmemesi için alınan tedbir anlamına gelmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v) döneminde dile getirilen bu kelime günümüz tıbbı için de oldukça önemli bir yere sahiptir. Hz. Peygamber (s.a.v) bu konuda oldukça itinalı ve hassas davranmıştır. Ve biz ümmetine şöyle tavsiyelerde bulunmuştur:

[39] https://kalpveruhundereceihayati.wordpress.com,(Erişim Tarihi: 11/11/2018).

"Biriniz mescitte iken balgamı gelirse herhangi bir müminin cildine veya elbisesine bulaşmaması için onu kaybetsin" demiştir. (Ahmed Bin Hanbel, Müsned, I. 179).

"Cüzzamlıdan aslandan kaçar gibi kaçın" (Buhari, et- Tıb. B:19; Ahmed Bin Hanbel, II. 443).

"Cüzzamlıyla aranızda bir mızrak boyu mesafe olduğu halde konuşunuz." (Ramuz el-Ehadis 2/471).

"Bir yerde vebanın bulunduğunu duyarsanız oraya gitmeyiniz. Bulunduğunuz yerde veba hastalığı varsa oradan ayrılmayınız"(Buhari, et- Tıb. B: 168: Müslim, es- Selam, bad, 130)

"Köpek bir kabı yalarsa onu yedi defa yıkayın. O yedinin birinde toprakla temizleyin." (Buhari, Vudu 33; Davud, Taharet 37; Tirmizi, Taharet 68).

"Yeryüzünde yaşayan zararlı beş çeşit hayvanı öldürene hiçbir günah yoktur. Onlar şunlardır: Akrep, karga, çaylak, fare ve kuduz köpek". (Buhari, bed'ul- halk, B:16).

Bu hadislerden hareketle şu durum ortaya çıkmıştır ki; sağlıklı kişiler, bulaşıcı hastalığı taşıyan kişilerden ve yerlerden uzak durmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v)'in yaşadığı dönemde karantina bilinmediği halde Hz. Peygamber (s.a.v)'in bunu emretmesi modern tıp için atılan en büyük adım olmuştur. Ve karantina kavramı günümüzde ki tıp anlayışında da aynı adla adlandırılmaktadır.[40]

Tıbb-ı nebevide koruyucu hekimlik kadar önemli bir yere sahip olan başka bir konu mevcut hastalığın nasıl ortadan kaldırılacağıdır. Yani hastalığın hangi tedavi yöntemleri ile yok edildiği konusudur.

1.2.3. Tedavi Şekilleri

Tedavi, hastalığa yol açan virüs, bakteri ya da mikroorganizmaların vücuttan atılması yani vücudun sağlıklı olan mizaca kavuşmasıdır. Bu kavram hem tıbb-ı nebevi hem

[40] Yıldız, a.g.e. s.19.

de modern tıp için oldukça önemli bir kavramdır. Tedavi konusu ile ilgili birçok ayet ve hadisler bulunmaktadır. İşte bunlardan bazıları şöyledir:

Rivayetlere göre Hz. Peygamber (s.a.v) ve Ebu Derdâ Hazretleri arasında şöyle bir konuşma geçmiştir. Ebu Derdâ hastalık karşısında tedavi olmanın Allah'a karşı bir başkaldırma olup olmadığı tereddüdüne düşmüştür:

> *"Ebu Derdâ ben hastalandığımda iki şeyden birini yapabilirim. Bunlardan ilki hastalığın normal seyrini kendi haline bırakıp ve bu hastalık karşısında yaşadıklarım için sabır içinde şükrederim. İkinci yol ise hekim ararım, ilaç ararım yani bu hastalığın tedavisi için çaba harcarım. Hz. Peygamber'e bu iki yoldan hangisi daha iyi bir yol diye sormuştur?"*[41]
>
> *"Hz. Peygamber (s.a.v) belki de tüm tıbba yön verecek olan şu cümleyi dile getirmişti: "Hastalığının çözümü ve şifaya ulaşması için elinden gelen her şeyi en güzel şekilde yaptıktan sonra ortaya çıkan sonuca şükretmek veya sabretmek en güzel yoldur" diyerek tedavinin önemli olduğunu vurgulamıştır."*[42]

Ebu Derdâ bunun üzerine şöyle demiştir:

> *"Biz hastalık durumuna tevekkül etsek olmaz mı yani bu durumu tedavi etmek günah değil midir? Hz. Peygamber (s.a.v) onunla aynı fikirde değildir ve Ebu Derdâ'nın bu sözlerine kızmıştır. Çünkü tevekkül hiçbir şey yapmadan beklemek sabretmek değildir"*[43]

Bu aynı şuna benzemektedir; Kanser olan bir hastanın tedaviyi reddedip başında Yasin-i Şerif okutması ve sanki Yüce Allah'ın istediği buymuş gibi davranmasıdır. Oysa Yüce Allah verdiği dertlerin dermanını da vermiştir, bize düşen ise o devaya ulaşmak için çaba göstermektir. Nitekim kanser olan hasta önce bu alanda uzmanlaşmış bir hekimle tedaviye başlamalıdır. Hekim ona tıbbın verdiği tüm imkanları kullanarak tedavi etmeye çalışır. Ve bu imkanlar kullanıldıktan sonra hekim faydası olup olmadığına yani tedavinin sonucuna göre hastaya artık sadece

[41] Gül Damlası, TV 6 Televizyonu, 21.01.2015, böl. 1
[42] Gül Damlası, TV 6 Televizyonu, 21.01.2015, böl. 1
[43] Gül Damlası, TV 6 Televizyonu, 21.01.2015, böl. 1

Allah'a dua edip, sabretmenin kaldığını söyler. İşte asıl bunu yapan tevekkül etmiş olur. Ve dinin bizden istediği tevekkül bu yöndedir.[44]

Hz. Peygamber (s.a.v) tedavi konusunda da birtakım nasihatlerde bulunmuştur.

"Çörek otu ölümden başka her derde devadır." (Buhari, Tıb 7).

"Gözü ağrıyan birine Hz. Peygamber (s.a.v) "Sabur ile tedavi et" diye buyurmuştur." (Müslim, Hac 89,90)

"Ud-u hindi (kustu hindi) kullanmaya devam ediniz. Onda yedi türlü şifa vardır. Uzre, (bademcik iltihabında) boğaza üflenir. Zatülcenbde hastaya içirilir." ((Buhari, Tıb 10; Müslim, Selam 86,87; İbn Mace, Tıb 12, 17).

"Umeys'in kızı Esma müshil olarak şubrun kullanıyordu. Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v) keskin ve ağırdır, buyurdu. Sonra Esma sena otu kullandı." (Tirmizi, Tıb 30).

"Resullullah (sav)'in kanının durdurulması şu şekilde yapıldı. Hz. Ali kalkanın içinde su getirdi. Hz. Fatıma O'nun kanını yıkadı, sonra bir hasır yakıldı ve onun külü ile yara kapatıldı." (Buhari, Vudu 72; Tirmizi, Tıb 34, İbn Mace, Tıb 15; Ahmet bin Hanbel, Müsned 5/330, 334).

Tıbb-ı nebevinin kapsamının ardından önemli olan bir başka husus tıbb-ı nebevinin konusunun ne olduğudur? Tıbb-ı nebevinin konusu modern tıptan daha derin ve bireye önem veren bir tıp geleneğidir.

1.3. Tıbb-ı Nebevi' nin Konusu

Tıbb-ı Nebevi' nin konusu yalnızca bir birey üzerinde yoğunlaşıp, sadece fiziksel ve ruhsal yönüne yoğunlaşıp odaklanmak değildir. Bütün insanları genel çerçeve içinde ele alıp, insanın toplumdaki yerini, aile yapısını, çevreye uyum sağlama sürecini hem ruhani yönden hem de fiziksel yönden rahatlamasını sağlama ve bunları yaparken Kur'an-ı Kerim de bulunan ayetlere ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) söylediklerine göre tedavi etmek ve her hastalığa derman bulmak Tıbb-ı Nebevi' nin konusudur.

[44] Gül Damlası, TV 6 Televizyonu, 21.01.2015, böl. 1

1.4. Tıbb-ı Nebevi' nin Tarihsel Arka Planı

Tıbb-ı nebevi tabi ki hemen ortaya çıkmış bir tıp alanı değildir. Onun ortaya çıkışında yani tarihsel arka planına bakıldığında İslamiyet öncesi yani gelenekçi tıp ve İslamiyet sonrası yani Hz. Peygamber (s.a.v) dönemi olarak ayrıldığı bilinmektedir.

1.4.1. İslam'dan Önceki Geleneksel Tıp Uygulamaları

Arapların tıp ilmiyle tanışmalarını sağlayan topluluk Babiller olmuştur. Peygamber dönemine yakın bir zamanda ise İran tıbbına merak salınmış ve oldukça etkilenilmiştir. Araplar kendi coğrafyalarında bulunan bitkileri de tedavi amaçlı kullanmışlardır. Onlarda tedavi yöntemi iki şekilde gerçekleşmiştir.

> *"Birinci yol; Kâhinler ve büyücülerle yapılan tedavi yani okuma, üfleme, sihir yöntemi, taptıkları putların önünde kurban kesme ve sermoni eşliğinde tedavi yapmaktır. İkinci yol ise ilaçları kullanarak derman bulmaktır."*[45]
>
> *"İslam öncesine baktığımızda şunu görürüz: balla tedavi, hacamat, dağlama yapma, rukye; sarımsak, soğan, kimyon, kereviz, hardal, çemen, enfiye, çörek otu gibi bitkilerin tedavide kullanılması yanında develerin bevliyle tedavi, dişlerin sağlıklı korunması için arak ve bazı ağaçları fırça olarak kullanmak, göz iltihabı için ismid ve diğer sürme çeşitleriyle tedavi olmak, lavman (hukne), yaraların tedavisinde zakkum kullanmak bilinen tedavi usulleri bulunmaktadır. Cüzzam, baras (alaca), humma (sıtma) maruf hastalıklar, sünnet olmak da yaygın idi. Keza kuduz köpeklerin öldürülmesi, veba olan yere girilmemesi gibi birtakım yöntem ve tekniklerinde var olduğu tespit edilmiştir. Yalnız bunu yapan toplumun çok az kesimiydi".*[46]

Çünkü bu dönemde işin ehli olan hekimlerin söylediklerinden çok büyücü ve kâhinlerin dedikleri olurdu. Hastalıkları hekimler yerine kâhinler iyileştirirdi. Yani o

[45] Veli Atmaca, "Hadisler Çerçevesinde Cahiliyyede Majik Tedavi Geleneğinin Kavramsal Boyutu", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, say.10, s.16.
[46] Atmaca, a.g.m. s16.

dönemde tıptan anlayıp anlamamak pekte önemli değildir. Bu dönemde üzerine yoğunlaşılan konu hastalıkların asıl sebebinin ne olduğu konusudur.

> *"Bunun neticesinde eski medeniyetler birinin hastalanmasını birçok sebebe dayandırmışlardır. Ama asıl hastalıkların başlangıç sebebi tanrısal kökenli olması veya manevi varlıklardan insanlara hastalıkların verilmiş olmasıdır. Nitekim bu durum Arap, İran ve Mezopotamya medeniyetlerinde baş göstermiş bir durumdur."*[47]
>
> *"Cahiliyedeki mânevi korunma yollarından sihir, büyü ve uğursuzluk inancının dışında ama bunlarla bağlantılı olduğunu sandığımız okuyarak tedavî veya korunma konusunun, hadislerdeki korunma ve tedavi amaçlı dualarla alâkalı olmadığı; bunların paganist (müşrik, putperest inanç) uygulamalar olduğu hakkında kanaat bina ettiğimiz gelenektir. Bu geleneğe göre İslâm öncesi (câhiliyye) Arapları, başlarına gelmesinden korktukları muhtelif hastalıklar, kaza, belâ, yenilgi, cin ve şeytan bulaşması gibi hallere karşı kendilerini korumaya almak üzere sözlü okumalara veya yazılı ibarelere büyük önem veriyorlardı."*[48]

Önem verdiklerini anlamak için şu örnekler baz alınabilir:

> *Tefl:* "*Arapça' da tükürmek ve ağzındaki suyu boşaltmak anlamına gelen bu kelime, Arapların tedavi için tatbik ettikleri rukye geleneğinde, hastaya okuyup üfürürken tükürmek anlamında kullanılmaktadır*."[49] Bu geleneğin Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından bir başkasına uygulandığına dair rivayetler bulunmamaktadır.
>
> *Nüşre:* "*Büyüye benzeyen ve câhiliyye döneminde tedavi amaçlı kullanılan bir yöntemdir. Rivayette geçen şudur ki; "Resûllullâh'a nüşre soruldu; O da "o şeytan işidir" dedi*."[50]
>
> *Temîme: "Nazardan ve ruhlardan korumak için Arapların çocuklarına taktığı şeydir."*[51] *"Oysa Resullullah bunu batıl saydı.""*[52]

---

[47] Atmaca, a.g.m. s.16.
[48] Atmaca, a.g.m. s.16.
[49]Mütercim Âsım Kâmus, n.ş.r. mad., II, 706; Cübrân Mes'ûd, er- Râid, "n.ş.r." mad., II, 1502
[50]Ebû Dâvud, Tıb, 9, nr. 3868
[51] Atmaca, a.g.m. s.17.
[52]Temîme' nin tedavi veya koruma vasıtası olarak kullanımının yasaklandığına dair hadisler için bkz: Ebû Dâvud, Tıbb, 17, nr. 3883, İbn Mâce, Tıb, 39, nr. 3530; İbn Esîr, rl- Câmi'ul- Usûl, VII, nr. 5633

Ved'a: "Ved'a kelimesi, denizden çıkarılan ve çocukların boynuna asılan deniz hayvanı kabuğuna verilen isimdir."[53] Oysa bu konu hakkında şöyle denilmiştir: *"Kim Ved'a takınırsa Allah onu korumaz, kim de temîme takınırsa Allah onun işini tamama erdirmez."*[54]

Tivele: "Fiil olarak kullanıldığında anlamı, sihir ve büyü yapmak olan tivele, sihir, büyü, tılsım, sihir boncuğu, musibet, ve âfet anlamlarına gelir. Bu uygulama genel olarak kadının kocasına sevimli gösterilmesi için yapılırdı. Genel olarak sevgi büyüsü denilen bu uygulamanın en eski örneği sayılabilir."[55] Bu geleneğinde Araplardan kalma bir gelenek olduğu anlaşılmaktadır. Tivele için söylenen rivayet ise şudur: *"Rukye, temîme ve tivele şirktir".*[56]

Vâhine: "Zayıflık ve gevşeklik anlamına geldiği gibi bu kelimenin dünyaya aşırı bağlanmak ve ölümden korkmak anlamları da vardır."[57] Buradan ise şu anlaşılmaktadır:*"Cahiliyye döneminde yaşayan insanlar vâhine ile hem bedeni gücü yerinde tutarken aynı zamanda da ruhsal anlamda ölüm korkusundan da kurtulmayı amaç edinmişlerdir.*[58] Hz. Peygamber (s.a.v) vâhine için şöyle buyurmuştur: *"Bu şekilde bunun faydalı olduğuna inanarak ölürsen fıtrata mugayir ölmüş olursun"*[59]

Bu örnekler üzerinden bakıldığında az çok Arap coğrafyasında hâkim olan tıp geleneğine ilişkin birtakım bilgilere ulaşılmıştır. Nitekim bu coğrafyada hüküm süren tıbba dair bizlere yol gösteren birçok düşünür bulunmaktadır. Tabi ki bunların içinde çok önemli bir yere sahip olan İbn-i Haldun'dur. O bu konuya ilişkin bizlere özet niteliğinde bilgi verme amaçlı şunları söylemiştir:

"Bedeviler, kültürlerinde esasen tecrübe açısından sadece birkaç kişiyle sınırlı kalan kabilenin önde gelen gelenleri ile ihtiyar kadınlarından miras aldıkları bir tür tıbba sahiplerdi. Bunlar sadece tecrübeye

[53]Atmaca, a.g.m. s.18.
[54]Kenzu'l- Ummâl, X, nr. 28418
[55]Atmaca, a.g.m. s.18.
[56] Ebû Dâvud, Tıbb, 17, nr. 3883
[57]Atmaca, a.g.m. s.19.
[58] Atmaca, a.g.m. s.19
[59] Heysemî, Mecme'u'z- Zavâid, V, 103.

dayanmaktadır. İslam öncesinde bu tür tıp, Araplar arasında oldukça yaygındı ve aralarında Haris b. Kelede gibi tanınmış hekimler vardı. İslamiyet geldikten sonra rivayet edilen tıp da tecrübelere dayanan tıptır. Vahiy ile hiç de ilgili değildir. Tababete dair rivayet edilen bu sözlerin her biri Araplar arasında mutat olan uygulamalara aittir. Allah Resulünün hallerinden bahsedilirken nakledilen ilgili hadisler de câri olan adetlerle ilgilidir. Peygamber bizi ilahi olan hükümleri bildirmek üzere gelmiştir. Tıp ve Tababeti, başka adetleri anlatmak üzere gelmemiştir. Tıp ve tababete dair rivayet edilen hadislerin hiçbiri meşru amel ve işler olarak telakki olunmamalıdır. Ancak bu tip şeyler kutlu sayılarak psikolojik açıdan güçlü olmak için kullanılabilir." [60]

Bu anekdottan anlaşılacağı üzere *"Arap coğrafyasında hâkim olan tıp yalnızca o bölgede etkili olmuş ve sadece deneyimli kadın ve yaşlı adamlar tarafından tedavi yapılırdı. Bu dönemde uygulanan tedavi uygulamaları kaderi değiştirme adına yapılan bir başkaldırış olarak düşünüldüğünden pek fazla rağbet görmemiştir.*[61]

Bu dönemdeki uygulamalar; *"taptıkları putlardan yardım beklemek adına kurban adama, muska ve ip bağlama ve kadınların boğazda bulunan bademcikleri parmaklarına bez dolayıp onları sıkıştırma gibi uygulamalardır. Bu yöntemlerin dışında humma hastalığı geçiren kişiyi soğuk suyla tedavi ederlerdi. Arap coğrafyasının en yaygın hastalığı sıtmadır. Sıtma hastalığı yüzünden bu dönemde birçok kayıplar yaşanmıştır. Bu bölgede yaşayan Yahudilere sıtmadan nasıl korundukları sorulduğunda, Yahudiler belki alay etme niyeti ile eşek gibi anırarak sıtma denen illetten korunduklarını söylemişlerdir. Ve bu yöntem Araplar arasında çok kez kullanılmıştır.*[62]

Bu yöntemlerin geçerlilik süresi elbette İslamiyet'in kabulü ile son bulmuştur. Peki, İslamiyet'in kabulünden sonra tıp ilmi nasıl gelişmeler içine girmiştir?

---

[60] Levent Öztürk, *İslam Tıbbı Üzerine İncelemeler,* Ensar Neşriyat yay. İstanbul, 2013, s.65.
[61] Öztürk, a.g.e. s.65.
[62] Öztürk, a.g.e. s.65.

1.4.2. İslam'da Tıp

İslam'ın kabul edilmesi ile tıp ilmi önemli rağbet gören bir bilim halini almıştır. Tıbbın bu denli önemli hale gelmesinin sebebi Hz. Peygamber'in (s.a.v) hastalandığı zaman hastalığa deva bulma adına bir hekim araması ve hastalığı tedavi etmek için çabalaması olmuştur. *"Ortaçağ İslam dünyasında tıp çalışmaları başlangıçta geleneksel olarak edinilmiş ansiklopedik nitelikli bilgilerin derlenmesinden oluşuyordu"*[63]

Tıbbi uygulamalar bu dönemde şifalı bitkiler ve Hz. Peygamber (s.a.v)'in verdiği tavsiyeler ile yapılmaktaydı. Tıp ilmi pratik yönü baskın olan bir bilimdir. İlk dönemde peygamberin hadislerinden pratik olarak yararlanan "İslam dünyası giderek önce Hint tıbbıyla ve ardından da Grek tıbbıyla tanıştı"[64] Halife Mensur zamanında *"Sidhanta ve Susruta kitaplar çevrildi; birinci kitap ile Hint anatomisi ve matematiği ikincisi ile Hint tıbbı İslam dünyasına girdi"*[65]

Sonraki dönemde Dioscorides, Hipokrates ve Galenos gibi o dönemin önde gelen hekimlerinin eserlerinin çevrilmesi ile İslam dünyasındaki tıp daha sistemli bir hale geldi. İslam dünyasındaki tıbbi gelişmeler o dönemde yapılan uygulamalar ile zirveye ulaşmış ve yalnızca İslam coğrafyasında değil tüm dünyayı etkisi altına almayı başarmıştır.

1.4.2.1. İlk Dönem Tıp Uygulamaları

Bu dönemde etkili olan uygulamaları Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle ifade etmiştir:
"Şifa üç şeydedir. Bal şerbetinde, hacamat kupasında ve ateşle dağlamada. Ben ümmetimi ateşle dağlamaktan men ederim"[66]

[63]http://trenddevri.com/islam-dunyasinda-tip, (Erişim Tarihi: 22/11/2018)
[64]http://trenddevri.com/islam-dunyasinda-tip, (Erişim Tarihi: 22/11/2018)
[65]Öztürk,a.g.e. s.65.
[66]Buharî, Tıp, 3-4.

1.4.2.1.1. Bal Şerbeti İle Yapılan Tedaviyle Alakalı Hadisler

"Bal tüm canlılar için önemli bir besin kaynağı olmasının yanında hastalıklardan koruma ve iyileştirici özelliğinden ötürü tıp bilimi ve farmakoloji bilimi için önemlidir. Nitekim arıcılığın tarihsel gelişimine bakıldığında arı yetiştiriciliğinin Eski Mısır'da başladığını sırasıyla Mezopotamya, Anadolu ve Avrupa'nın da gelişiminde önemli yer tuttuğu bilinmektedir. Arıcılık sonucunda elde edilen birtakım malumatlar; "bal mumu, polen, propolis, arı sütü ve arı zehridir."[67] Bu ürünler hastalıklar karşısında tedavi amaçlı kullanılmıştır. Buna şöyle örneklendirilecek olursa;

> *"Yara ve yanıkların tedavisinde, cilt rahatsızlıklarında, mide rahatsızlıklarında, enfeksiyonların çabuk temizlenmesinde, ölü dokuların uzaklaştırılmasında, yara ve yara izinin hızlı azalmasında, yeni damar oluşumunda ve karaciğer rahatsızlıklarının giderilmesinde kullanılmıştır."*[68]

Bu durum modern tıpta etkili olduğunu gösterse de Hz. Peygamber döneminde de birtakım hastalıklar karşısında tedavi amaçlı kullanılmıştır. Buna örnek şöyledir:

Rivayete göre bir gün "Hz. Peygamber'in yanına bir adam gelmiştir. Hz. Peygamber'e Allah'ın Resulü kardeşimin karnı ağrımakta (ishal olmuş) dedi. Hz. Peygamber (s.a.v) ona kardeşine bal şerbeti içir diye buyurdu. Adam Hz. Peygamberin dediğini yapmak için onun huzurundan ayrılmıştır. Sonra aynı adam tekrar Hz. Peygamber'in (s.a.v) yanına geldi ve kardeşinin karın ağrısının geçmediğini tekrarladı. Allah'ın Resulü ona yine aynı kelamı etti bal şerbeti içir dedi. Adam tekrar gitti. Üçüncü defa geldiğinde adam Hz. Peygamber'e dönerek dediğin ilaç işe yaramadı ya resullullah kardeşimin karnında daha çok ağrı var diye anlattı durumunu. Hz. Peygamber (s.a.v) adama dönüp "Allah sözünde doğrudur yalancı olan şey kardeşinin karnıdır" diye yanıt vermiştir. Ve adamdan yine bal şerbeti içirmesini istemiştir. Ve adam dördüncü kez aynı şeyi yapmış ama bu defa kardeşi

[67]Yaşar Erdoğan ve Ahmet Dodoloğlu, "Bal Arılarında (Apis Mellifera L.) Polen Toplama Faaliyetlerinin Koloni Gelişimi ve Bal Verimi Üzerine Etkisi" *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, C: 26, sayı:1, 2005, s.33-37.
[68]Erdoğan ve Dodoloğlu, a.g.m. s.33-37.

iyileşmiştir."[69] Bu rivayetten anlaşılmak üzere ilacın tesir etmemesi söz konusu değil sadece mide içerisinde bulunan fazla maddenin yoğunluğundan tedavi ancak fayda göstermiştir. Bal öyle mucizevi bir nimettir ki o hemen hemen bütün hastalıkların ilaç karışımlarında kullanılır.

Kullanım alanları o kadar çoktur ki bunlardan akla gelenler; "kadınlarda adet dönemlerinde damarların açılmasını sağladığından kan söktürücü olarak kullanılır, bal hem diş temizliğinde misvak görevi görür hem de aç karnına içildiğinde muhteşem balgam söktürücü bir ilaçtır." [70] Bal tedavisinin ardından günümüzde bile kullanılmaya devam eden bir yöntem daha bulunmaktadır. Bu yöntem Hacamat olarak bilinmektedir. Hacamat ile tedaviyi en çok destekleyen yine Hz. Peygamber (s.a.v) olmuştur.

1.4.2.1.2. Hacamat İle Yapılan Tedaviyle Alakalı Hadisler

"Tarihsel sürece bakıldığında kan alma yoluyla yapılan tedavi hem bedensel hem de ruhsal arınma"[71]yöntemleri arasında en etkilisidir. Eski hekimlere göre hastalıklar zayıflıktan değil yoğun ve aşırı yükten ortaya çıkan bir durum olarak tanımlanmıştır. Bu şöyle ifade edilmiştir: "Dört unsur (toprak, ateş, hava ve su) teorisine göre; vücuttan atılan kanın hayati devamlılığın sağlanmasında yararlı bir sıvı olmayıp aksine vücutta hastalığa sebep olan bir sıvı olduğu ve bu yüzden dışarı atılması vücut için faydalıdır. Bu yöntem 3000 yıl önce ilk defa Mısır' da uygulanmaya başlanmıştır. Sonra Yunan ve Roma tıbbında kullanılmış, ardından ise Arap ve Asya tıbbına doğru gelmiştir. Öyle ki Hz. Peygamber döneminde bile revaçta olan bir tıbbi uygulama olmuştur."[72] Hz. Peygamber (s.a.v) hacamat için şöyle hadisler dile getirmiştir:

> *"Miraç gecesinde kimin yanından geçtimse bana, ya Muhammed ümmetine hacamatı emret, dediğini gördüm".(İbn-i Mace, 3479, Tırmizi, 2127)*

[69]http://dergipark.gov.tr/download/article-file/143485,(Erişim Tarihi:05/12/2018)
[70] Yıldız, a.g.e. s.19.
[71] Sümeyra Merve Kılınç, *Cumhuriyet Dönemi Kaynaklarına Göre Kupa, Hacamat ve Sülükle Tedavi,* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2015, s.7.
[72] https://islamansiklopedisi.org.tr/ahlat-i-erbaa,(Erişim Tarihi: 12/12/2018)

"Tedavilerin en hayırlısı hacamat olmak (şişe çekmektir)."

"Hacamat yapan ne iyi kimsedir, kanı giderir, beli kurutur, göze cila verir".

"*İlaçların en hayırlısı hacamat ve damardan kan aldırmaktır".*

"*Tedavi olduğunuz şeylerin en hayırlısı hacamattır". (Buhari, 12/5724, Müslim, 2205/71, Ebu Davud, 3857, İbn-i Mace, 3476)*

"*Kamahduvenin (başın bitiminde kafanın üstünde bulunan açık büyüklük) ortasından hacamat olun, o beş hastalığa şifadır".*[73]

Bu hadislerden yola çıkılarak hacamat sağlıklı kalmak ve şifa bulmak için en etkili tedavi yöntemidir. Peki, Hz. Peygamber hacamatın ne zaman ve hangi günlerde yapılacağı ve yapılmaması gereken günlere dair bir şeyler bildirmiş midir? Hz. Peygamber (s.a.v) bizleri bu boşluktan kurtarmak için şu şekilde tavsiyelerde bulunmuştur:

"Hacamat olduğunuz en hayırlı günler on yedinci, on dokuzuncu veya yirmi birinci günlerdir".[74]

"Kim o yedinci, on dokuzuncu veya yirmi birinci günlerde hacamat olursa her derde şifa bulmuş olur".[75]

"Pazartesi, Salı günleri hacamat olun Çarşamba günleri hacamat olmayın".[76]

"Kim Çarşamba günü ya da cumartesi günü hacamat olur da cilt hastalığına yakalanırsa suçlu olarak kendini görsün başka birini suçlu olarak aramasın"[77] diyerek hacamat tedavisinin yapılması gereken günler hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır.

1.4.2.1.3. Dağlama Yöntemi İle Yapılan Tedaviyle İlgili Hadisler

Dağlama yöntemi, yüz dışında vücutta ağrıyan ya da yaralanan herhangi bir yere kızgın bir demirle uygulanan yöntemdir. Bu yöntem Arap tıbbının çok yaygın bir şekilde kullandığı yöntemdir. Oysa Hz. Peygamber (s.a.v) döneminde dağlama

[73] İbn Kayyim, a.g.e s.52.
[74] İbn Kayyim, a.g.e. s.53.
[75] İbn Kayyim, a.g.e, s.53.
[76] İbn Kayyim, a.g.e. s.53.
[77] İbn Kayyim, a.g.e. s.53.

yöntemine ancak belli şartlarda izin verilmiştir. Eğer tedavi yöntemlerinden diğer ikisi bir işe yaramazsa ve hastanın gerçekten son çaresi ise buna izin verilmiştir. Aksi takdirde sağlıklı bir insan hastalık bana bulaşmasın diye dağlama yöntemine başvururs bu dini açıdan hoş karşılanmadığı gibi biyolojik anlamda da hoş karşılanmaz. Çünkü beden herhangi bir hastalığa maruz kalmadan bu tedaviyi yapmak onun mizacına ve fonksiyonuna büyük zarar verir. Dini anlamda hoş olmama durumu ise kaderi değiştirmeye yönelik bir girişim olduğundan kabul görmez. Rivayetlere göre Hz. Peygamber'de (s.a.v) dağlama yöntemini kullanmıştır. Ama Hz. Peygamber (s.a.v) bunu isteyerek değil, hastalık son aşamasında bir iyileşme göstermediğinde yapmıştır. Bu konu hakkında Hz. Peygamber (s.a.v) şu kelamlarda bulunmuştur:

> *"Ben dağlamayı sevmem".*[78] *"Dağlama yapmayanı methederim".*[79] *"Ümmetimi dağlamaktan men ederim".*[80]

Rivayet ve hadislere bakıldığında dağlama ile ilgili dört durum bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Hz. Peygamber (s.a.v) dağlama yapmıştır; ikincisi dağlamayı sevmemiştir; üçüncüsü dağlama yapmayanı takdir etmiş ve onu övmüştür; dördüncüsü ise dağlama yapanı ve yaptıranı men etmiştir. Bununla ilgili Hz. Peygamber "Sahihte cennete hesap görmeden girecek olanlar: Afsun yapmazlar, dağlanmazlar, uğursuzluk nedir bilmezler ve Rablerine tevekkül ederler"[81] diyerek bir nevi biz ümmetini onurlandırmıştır. Görüldüğü üzere İslam tıbbında uygulanan tedavi yöntemleri tek tek ele alınıp tartışılmıştır.

1.4.3. Tıbb-ı Nebevinin İslam'daki Yeri

Tıbb-ı nebevinin özü aslında hayat şeklinin tam anlamıyla kendisidir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v)' den önce Hz. İbrahim döneminde "hanif dinine göre beslenmek şeklinde bilinen durum, Hz. Peygamber (s.a.v)'den sonra da İslam tıbbı olarak adlandırılmış bir yaşam şekli ve beslenme biçimidir. Tıbb-ı nebevinin iki temel yapı

[78]http://www.sahihhadisler.com/yazdir.asp?id=3103,(Erişim Tarihi: 12/12/2018)
[79]http://www.sahihhadisler.com/yazdir.asp?id=3103,(Erişim Tarihi: 12/12/2018)
[80]http://www.sahihhadisler.com/yazdir.asp?id=3103,(Erişim Tarihi: 12/12/2018)
[81]Kayyim, a.g.e. s.53.

taşı bulunur. Bunlar arınmak ve bağışıklık sisteminin güçlendirilmesidir. Arınmak vücudun fazlalıklardan kurtulması anlamındadır. Bağışıklık sisteminin güçlendirilmesi ise arınmanın tam anlamıyla gerçekleştirilmesinin ardından vücudun mizacına uygun olarak beslenmek ve vücudu korumaktır.

Tıbb-ı Nebevi 'nin İslam'daki yeri ve önemini şu şekilde sıralanabilir:

-Her derdin ve şifanın yaratıcısının Allah olduğunu kabul etme.

-Genel tababete ilişkin ayetlerin ve hadislerin bulunması.

-Koruyucu Hekimliğe dair ayetlerin ve hadislerin bulunması.

-Koruyucu Hekimliğin alt başlığında bulunan temizlik konusu ile ilgili ayetlerin ve hadislerin bulunması.

-Koruyucu Hekimliğin alt başlığında bulunan perhiz konusu ile ilgili ayetlerin ve hadislerin bulunması.

-Koruyucu Hekimliğin alt başlığında bulunan karantina konusu ile ilgili ayetlerin ve hadislerin bulunması.

-Tedavi olmanın aslında Allah'a karşı en güzel tevekkülün olduğu yönünde ayetlerin ve hadislerin bulunması.

-Cahiliye döneminde uygulanan tedavilerin geçersiz olduğu yönünde ayetlerin ve hadislerin bulunması.

-Balın tedavide kullanılan en önemli ilaç olduğuna yönelik ayetlerin ve hadislerin bulunması.

-Hacamatın tedavide kullanılması gerektiğine dair ayetlerin ve hadislerin bulunması.

-Dağlamanın tedavide son çare olarak kullanılmasına yönelik ayetlerin ve hadislerin bulunması.

-Tedavinin yalnızca hekim tarafından yapılmasına ilişkin ayetlerin ve hadislerin bulunması.

-Hz. Peygamber'in (s.a.v) yaşadığı dönemde tıbbi tavsiyelerde bulunması.

-Tıp ilminin hurafelerden arındırılarak kanıta dayalı apaçık bir bilim haline getirilmesine yönelik hadislerin bulunması.

Bu maddeler sayesinde Tıbb-ı Nebevi' nin aslında İslamiyet'ten bağımsız olmadığı hatta İslamiyet'in tıp ilminin gelişmesinde büyük rolü olmuştur. Ve bu durum günümüz modern tıbbının oluşmasına zemin hazırlamıştır.

BÖLÜM 2
İBN-İ SİNA VE AYNI DÖNEMDE YAŞAYAN DİĞER HEKİM/FİLOZOFLAR: HAYATI VE ESERLERİ

2.1. İbn-i Sina' nın Hayatı Ve Eserleri

2.1.1. İbn-i Sina'nın Hayatı

İbn Sina'nın hayatına dair elde edilmiş olan bilgiler aslında onun öğrencisi ve yardımcısı olan Cüzcani tarafından günümüze kadar ulaşmıştır. Asıl adı Ebu Ali El-Hüseyin Bin Abdullah İbn Sina olan doğunun sönmeyen daimi ışığı Buhara kentinin yakınında bulunan Efşene köyünde 980 yılında dünyaya gelmiştir. İbn Sina çok akıllı ve eşi benzeri olmayan bir zekâ türüne sahiptir. O yaşıtları gibi vaktini oyun peşinde değil daha çok ilim öğrenme peşinde geçirirdi. Annesi onun bu durumuna içten içe üzülür kendi kendine hep yaşıtları gibi olması için dualar ederdi. Bu durum ise İbn Sina'yı hiç etkilemez tam tersi annesinin bu endişesini yersiz bulmaktaydı. O öğrenilecek birçok ilmin olduğuna inandığı için boş vakit geçirmek ona işkenceden farksız bir hale gelirdi. O kadar çok öğrenme aşkı ile yanıp tutuşuyordu ki daha on yaşına gelir gelmez Kur'an-ı Kerimi ezberlemiş ve hafızlık mertebesine ulaşmıştı bile. Babasının sarayda çalışan bir memur olması aynı zamanda aydın fikirli olması İbn Sina'nın ilim öğrenme hayatını oldukça kolaylaştırmıştır. Çünkü o dönemin en bilgili âlimlerinden dersler almış olması, istediği her kitaba rahatlıkla ulaşması keza bunu kanıtlar niteliktedir.

İbn Sina, babasının ona sunmuş olduğu bu nimetlerin her zaman bilincinde olan bir çocuktu. Hafızlıktan sonra İbn Sina yönünü diğer ilimlerden aritmetik, felsefe ve fıkıha çevirmiştir. Babasının ısrarı ile Hoca Natili'den ders almaya başlamıştır. "Porphyrius'un İsaguci (Eisagoge) adlı mantık kitabını okumaya ve bu çerçevede tartışmalar yapmaya başladı."[82] Onun bu denli öğrenme şevki hocası Natili'de büyük bir şaşkınlığın yanı sıra hayranlık uyandırıyordu. Kısa sürede İsaguci kitabını bitiren ikili İbn Sina'nın geometri ilmine merak sarması üzerine Öklid'in Elementler

[82] Emine Sonnur Özcan, *Bilginler Bilgini İbn-i Sina,* Ötüken yay. Ankara 2005, s.22.

adlı eserini okumaya başladılar. Natili ve İbn Sina bu eserin beş yahut altı bölümünü beraber okurken İbn Sina, suallerine Natili'den istediği cevapları alamayınca kitabın geri kalanını kendi başına çözmeyi sürdürmüştür. Ardından ise Batlamyus'un el-Mecisti eserine geçildi. Kitabın başında yine hocası Natili ile çözümlemeleri beraber yapan İbn Sina geometrik şekiller kısmına geçildiğinde Natili bu eseri kendi başına okuyup izahlarını istemiş ve anlamakta güçlük çektiği yerlerde kendisinin yardımcı olacağını söylemişti.[83] Ama İbn Sina onun bu alanda kendisine yardımcı olamayacağını bildiğinden ötürü çalışmalarını kendi kendine sürdürdü. Bunun üzerine hocası Natili artık İbn Sina için yetersiz kaldığının farkına varıp Buhara'dan ayrılmıştır.[84]

İbn Sina ise bu süreçte fizik, metafizik ve felsefenin bazı konularını bitirmiş olup yönünü tıp ilmine çevirdi. Tıp ilmine başladığında o dönemin en ünlü hekimlerinden "Ebu Sehl İsa b. Yahya el-Mesih, Ebu Mansur Hasan b. Nuh el-Kumri" gibi hocalardan ders alma imkânına sahip oldu. Kısa süre hocaları ile çalıştıktan sonra yoluna yine kendi başına devam etti. On altı yaşına geldiğinde artık hafızlığın yanında birde hekimlik eklenmişti ünlerinin arasına. O tıpta teorikte elde ettiği bilgileri pratiğe ulaştırmada ustalaşınca hocaları ile münazaralara katılıp kendini iyice pişirmişti. O gencecik yaşına rağmen birçok hastaya ve öğrenciye sahip oldu. Tıp ilminin yanında metafiziğe merak saran İbn Sina Aristoteles'in Metafiziğini kırk defa okumasına rağmen bir türlü anlayamamıştır. Bu durum onu çok üzmekte ve metafiziğe karşı olan ilgisini azaltmaktaydı. Bir gün sahaflar çarşısında gezerken satıcı ona Farabi'nin metafizik adlı kitabını uzatır. Önce almak istemez İbn Sina sonra satıcının bu kazanca ihtiyacı olabilir diye kitabı alır. Eve vardığında kitabı incelemeye koyulan İbn Sina Aristoteles'in metafiziğine muvaffak olmayı başarır. [85]Bunun için sürekli Allah'a şükredip dua ederdi.

İbn Sina tıp ilminde üne kavuşmayı başarmıştı. Onun ününü duyan ve tedavi etmesini bekleyen birçok hastası vardı. Öyle ki bu hastalar arasında Samani hükümdarı Nuh Bin Mansur bulunmaktaydı. Mansur'un hastalığını tedavi ederek ünü

[83] M. Şerafeddin Yaltkaya, *İbn Sina Kitabı; Hayatı, Şiirleri, Risaleleri,* Büyüyenay yay. İstanbul 2014, s.15.
[84] Yasemin Bülbül, *İbn Sina; Avicenna,* Gece Kitaplığı yay. Ankara 2017, s.59.
[85] Bülbül, a.g.e. s.59.

iyice yayılmaya başladı. Hükümdar onu saray hekimliğine yükseltti. Ve ona istediği her şeyi vereceğini sadece istemesinin yeterli olacağını söyledi. Mansur'un bu sözleri üzerine İbn Sina mahcup bir şekilde saray kütüphanesinden yararlanmak istediğini dile getirdi. Bu isteği üzerine Mansur'un yüzünde şaşkın bir ifade bulunmaktaydı. Onun yerinde başkası olsa kim bilir neler isterdi o ise gerçekten sadece ilim peşindeydi. Bu kütüphanede nice âlimlerin bile bilmediği fıkıh, felsefe, edebiyat ve tıp eserleri bulunuyordu. İbn Sina bu kıymetli hazinede hangi eserden nasıl başlayacağını bile bilmiyordu. Burada ki görevi bitmeden kendi işine yarayacak birçok eseri okumaya başlamıştı. İbn Sina bu kütüphane sayesinde birçok eser vermeyi başarmıştır. İbn Sina neredeyse tüm vaktini bu kütüphanede geçirirdi Kütüphane bilinmeyen nedenlerden dolayı yanmıştır ve bu yangından İbn Sina sorumlu tutulmuştur.

Bunun üzerine Nuh Bin Mansur'un ölmesi ve ardından varisi olan oğlunun ölmesi İbn Sina'nın istemeyerek de olsa Buhara'dan ayrılmasına sebep olmuştur. İbn Sina Buhara'dan ayrılıp Harezm'e gitmiştir. "Harezm Prens'i Ali b. Me'mûn müsbet ilimleri destekliyordu. O, İbn Sina'yı da desteklemiştir. Ancak İbn Sina orada kalamamıştır. Felsefi görüşlerinden dolayı, Gazne'li Mahmud tarafından yakalanıp, hapse atılmaktan korktuğundan, çok güçlükle, Harezm çölünü aşarak Cürcan'a ulaşmıştır.(1019)[86]

Cürcan'dan Kazvin'e oradan Hamedan'a göç etmiştir. Hamedan 'da Şemsü'd Devle ile tanışıp onu tedavi etmiştir. Bunun üzerine Şemsü'd Devle İbn Sina'yı yanına alıp vezirlik makamına getirmiştir. İbn Sina her ne kadar devlet yönetimini bilmiyor olsa da gündüzleri vezirlik yapıp geceleri talebeleri ile birlikte geçiriyordu. Fakat İbn Sina'yı vezirlik makamında görmek istemeyenler onun evini basıp yamalamışlardır. Şemsü'd Devle' den İbn Sina'yı öldürmesini isteyen gruba karşılık Sultan onu görevinden azletmiştir. Yalnız Sultan'ın hastalığı şiddetli bir şekilde artınca İbn Sina'yı saraya tekrar çağırmışlardır. İbn Sina Sultanı iyileştirince yeniden kaybettiği vezirlik makamına gelmiştir. Ama bu defa onun bu makama gelmesine ses çıkaran birileri olmamıştır. Sultan Şemsü'd Devle' nin ölümünün ardından görevinden ayrılan İbn Sina Alâü' d Devle' nin yanına gitmeye karar vermiştir.

[86] Nurullah Lârudî, Şarkın Dehası İbn Sina, (çev.: Ahmet Çelik) İnsan yay. İstanbul 2014, s.9.

İbn Sina ile Alâü'd Devle arasındaki mektuplaşmaları öğrenenler onu Ferdacan kalesine kapatmışlardır. İbn Sina hapiste kaldığı süre boyunca Şifa kitabının mantık bölümünü tamamlamayı başarmıştır. Durumdan haberdar olan Alâü'd Devle İbn Sina'yı kurtarmıştır. Alâü'd Devle hemen her yere İbn Sina'yı da götürürdü. Bu süreçte İbn Sina kulunç hastalığına yakalanmıştı. Bu hastalığa aldırmadan Alâü'd Devle ile savaş meydanlarında bulunmaya devam etti. Çünkü onu seven insanların olduğu kadar sevmeyeni de fazlaydı. İbn Sina bu yüzden hastalığını kimseye belli etmeden kendi kendini tedavi etmeye çalışırdı. 1037 yılına geldiğinde ise hastalığı iyice nüksetmişti ve hizmetinde bulunan bir kölenin kenevir tohumunu (afyon) İbn Sina'nın dediği ölçekten fazla koymasıyla bağırsakları soyulmaya başlamıştı. Bu olaydan sonra İbn Sina vefat etmiştir. İbn Sina 58 yıllık yaşamında ölümsüz eserler bırakmayı başarmıştır. İbn Sina doğunun sönmeyen ateşi iken Batı dünyasının ise Avicenna's olarak kabul görmüş filozof hekimdir. Eserleri Batı da ders kitabı olarak okutulmuştur.[87]

2.1.2. İbn-i Sina'nın Eserleri

İbn Sina çok yönlü bir âlim olduğundan tıp, felsefe, mantık, astronomi, fizik, metafizik, psikoloji, musiki, şiir, edebiyat ve matematik alanları ile ilgili binden fazla eser kaleme almıştır. Burada İbn Sina'nın tıp alanında yazdığı eserler hakkında bilgi verilecektir.

El-Kanun fi't Tıp

Bu eser İbn Sina'nın hem İslam coğrafyasında hem de Batı coğrafyasında şöhret kazanmasını sağlayan eserdir. Eser beş ciltten meydana gelmiştir. Bu eser hemen hemen her hekimin başvurduğu, tıbbın kılavuzu niteliğindedir. El Kanun fi't Tıbb adlı eser İbranice, Latince, Farsça ve Türkçe gibi dillere çevirisi yapılmış hatta yakın bir yüzyıla kadar ders kitabı olarak okutulmuştur. Eserin ayrıntılı bilgisi tezin diğer bölümünde verilmiştir.

[87] Lârudi, a.g.e. s. 9.

Bu eser dışında İbn-i Sina'ya ait olduğu söylenen bazı eserlerde bulunmaktadır. Ahmet AĞIRAKÇA tarafından ortaya koyulan bu eserlerin gerçekten İbn-i Sina'ya mı ait olduğu bilinmemektedir. İşte o eserlerden bazıları;

Kalp hastalıkları üzerine el-Edviyetu'l- Kalbiyye, tıp öğrencilerinin genel tababet bilgisini öğrenmeleri için el- Urcûze fi't Tıbb, tıp bilimini özetlemek adına yazılan el- Muhtasar fi't Tıbb, tıp ile ilgili tespitlerini şiir olarak anlattığı Urcûze fi Vasâya et- Tıbbiyye, dört mevsimde bireyin alması gereken sağlık önlemleri hakkında Urcûze fi'Tedbiri's- Sıhha fi Fusuli's- Seneti'l Erbaa,gıda maddeleri ve nasıl kullanılacaklarına yönelik eseriTuhtefetu'l-Aziziyye Fi'l Ağziyye, kan aldırma ile ilgili yazdığı eser er- Risale fi'l Fasd,kolit hastalığı üzerine yazdığı Kitabu'l- Kolenc ve Envaihi ve Mudevatihi, göz hastalıklarında kullanılacak ilaçlar ile ilgili yazdığı el-İstibsar fi Emradi'l- Ebsar gibi eserlerdir.[88]

Makale Fi'l Hindâbâ
"Hindiba adı verilen bitki ve ondan çıkarılan ilaç ile ilgili olup İbn Sina'nın 405/1014 yılında yazdığı bir risaledir. Kilisli Rıfat Bilge tarafından Türkçe' ye çevrilerek yayınlanmıştır. İ.Ü. Kütüphanesi no: A. 4755'te yayınlanmıştır. 318a/322a varakları arasında beş varaktan ibaret bir nüshası vardır."[89]

2.2. İbn-i Sina İle Aynı Dönemde Yaşayan Diğer Hekim/Filozoflar: Hayatı ve Eserleri

2.2.1. Ebubekir Er- Razi

865 yılında Rey kentin de dünyaya gelen Ebû Bekir er- Râzî hem filozof hem de tabip kişiliği ile İslam dünyasının önemli düşünürlerinden birisi olup, adından günümüze kadar söz ettirmeyi başarmıştır. O, Eflatun düşüncesinden etkilenerek rasyonel bir sistem kurmuştur.[90] Ebû Bekir er- Râzî' nin hemen hemen her bilim

[88] Ahmet Ağırakça, *İslam Tıp Tarihi Başlangıçtan VII./XIII. Yüzyıla Kadar,* Akdem yay. İstanbul 2004, s.197.
[89] Ağırakça, a.g.e. s.201.
[90] Humay Usubbaylı, *Ebû Bekir er- Râzî' nin Haz ve Elem Teorisi,(*Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı İslam Felsefesi, İstanbul 2017, s.2.

dalına ait birçok ölümsüz denilecek kadar eseri bulunmaktadır. Yalnız onun ün kazanmasını sağlayan şey tabip kişiliği olmuştur. O dönemlerde Yunanlı hekim Galen' den beri hiçbir hekimin sahip olamadığı tıbbi bilgiye sahip olmasından o, "*Arapların Galeni" olarak anılmıştır.*[91] Tıbba dair çalışmaları ve tabip kişiliği ile anılan Ebû Bekir er- Râzî ahlâk düşüncesine dair çalışmaları ve tabip kişiliğini harmanlayarak özgün ahlak felsefesini ortaya koymuştur.

> *"Bununla İslam ahlak felsefesine yeni bir kavram olarak et- Tıbbu'r-rûhânî' yi kazandırmıştır. Bedensel sağlık kadar ruhun sağlığını da önemli olarak değerlendiren Râzî, insanın ahlaki hayatının kâmil olabilmesi için ruhsal olarak sağlıklı olması gerektiği düşüncesini savunmuştur.*[92] *Râzî 'nin et- Tıbbu'r- rûhânî adlı eseri ruh sağlığı konusunda yazılmış İslâm Ahlâk felsefesi alanının ilk kapsamlı eseridir."*[93]

Onun bu denli tıbbi bilgiye sahip olması onu saraya yakın olmasına imkân vermiştir. Bu sayede çalıştığı hastanelerin başhekimliği ona verilmiştir. Onun ün kazanmasını sağlayan en önemli etken kimya bilimini tıp biliminin içine yerleştirmesi ve onu kullanması olmuştur.

> *"O tıp ilminde hep ilkleri gerçekleştirmiştir. Bunlar; yaraların dikilmesinde hayvan bağırsağını kullanan ilk hekim, göz ameliyatını yapan ilk hekim ve alkolü tedavide ilk kullanan yine o olmuştur. O engin tıp bilgilerini el- Havi adlı eserde anlatmıştır. Bu eser tıp ansiklopedisi niteliğindedir. Ve bu eser birçok hekim tarafından kullanılmış ve onlara yol gösteren bir rehber gibi olmuştur. Ayrıca çiçek ve kızamık hastalıklarının ayrı ayrı teşhislerini ortaya koyan el- Cüdari ve'l hasbe adlı eseri kaleme almıştır. Günümüzde Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından çiçek hastalıkları ile ilgili doğru tespitlerinden dolayı şükranla anılmıştır."*[94]

---

[91] Hüseyin Karaman, "Bir Biyografi Denemesi- er- Râzî", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, say.2, Çorum 2004, s.101.
[92] Ussubaylı, a.g.t. s.2.
[93] Ebû Bekir er- Râzî, *et- Tıbbu'r- rûhânî, Ruh Sağlığ*"ı, (çev.: Hüseyin Karaman), İz Yayınları, İstanbul, 2015
[94] Sevim Tekeli, v.dğr. *Bilim Tarihine Giriş,* Nobel yay. Ankara 2015, s.151.

2.2.2. Zahravi

Endülüs'ün Kurtuba şehrinin kuzeybatısında Zehrâ şehrinde 936 yılında doğmuştur. El- Tasrif adında bir eser yazmıştır. Bu eserin son bölümünde cerrahi bilgiler bulunması Zahrâvi'nin hem İslam coğrafyasında hem de Hıristiyan coğrafyasında tanınmasını ve bir cerrah olarak anılmasını sağlamıştır. Bu eserde 175-200 arası cerrahi aletlerin tanımları işlevleri ve resimleri yer almaktadır.

"Hatta eserin önsözünde bu kitabı yazmaya neden ihtiyaç duyulduğuna dair şunu belirtmiştir: Ona göre tıbbın en önemli kolu olan cerrahlık neredeyse unutulmak üzereydi ve bu durum tıp ilmi için büyük bir tehlike oluşturmaktaydı sırf cerrahlık kolu yok olmasın ve işinde uzman olan hekimler başka bir kaynağa ihtiyaç duymasınlar manasında yazmıştır."[95] Bu eserinin Latince 'ye çevrilmesi ile Avrupa cerrahisinin oluşmasını sağlamıştır.

Zahrâvi'nin tedavi olarak kullandığı ve çok iyi bildiği yöntem dağlama yöntemidir. O ameliyat tekniğini önce hayvanlar üzerinde kullanmıştır ve bu günümüz tıbbında kadavranın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Zahrâvi yalnızca cerrah olunması ile bilinmez aynı zamanda o ameliyat aletlerinin tasarımını yapmasıyla da tanınır. [96] Bunlardan bazılarına şöyle örnekler verilebilir: Çocuklardaki ağrılı omurga rahatsızlıklarında sırtı tedavi etmek için koter, siyatik rahatsızlığı için koter, katarakt iğnesi, göz kapaklarının gevşetilmesinde kullanılan hilal şeklindeki koter, kulak ağrısının tedavisi için kullanılan koter, diş taşlarını temizlemek için kullanılan raspatorlar, kemikleri kesmek için soyucu, batıda dahi olmayan maskeli neşter, mesaneyi yıkamak için balon şırınga ve ölü cenini çıkarmak için iki dikenli kanca ve daha birçok cerrahi aletleri icat edip kullanmıştır.
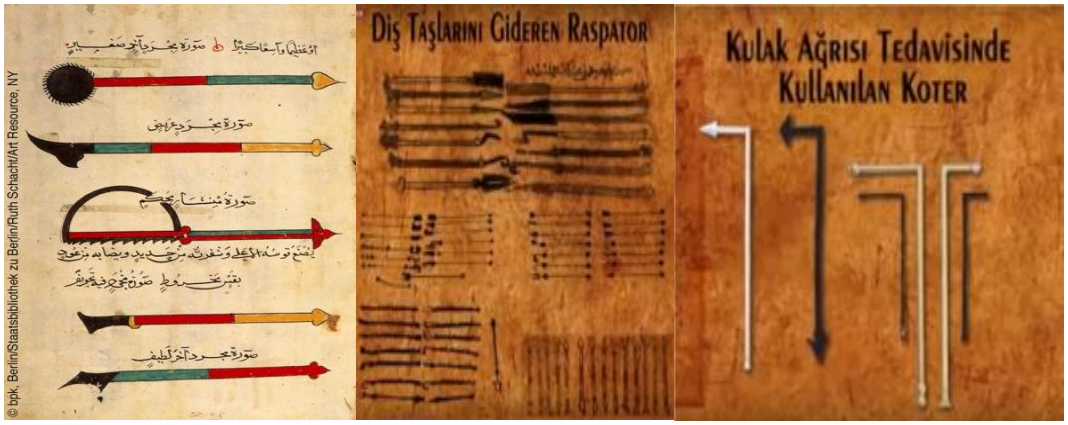
Aşağıda görüldüğü gibi Zahrâvi'nin o dönemde kullandığı bazı cerrahi aletlere yer verilmiştir.

---

[95] Ahmet Acıduman, *İbn-i Sina, Ebu'l- Kasım Ez- Zehravi, Şerefeddin Sabuncuoğlu ve Tokatlı Mustafa Efendi'nin Eserleri Işığında 11. Ve 18. Yüzyıllar Arasında Nöroşirürji*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı, Ankara, 2005, s.25.

[96] Sevim Tekeli, v.dğr. *Bilim Tarihine Giriş*, Nobel yay. Ankara 2015, s.166.

Şekil:2.1: Ameliyat Aletleri.[97] **Şekil:2.2: Raspator** [98] **Şekil:2.3: Koter**[99]

2.2.3. Ali İbn Abbas

10.yüzyılda yaşamış olan ve ortaçağın önde gelen hekimidir. Onun Kitabü's Sınaat (Tıp Sanatı) adlı eseri İbn Sina'nın Kanun fi't Tıp eseri yazılmadan önce bütün hekimlerin el kitabı olarak kullanılmıştır. Yapıtın başında damarlara ilişkin yapılan açıklamalar anatomi için önemli bir yer teşkil etmiştir. Damarları iki ana grupta inceleyen Ali İbn Abbas, bunlardan atar damarların çeperinin toplardamarlara oranla daha kalın olduğunu belirtmiştir.[100]

> *"İbnü'n-Nefis'ten önce küçük kan dolaşımına işaret etmiş, kalbin kasılması ve kan pompalaması hakkında ipucu mahiyetinde bilgiler vermiştir. Anevrizma denen damar hastalığının tedavisini yapmıştır. Bazı göz ve diş hastalıklarının tedavilerini ve bademcik ameliyatını gerçekleştirmiştir. Ali Bin Abbas, özellikle göz hastalıklarının tedavi ve teşhisinde 18. yüzyıla kadar İslâm dünyasında aşılamayan bir noktada idi. Doğum konusunda Hipokrat ve takipçileri, çocuğun kendi hareketiyle dünyaya geldiğini kabul ederlerken, o, doğumun rahimdeki adalelerin gerilip gevşemesiyle gerçekleştiğini tespit etmiştir. Ayrıca ceninin ana rahminde geçirdiği muhtelif dönemleri, muhtaç olduğu gıdayı ve bunun*

[97] www. Emaze.com/@AWQQCLQI/Zahraw, (Erişim Tarihi: 20/12/2018), s.4.
[98] www. Emaze.com/@AWQQCLQI/Zahraw,(Erişim Tarihi: 20/12/2018), s.4.
[99] www. Emaze.com/@AWQQCLQI/Zahraw, (Erişim Tarihi: 20/12/2018), s.4.
[100] Tekeli, a.g.e. s.158.

ana rahminde nasıl sağlandığını anlatarak hem önceki bilgileri düzeltmiş, hem de tıp ilmine yeni ufuklar kazandırmıştır."[101]

2.2.4. İbn Zuhr

"İslam coğrafyasında el- Razi'den sonra deneyci hekim olarak bilinmektedir. Onun kaleme aldığı eserleri; beden ve ruh arasındaki ilişkiyi anlatmak için Kitabü'l- İktisad fi Islahi'l Enfes ve'l Ecsâd adlı eserini yazmıştır. Yiyecekler ve diyet arasındaki ilişkiyi anlamak için Kitabü't-Teysir fi'l- Mudâvât ve't Tedbir adlı eserini yazmıştır. Yalnızca besinleri anlatma maksadıyla yazdığı eseri ise Kitabü'l- Ağdiye'dir. İbn Zuhr gözbebeğinin daralıp genişlemesini incelemiş ve bunun üzerine göz hastalıkları için uyuşturucu etkiye sahip olan adamotunu tedavi amaçlı kullanmıştır. Bunun yanı sıra uyuz hastalığının tanımını bilimsel anlamda ilk kez o yapmıştır."[102]

2.2.5. İbn Nefis

"Türkistan'ın Kaş kentinde 1210 yılında dünyaya gelmiştir. Asıl adı Alaaddin Ebu'l- Alâ Ali İbn Ebi'l- Hazm el- Kureşî Dımeşkî'dir. Birçok bilim dalına sahip olduğundan şu şekilde unvanlara sahip olmuştur: Hekim, anatomi uzmanı, fizyolog, psikolog, astronom ve kozmologdur. İbn Nefis "pulmoner dolaşım" ile birlikte kılcal damar ve koroner dolaşımları da ilk defa keşfeden kişi olmasıyla tanınmıştır. Ayrıca deneysel tıbbın yani otopsinin erken savunuculuğunu yapmıştır. Metabolizma kavramının tıp literatürüne geçmesini sağlayan hekimdir."[103]

O İbn Sina'nın Kanun'unun Anatomi Kısmı İçin Açıklama adlı eseri yazmıştır. O, Yunan hekim/filozofu Galen 'in tezine karşılık bir antitez geliştirmiştir. Galen' in tezi kanın sağ ve sol karıncıktan geçişinde ortada bir duvarın bulunduğunu duvarın

[101] http://www.sifahane.org, (Erişim Tarihi: 20/12/2018)
[102] Tekeli, a.g.e. s.167
[103] http://www.biyografya.com (Erişim Tarihi: 21/12/2018)

üzerinde de deliklerin olduğu tezidir. Bu tez İbn Nefis' in antitezine karşı varlığını sürdürmüştür. İbn Nefis'e ortada bir duvarın bulunmadığını kan dolaşımını akciğerin yaptığını söylemiştir. Yani bu duruma küçük kan dolaşımı adını vermiştir. Bu sebepten ötürü dolaşımsal fizyolojinin babası olarak adlandırılmıştır.[104]

İslam coğrafyasında tıp ilmi birçok hekim/filozoflar sayesinde altın çağını yaşamıştır. Bu dönemde adını tüm dünyaya duyuran hekim şüphesiz İbn-i Sina' dır. İbn-i Sina'nın yaşadığı dönemde tıp ilmi oldukça yoğun bir ilgi görmüştür. İbn-i Sina öncesindeki tıp daha çok kitabi bilgilerin bilinmesine yöneliktir. Oysa İbn-i Sina' nın tıp anlayışı tıbbın sadece teorik olarak bilinmemesidir.

2.3. İbn-i Sina' nın Yaşadığı Dönemde Ortaya Çıkan Tıp Anlayışının Üzerindeki Etkisi

İbn-i Sina'dan önceki tıp anlayışı sadece tıbbın teorik olarak bilinmesi üzerine yoğunlaşırken İbn-i Sina ise tıbbın teorik olarak bilinmesinin tıp için eksiklik olduğunu düşünmüştür. O teorik olarak öğrendiği tüm tıbbi bilgileri hastalar üzerinde deney ve gözlem yoluyla uygulamıştır. Buna kanıta dayalı tıp (evidence –based medicine) denmektedir. Bu itibarla kanıta dayalı tıbbın İbn Sina başladığını söyleyebiliriz. Buna bağlı olarak Avrupa, Afrika ve Asya'nın uzak bölgelerinden birçok öğrenci İbn-i Sina'dan bu yeni tıp anlayışını öğrenmek üzere Hamedan ve İsfahan'a gelmişlerdir. İbn-i Sina hekimin her konuda etkili olması gerektiğini düşündüğü için o tıp ilmine ölümsüz katkılar sağlamıştır. İbn Sina tıp ilmine o dönemde kimsenin dile getirmediği konuları ele almış ve bunların tek tek izahını yapmıştır. İbn-i Sina'nın tıp alanında ortaya koyduğu yenilikleri şu şekilde ele alabiliriz: ;

-"Enfeksiyonun tanımını tam anlamıyla açıklamış ve vücuda girdiğinde yol açtığı hastalıkları tespit etmiştir.
-Hastalıklarla ilgili bulguları pratik alana taşımıştır.
- Yüz felcinin merkezi ve priferik türlere ayrıldığını ve bunun sebebinin çok kana sahip olmaktan dolayı olduğunu tespit etmiştir.

[104] http://www.biyografya.com (Erişim Tarihi: 21/12/2018)

- *Zatülcenb'i göğüs boşluğu iltihabından ayırarak tedavi etmiştir.*

-*Zatülcenb ve zatürrie'nin birbirinden farklı olduklarının tespitini yapmıştır.*

-*Menenjiti ilk defa teşhis etmiştir.*

-*Veremin bulaşıcı olmasını tespit etmiştir.*

-*On iki parmak bağırsağında meydana gelen yani bağırsak solucanı hastalığının ilk defa teşhisini yapmıştır.*

- *Mide ülserinin üzüntü ve sıkıntıdan gerçekleştiğinin ilk teşhisini yapmıştır.*

-*Kanser hastalığını ilk defa teşhis etmiştir.*

-*İç hastalıkların sebep olduğu felç ile dış etkenlerin sebep olduğu felç arasındaki ayrımı yapmıştır.*

-*Ameliyat aletlerinin ateşle dezenfekte edilmesi yöntemini ilk o kullanmıştır.*

-*Yıllanmış şarabın penisilin ile aynı ölçüde dezenfekte edici güce sahip olduğunu söyleyen ilk hekimdir.*

-*Kadın hastalıkları ile ilgili telkinlerde bulunmuştur.*

- *Melankoliyi teşhis etmede korku, yalnız kalma ve baş dönmesi belirtileri tespit etmiştir.*

-*Akıl hastalarının şok etkisi yaratan müzik eşliğinde ve telkinlerle tedavi etmiştir.*

-*Baş ağrıları için buz torbasının başa konularak tedavisini yapmıştır.*

-*Tüberkülozu gül şerbeti ve gül suyu ile tedavi etmiştir.*

-*Afyonun ağrı kesici olarak ve anestezi maddesi olarak kullanmıştır.*

-*Yılın dört mevsiminde hastalıklara karşı alınacak önlemlerin izahını yapmıştır.*

-*Hastalıklara karşı önlem alınırken yapılan hatalara değinmiştir.*

-*Yiyecek ve içeceklerin nasıl olması gerektiğini açıklamıştır.*

-*Egzersiz yapmanın vücuda olan faydasını açıklamıştır.*

-*Cinselliğin fazla yaşanmasının sonucunda organlar üzerindeki kötü etkilerini açıklamıştır.*

- *Kolit hastalığının sebeplerini ve tedavisini açıklamıştır.*

-Kokuların insan için yararları hakkında bilgiler vermiştir." [105]

İbn-i Sina yaşadığı dönemde tıp ilmini zirveye taşımıştır. Hatta tıbbın tarihi için şöyle denmiştir:

"*Tıp yoktu, Hipokrat onu var etti; ölmüştü, Galenos onu diriltti; dağınıktı, Razi düzenledi; eksikti, İbn Sina onu tamamladı"*[106] diyerek o dönemdeki tıbbın aşama aşama yol kat ederek günümüze kadar ulaşmıştır. İbn-i Sina'nın yapmış olduğu tedaviler, ilaçlar, vücudun anatomik yapısının tanıtılması ve hastalıkların sebepleri gibi daha birçok katkılar hem o dönemin tıbbında hem de modern tıpta hala geçerliliğini devam ettirmektedir.

2.4. İbn-i Sina' nın Modern Tıbbın Ortaya Çıkışında Etkisi

İbn Sina'nın yüzyıllar önce tıp ile ilgili söyledikleri modern tıp anlayışını hala etkisi altına almayı başarmaktadır. Bu tezde modern tıbbı ele alırken İslam tıbbına etkisi ve Batı tıbbına etkisi şeklinde ele alınacaktır.

2.4.1. İbn-i Sina'nın İslam Dünyasındaki Tıp Anlayışı Üzerindeki Etkisi

İslam tıbbı gelişimini 2 dönemde gerçekleştirmiştir. Bunlar;

Kabullenme dönemi; "Bu dönemde tercüme faaliyetlerine ağırlık verilmiştir. Bu tercümeler Abbasi döneminde kurulan Beytü'l Hikme'de 200 yıl süren bir çalışma sonucunda yapılmıştır. Bu tercümeler sayesinde İslam dünyası Antik Yunan tıbbını tanımış ve kabul etmiştir.

Yaratma dönemi; Tercümeler vasıtasıyla hemen hemen her coğrafyanın tıbbı öğrenilmiş ve İslam Tıbbında altın çağ yaşanmaya başlanmıştır. Çünkü bu dönemde

[105] Arslan Terzioğlu, "İbn Sina ve Geriatri, Günümüzde Hipokrat", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. say:6, 1992, s.45.
[106] Terzioğlu, a.g.e. s.46.

hekimler tıp ilmine yeni yeni buluşlar ve öneriler getirmişlerdir. İşte bu dönemde İslam tıbbının yükselişini sağlayan hekimler arasında İbn Sina bulunmaktadır."[107]

İbn Sina ve diğer hekimler sadece Müslüman hastaların tedavileri ile ilgilenmemişlerdir. Onlar hem Hıristiyan hem de o dönemde yaşayan Yahudi hastaları da tedavi etmişlerdir. Bu dönemde İslam dünyası önyargılardan uzak bir haldedir. Çünkü ilimde ilerlemenin ancak bu şekilde mümkün olacağının farkındalardı. İbn Sina söyledikleri ve yaptığı tedaviler ile hala İslam dünyasında vücut bulmaktadır. Birtakım hekimler onun uyguladığı tedavi yöntemlerini ve kullandığı karışımları Tıbb-ı Nebevi bağlamında ele alıp yorumlamıştır. Nitekim bakıldığında İbn Sina tedavilerinde hacamatı kullanması, baldan karışımlar yapması ve çeşitli bitkiler ile ilaçlar yapıp tedavi amaçlı kullanması Tıbb-ı Nebevi görüşünü apaçık ifade etmiştir. Yalnızca bununla da kalmamıştır tabi ki.

> *"Ziyaeddin Yahya'nın Gencine-i Hikmet isimli eserinde İbn Sina'nın ölen birisini tekrar diriltmesi için keşfettiği metodu geniş şekilde anlatmıştır."*[108] *Bu olayın ne olduğunu kısaca açıklamak gerekirse: "İbn Sina kendine ait olan hamamının içine kendi boyuna göre bir kalıp yaptırmıştır. Ben öldüğüm zaman bunu kimse duymasın cesedime yapmanız gerekenler şunlardır diye birkaç tarif sıralamıştır. İbn Sina'nın ölümü tıpkı kendi istediği gibi kimseye belli edilmemiş ve İbn Sina ne tarif edildiyse yapılmıştır. Ve bu işlemler kırk gün sürmüş. Bu kırk günde beden terbiyesi yapılmış olup yeniden hayat bulması sağlanacaktı. Ama İbn Sina'nın yanında çalışan Camas adında hekim İbn Sina'nın yaptığı ilacı taşa vurup kırınca ilaç etkisini yitirdi. Ve İbn Sina bu sebepten ötürü tekrar dirilemeyip sonsuza dek ruhu bedenden ayrılmış oldu."* [109]

İbn Sina Anadolu'da efsanelerle anılan Lokman hekim gibi anılmaya başlamıştı İslam coğrafyasında. Yani onun ölüme bile çare bulan ölümsüz bir hekim olduğuna inanılıp onu yüceltmişlerdir. Ama efsaneler dışında gerçek olan şudur ki; "İbn Sina, İslam düşünce tarihi açısından, kendinden önceki tüm eğilimlerin doruk noktasını

[107] Terzioğlu, a.g.e. s.47.
[108] Terzioğlu, a.g.m. s.46.
[109] Terzioğlu, a.g.m. s.47.

temsil ettiği gibi, kendisinden sonra gelen her eğiliminde kaynağı durumundadır. Bu nedenle o bu tarih içinde merkezi bir konuma sahiptir."[110] İbn Sina yüceltilmeyi hak eden bir hekimdir. Onun tıbba sağladığı katkılar paha biçilemez bir değerdedir. Anlatılan efsanenin aksine İbn Sina ölümsüz olmayı değil ölümün yaratıcıdan geldiğini ve ölüme hiçbir tıbbi tedavinin ve ilacın fayda vermeyeceğini ölümün tek bir hakikat olduğunu savunmuştur. Bu yüzden İbn Sina hem İslam dünyasında hem Batı dünyasında çok kıymetli bir yere sahip olmuştur.

2.4.2. İbn-i Sina'nın Batı Dünyasındaki Tıp Anlayışı Üzerindeki Etkisi

İslam tıbbında tercüme hareketleri ile zirve yaşanırken Avrupa'da kilise otoritesinin hakim olmasından dolayı bilimde karanlık bir dönem başlamıştır. Ama bu karanlık dönemi bile aydınlatan bilim adamları arasında İbn Sina bulunmaktadır. *"İbn Sina, felsefe ve diğer ilimleri sistematik ve didaktik bir biçimde bir araya getirdiği için modern çağlara kadar Batı' da en çok saygı duyulan İslam filozoflarından olmayı başarmıştır."*[111] Öyle ki Ortaçağ Batı tıbbının anlaşılmasının onun tıbbını anlamak ile mümkün olunacağı ifade edilmiştir.

İbn Sina yazmış olduğu el- Kanun fi't Tıbb adlı eseri ile batı dünyasının tıp anlayışını derinden sarsmıştır. Bu eser de dile getirdiği konulardan ötürü Batı'da "Avicenna" olarak anılmıştır. Peki, İbn Sina Batı tıbbında etki uyandırmayı nasıl başarmıştır? İslam coğrafyasında tercüme yapılırken Batı coğrafyasında da Müslüman hekimlerin ve bilim adamlarının eserleri tercüme yapılmıştır. Özellikle İbn Sina'nın el Kanun fi't Tıbb eserine birçok şerhler yazılmış ve birçok dillere çevrilmiştir. Öyle ki İbn Sina'nın bu eseri Batı'da yakın bir yüzyıla kadar ders kitabı olarak okutulmuştur. İşte İbn Sina'nın tıbbı ile ilgili Batı dünyasında yazılan makaleler bulunmaktadır. Bunlar;

> *"Anonim: İbn Sina'nın cüzzam ile ilgili yazdığı risalenin bulunması, Johann Gotfried Hasse, İbn Sina'nın tıp ile ilgili yazdıklarının Almanca çevirisinin yapılması, Sigismund Wittich Latince İbn Sina'nın hamilelik ile ilgili risalesinin çevirisinin yapılması, Gruner'in Sigismund'un*

[110] Hasan Hüseyin Bircan, *İbn Sina' da Tanrı- Evren İlişkisi ve Şehristani' nin Ona Yönelttiği Eleştiriler*, Bilge Adamlar yay. Van 2010, s.18.
[111] Bircan, a.g.e. s.9.

hamilelik ile yazdıklarının Almanca çevrilmesi, Srengel Latince İbn Sina'yı savunma yazmıştır. Lucien Leclerc, İbn Sina'nın kızamık ve çiçek hastalıkları ile ilgili yazdıklarını Fransızca tercüme edilmesini sağlamış, Samuel Landauer Almanca İbn Sina'da Psikoloji adlı makale yayınlamıştır. G.J. Fisher Ebu Ali Hüseyin İbn Abdullah İbn Sina adında İngilizce bir makale yayınlamıştır. Hermann Frölich Almanca İbn Sina'da cerrahlık adında bir makale yayınlamıştır. Ve son olarak Camussi İbn Sina ve genel İslam tıbbında kuduz hastalığını Fransızca çevirisini yapıp yayınlamıştır."[112]

Bu noktalardan hareketle İbn Sina Batı coğrafyasında ki tıp anlayışını da derinden etkilemiş ve onların tıp literatürüne birden fazla konu eklemiştir. Batı'nın tıp anlayışında birçok yeniliklerin olmasına zemin hazırlamış hatta 600 yıl boyunca Batı'nın tıbbına hükmetmiştir.

Şekil 2.4: İbn-i Sina, Galenos ve Hipokrates[113]

"İbn-i Sina' nın Kanun fi't Tıp adlı eserinin Padua' da 1510 yılında yayımlanan Latince çevirisinde yer alan bu resim İbn-i Sina (Avicenna), taçlı bir hükümdar olarak tahtta oturmuş; solunda bir elinde idrar şişesiyle Hipokrates, sağında Galenos görülmekte olup hepsinin dizlerinde de kitap bulunmaktadır."[114] Bu resimden Anlaşılan şey şudur ki İbn-i Sina hekimler arasında Batı dünyasında bile tüm hekimlerden üstün tutulmuştur.

[112]Ağırakça, a.g.e. s.206.
[113]www.patofizyoloji.blogspot.com/2011/11/ibn-i-sina-avicenna-ve-mustafakemal.html(Erişim Tarihi: 25/12/2018).
[114] http://www.beybut.com/islam-tibbi-islamiyet-tip-tarihi/ (Erişim Tarihi: 25/12/2018),s.10

BÖLÜM 3
"EL- KANUN Fİ'T TIBB" ADLI ESERİN KAPSAMI

3.1."El- Kanun fi't Tıbb" Adlı Eserin Yazılması

İbn Sina'nın hem Doğu'da hem de Batı'da ölümsüz olmasını sağladığı eser el-Kanun fi't Tıbb 'dır. Bu eserin yazıldığı dönemi günümüz şartları ile düşünmek hem İbn Sina'ya hem de eserin kendi değerine yapılan büyük bir ayıptır. İbn Sina'nın bu eseri kaleme aldığı dönem çok sıkıntılı bir süreçtir. İbn Sina'nın hayatı hiçbir zaman güllük gülistanlık içinde geçmemiştir. Çünkü İbn Sina yaşamını tek bir bölgede ya da şehirde değil oradan oraya göç etmekle geçen bir hayattı. Bunun sebebi o dönemin baskıcı ve otoriter yönetimi ile meşhur olan Gazneli Mahmud'dur. Gazneli Mahmud İbn Sina'yı sarayına alıp onu emrinde çalıştırmak istemiştir. İbn Sina Gazneli Mahmud'un yönetimini bildiği için onun bu teklifini reddetmiştir. Gazneli Mahmud iyice öfkelenip her askerine İbn Sina'yı bulun getirin sizi ödüllendireceğim diye vaatlerde bulunmuştur. Bu sebeple İbn Sina her yerde arandığı için hep kendini gizlemek ve kaçmak zorunda kalmıştı.

İbn Sina çeşitli siyasi sebeplerden ötürü kalelere hapsedilmiş ve birtakım işkencelere maruz kalmış, evi ve kitapları, şahsi malları ve yazdığı eserler yağmalanmıştır. Ama o okumaktan öğrenmekten ve yazmaktan asla yılmamıştır. Nerede nasıl olduğunun bir önemi yoktu onun için sadece bilim sahibi olup insanlara bu yönde yol göstermek tek amacıydı. Bundan dolayı İbn Sina her eserini başladığı yerde değil farklı yerlerde bitirmek zorunda bırakılmıştır. Bu eserlerin başında da el- Kanun fi't Tıbb gelmektedir.

> *"Bu eserin girişine Cürcan'da başlamış, Rey'de devamını getirmiş ve Hamedan'da eseri nihayet bitirme mertebesine gelmiştir. Bu eser Doğu'da el- Kanun fi't Tıbb adıyla anılırken, Batı'da ise Canon Medicine olarak anılmıştır. Eser tıp ilminin ansiklopedisi niteliğindedir."*[115]

[115] İbn-i Sina *el- Kanun fi't Tıbb* (çev.: Esin Kâhya), Atatürk Kültür Merkezi yay. Ankara 2015a, s:XVI.

3.2. "El- Kanun fi't Tıbb" Adlı Eserin İçeriği

İbn Sina bu eserde kendi tıbbi tecrübelerini, deneylerini anlatmak için bu eseri kaleme almıştır. Bu eseri başta tek bir cilt şeklinde yazmaya çalışmıştır. Ama tıbbi bilgilerin tek bir cilde sığmayacağını fark edip kitabı beş ciltte haline getirip yazmıştır. Öyle ki bu kitap bütün hekimlerin şüphesiz başvurabileceği bir nevi tıbbi ansiklopedidir. Bu eserin içeriğine yönelik birtakım açıklamalar yapılıp eserin tamamını okuyamaya gerek kalınmadan anlaşılması sağlanmış olacaktır.

Birinci cildi dört bahisten oluşmaktadır. Birinci bahiste yer alan konular; birinci kısmında tıbbın tanımı ve konusu, ikinci kısmında; unsurlar hakkında açıklama, üçüncü kısmında; mizaçların tanımı, dördüncü kısımda, hıltların doğası ve çeşitleri, beşinci kısımda; organların doğası ve çeşitleri bu kısımda yer alan organlar; kemikler, kaslar, sinirler, arterler ve venlerdir. Altıncı kısımda; kuvvetler ve işlevleri ele alınmıştır.

İkinci bahiste yer alan konular; birinci kısımda; hastalıkların genel tanımı (genel patoloji), ikinci kısmında; sebepler (etiyoloji) bu başlığın altında yer alanlar genel ve özel sebeplerdir. Üçüncü kısımda; işaretler ve arazlar (teşhis) bu başlığın altında nabız ve idrar anlatılmıştır.

Üçüncü bahiste yer alan konular; birinci kısımda; çocuk bakımı, ikinci kısımda; gelişkinin genel beslenme rejimi, üçüncü kısımda; yaşlılıkta bakım ve beslenme(geriatri), dördüncü kısımda; mizaçlarla ilgili anormalliklerin düzeltilmesi, beşinci kısımda; iklimin etkileri gibi konulara yer verilmiştir.

Dördüncü bahiste yer alan konular; hastalığın tedavisine yönelik açıklamalardır. Bu bahis tam otuz bir bölümden oluşmaktadır.[116] İkinci cildi otuz dört makaleden meydana gelmiştir. Birinci kısımda yer alan makaleler; birinci makalede; basit ilaçların tarifi, ikinci makalede; ilaçların tecrübe ile kullanılacak yerlerin tarifi, üçüncü makalede; basit ilaçların kullanımın kıyas yoluyla tarifi, dördüncü makalede;

[116] İbn-i Sina, a.g.e. (2015a), s:5-419.

basit ilaçların gösterdiği etkiler, beşinci makalede; basit ilaçların dışarıdaki etkenlerden nasıl ve ne ölçüde etkilendiği hakkında hükümler anlatılmış, altıncı makalede; basit ilaçların nasıl elde edildiklerini ve nasıl korunup saklanması gerektiğini anlatmıştır.

İkinci kısımda; bu kısım yirmi sekiz makaleden meydana gelmiştir. Bu makalelerde basit ilaçların alfabetik sıralaması yapılmış olup yaklaşık sekiz yüz ilacın tasnifi anlatılmıştır.[117]

Üçüncü cildi yirmi iki fenden (kısımdan) meydana gelmiştir. Birinci fen baş ve beyin hastalıkları hakkında beş makaleden oluşmuştur. Birinci makalede; baş hastalıkları, beynin anatomisi ve beyinle ilgili hastalıklar anlatılmıştır. İkinci makalede; baş ağrısının çeşitleri, baş ağrısının sebepleri ve baş ağrısının çeşitlerine göre tedavileri ve alınması gereken tedbirler hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü makalede; beyin şişleri ve beyin şişlerinin yerlerinin farkı gibi şeylerden bahsedilmiştir. Dördüncü makalede; baş hastalıkları hakkında, uyku ve uyuşukluk hakkında, uyuşukluğun sınıflandırılması, uyuşukluğun belirtiler gibi konular yer almıştır. Beşinci makalede; beynin hastalıkları hakkında, baş dönmesi, vertigo, kabus, sara ve sekte (durma) gibi konular anlatılmıştır.

İkinci fende; sinir hastalıkları, sinirlerin mizaçlarının düzeltilmesi, felç ve zihin zaafı, kasların spazmı, soğuktan titreme ve çok şiddetli titreme, lakve (ağız veya yüzün paralizle bir tarafa eğilmesi), sarsılma, uyuşukluk, seyirme gibi konulara yer verilmiştir.

Üçüncü fende; gözün anatomisi, gözün mizaçları ve gözde oluşan bütün hastalıklar, gözün bütün hastalıkları, göz iltihabı, gözün yaşarması, kansal ve safravi göz iltihabının tedavisi, kornea tabakasında su birikmesi, kornea tabakasının yırtılması, göze arız olan beyazlık (katarakt), şaşılık, göz kapağının ağırlaşması, arpacık, göz bebeği büyümesi, gece körlüğü, gündüz körlüğü, görme kaybı, kar körlüğü ve görme zaafı gibi konulara yer verilmiştir.

[117] İbn-i Sina, a.g.e. (2015a), s:1-643.

Dördüncü fende; kulak anatomisi, işitme bozukluğu, kulak ağrısı, çınlama, kulakta oluşan irin ve yaraların tedavisi, kulak kaşıntısı, kulağa su kaçması ve yüksek sesten kulağın harap olması gibi konulara yer verilmiştir.

Beşinci fen iki makaleden oluşur. Birinci makale; burnun anatomisi, burun hastalıkları, koku almanın bozulması, burun kanaması ve nezle ve burun akıntısı gibi konular ile ilgilidir. İkinci makale; burunda olan kötü koku, burundaki yaralar, burun deliklerindeki tıkanıklıklar, burundan konuşma ve tedavisi, burun ezilmeleri, aksırma, aksırığa engel olan ilaçlar, buruna çekilen ilaçlar, burun boşluğu ve burun kaşıntısı gibi konular ele alınmıştır.

Altıncı fen yirmi kısımdan meydana gelir. Burada yer alan konular; dudak ve dilin anatomisi, dil hastalıkları, tat duyusunun bozulması, dil gevşekliği ve konuşma bozukluğu, dilin kasılması, dilin büyümesi, dilin kısalması, dil şişleri, dil altı kisti, dil yanması, dildeki çatlakların tedavisi, dudak uçukları, ağız yarası, uykuda tükürüğün ve ağız suyunun çok olması, ağızdan kan gelmesi, nefesin kokması ve kalıcı ağız kokusu gibi konulara yer verilmiştir.

Yedinci fen on dokuz kısımdan oluşmuştur. Burada ele alınan konular; dişler hakkında bütün açıklamalar, dişlerin sağlığının korunması, diş ilaçları, diş ağrıları, ağrı kesici olan diş ilaçları, dişlerin sallanması, insan dişinde oluşan delik, dişlerin dağılması ve kırılması, dişlerin renginin değişmesi, dişlerin kolayca çıkması, diş etlerinin çekilmesinde alınacak önlemler, diş çekimi, dişleri gıcırdatma, dişlerin kamaşması, dişin sıvısının kaybolması ve zayıf dişler gibi konulara yer verilmiştir.

Sekizinci fen on üç kısımdan meydana gelmiştir. Bu fende ele alınan konular; diş eti şişleri, diş eti kanaması, diş eti çatlakları, diş eti yaraları, diş eti kokusu, diş eti eksilmesi ve yok olması, diş etlerinin gevşekliği, diş etlerinde fazla et oluşması, dudak hastalıkları, dudak çatlakları, dudakların şişi ve yarası, dudaklardaki kanamalı şişler ve dudak titremesi gibi konulara yer verilmiştir.

Dokuzuncu fen on iki kısımdan oluşmuştur. Bu fende yer alan konular; boynun anatomisi, boğazda olan organların hastalıkları, çok fazla yiyecekten dolayı boğazda

oluşan tıkanma, boğazı engelleyen diken ve onun yolundan geçen nesneler, yırtık oluşturan kurt, boğaz iltihabı, kabakulak, boğazda arız olan şişlerin tedavisi, boğaz iltihabı, boğaz iltihabının sebepleri, bademcik ve küçük dil hastalıkları, küçük dilin düşmesi, küçük dil ve bademciklerin kesilmesi, bademciklerin kesilmesinin yarattığı sıkıntılar ve küçük dil ve bademciklerin kesilmesinden sonra oluşan kanamanın tedavisi gibi konulara yer verilmiştir.

Onuncu fen göğüs ve akciğer hastalıkları hakkında bilgi verilen ve beş makaleden oluşan bölümdür. Birinci makale otuz altı kısımdan oluşmaktadır. Bu makalede yer alan konular; boğazın, bronşların ve akciğerin anatomisi, akciğerde arız olan hastalıklar, göğüste basit ve mürekkep ilaçların kullanımları, solunum hakkında açıklama, nefesin çok ya da az sayıda olmasının sebepleri, şiddetli solunum, yoğun nefes, sayıca nefesin az olması, uzun nefes, kısa nefes, sık nefes, yavaş nabız, peş peşe nefes, soğuk nefes, kokanın nefesi, sıcak nefes veya pisliklerin atılması, kötü solunum konusundaki bütün açıklamalar, nefes darlığı, birbirine zıt nabızlar, zayıf nefes, vasat (ortalama nefes) solunum güçlüğü, nefesin artması, nefes darlığı, astım ve ağır nefes alıp verme, nefes darlığının artışı, nefes darlığının tedavisi, başka solunum bozukluklarının tedavisi ve solunum zorluklarında kullanılan ilaçlar gibi konulara yer verilmiştir. İkinci makale yedi bölümden oluşmaktadır. Bu makalede ele alınan konular; sesin tarifi ve hastalıkları, sesin kesintiye uğraması, haşin ses çıkarmanın tedavisi, güzel sesin korunmasında etkili olan ilaçlar, sert ses ve tedavisi, kısa ses, yoğun ses, ince ses, üzgün ses ve titrek ses gibi konulara yer verilmiştir. Üçüncü makale iki kısımdan oluşmuştur. Birinci kısımda; öksürük, ikinci kısımda kan tükürme gibi konular anlatılmıştır. Dördüncü makale on kısımdan oluşmuştur. Bu makale kalp dışındaki göğüs organlarının kuruluk ve şişleri ile ilgilidir.

Burada ele alınan konular; göğüste ve göğsün yan taraflarında ve göğüsteki örtülerde ve diyafragmada ve kaslarda olan şişler, zatülcenbin belirtileri, hakiki ve hakiki olmayan zatülcenp, kötü ve iyi zatürriye belirtileri, zatülcenbin görüldüğü vakitlerin işaretleri, zatürriyenin (akciğere) geçiş belirtileri, zatülcenp buharları, zatürrie, akciğerde olan katı şiş, akciğerde olan gevşek şiş, akciğer püstülleri, akciğerde su toplanması, bronşlarda görülen şiş ve cerahat, göğüs ve akciğer yaraları, akciğer yaralarının sebepleri ve akciğer iltihabı belirtileri gibi konular ele alınmıştır. Beşinci

makale üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda; akciğer civarında ve akciğerdeki şişlerinin tedavisi, ikinci kısımda; zatülcenb tedavisi zatürriye ve tedavisi, iltihaplanma, üçüncü kısımda; göğüs bölgesindeki yaralar ve iltihapların tedavisi gibi konulara yer verilmiştir.

On birinci fen iki makaleden oluşmaktadır. Birinci makalede yer alan konular; kalp anatomisi, kalp hastalıkları, kalbin halleri ile oluşan durumlar ve sekiz durum, kalbin doğal mizaçları, kalp hastalıklarının belirtileri, kalbin şişlerinin delilleri, kalpte görülen hastalıkların sebepleri, kalbin tedavisine ilişkin bütün tedavi kuralları ve kalp ilaçları gibi konulardan meydana gelir. İkinci makalede; çarpıntı sebepleri, kalp çarpıntısının tedavisi, sıcak kalp çarpıntısının tedavisi, bayılma ve bayılma sebepleri, ölüme götüren sebepler, ani güç düşmesi ve kalpteki sıcak şişlerde görülen belirtilerin tedbirleri gibi konulara yer verilmiştir.

On ikinci fen on bir kısımdan oluşmuştur. Burada işlenen konular; meme anatomisi, sütün bolluğu, süt azlığı ve sütün yoğun olmasının engellenmesi, göğüste peynirleşen süt, memelerde sütün donması ve bozukluk ve memelere arız olan doluluk ve arız olan hastalıklar, memelerdeki sıcak şişler ve ağrılar, memelerde soğuk balgamdan oluşan şiş, memelerin sertliği, memelerde olan şiş, memelere arız olan yaralar ve doku yenmeleri ve küçük memelerin korunması ve yapılması gibi konulara değinilmiştir.[118]

On üçüncü fen beş makaleden oluşmuştur. Birinci makalede yer alan konular; yemek borusu ve midenin anatomisi, yemek borusu hastalıkları, yemek borusunun darlığından kaynaklanan sıkıntılar, yemek borusunun şişleri, yemek borusunun yırtılması, birkaç yolla arız olan yaralar, yemek borusundaki yaraların belirtileri, midenin doğal mizaçları, soğuk tabiatlı mizacın belirtileri, mide hastalıkları, midenin durumları hakkında çıkarımlar, midenin mizacının bozukluklarının belirtileri, mide hastalıklarının hepsinin tedavisi, mideyi güçlendiren yakılar, içilecek ilaçlar, mide tıkanıklıklarının tedavisi, mideye uygun fonksiyonlar ve mideye ve bağırsaklara zararlı olan şeyler gibi konulardır.

[118] İbn-i Sina, a.g.e. (C:3-1), s:3-677.

İkinci makalede; mide ağrısı, mide zaafı, sindirim bozukluğu, iştihanın yok olması, kötü iştiha, kötü iştihanın tedavisi, açlık ve köpek iştihası, açlıktan bayılma, susuzluk ve mide üzerine düşme gibi konulardır. Üçüncü makalede; sindirimin bozulması, bozuk sindirim, sindirim zaafının sebepleri, sindirim zayıflığının delilleri, kötü sindirimin belirtileri, kötü sindirimin tedavisi, yemek sonrası midede görülen iyi işaretler, yiyeceğin mideden hızla karına inmesi, midedeki şişe benzer sertlik görülmesi, geğirme ve çok fazla geğirme gibi konular bulunur.
Dördüncü makalede; midede olan şişler, başlangıçta verilecek iyi yakılar, katı ve ağır mide şişleri, midedeki soğuk iltihaplar, mide yaraları, midedeki püstüller ve mide yanması gibi konulardır. Beşinci makalede; dokuların arasında sıvı kalması, gurultu, kusma, kan kusma, kanlı kusma, kusmanın tedavisi, mide kaslarının düzensizliği, midede kanın donması ve hıçkırık gibi konular ele alınmıştır.

On dördüncü fen dört makaleden meydana gelmiştir. Birinci makalede yer alan konular; karaciğerin anatomisi, karaciğerin halleri ile ilgili sonuçlar, kalp ve karaciğerin durumundaki zıtlıklar, karaciğerin mizaçlarının doğal hallerinin belirtileri, karaciğer hastalıkları, karaciğerin tepe kısmının hastalıkları, karaciğer kötü mizacının belirtileri, karaciğer tedavisi hakkında açıklama, karaciğere zarar veren şeyler, karaciğere uygun şeyler, karaciğerin sıcak, soğuk, kuru ve rutubetli mizaçlarının tedavileri gibi konular ele alınmıştır. İkinci makalede; karaciğerde olan tıkanıklık, ve tıkanıklığın tedavisi, karaciğerin başka organlarla olan ortaklığından oluşan şişlerin belirtileri, karaciğerdeki yeller ve karaciğer ağrısı gibi konulardır. Üçüncü makale; karaciğer şişleri ve etrafındaki organların şişleri, karaciğerin kendisindeki şişler ve safra kesesi üzerindeki kaslarda olan şişlerle aralarındaki farklar, sıcak şişler, karaciğerdeki kansı şişler, karaciğerdeki balgamsı şişler, karaciğerdeki soğuk şişler, karaciğerdeki sıcak şişler, karaciğerde iltihaplı şişler, iltihaplı şişin tedavisi, karaciğerdeki katı şişlerin tedavisi, safra kesesi ve kasların şişleri ve karaciğer üzerine düşme çarpma ve darbe alma gibi konular ele alınmıştır. Dördüncü makalede; karaciğerden atılanların grupları, kötü şişler, su toplanması, su toplanmasının özel sebepleri, ortak sebepler dışında hummanın sebepleri, karında sıvı toplanması, beden ve zihin zafiyetinin tedavisi, karında sıvı birikmesinin tedavisi, fıtık hakkında ve kas içinde su toplanması gibi konulara yer verilmiştir.

On beşinci fende yer alan konular; safra kesesi anatomisi, dalağın anatomisi, sarı ve kara sarılık, safravi sarılığın delilleri, safravi sarılığın tedavisi, dalağın diğer durumları, dalağın sıcak, soğuk ve katı ve şiş olmayan dalak katılığı, dalağın şişlerinin tedavisi, dalağın katılaşmasının tedavisi, dalağın tıkanıklığı dalaktaki yel ve iltihaplanma ve dalak ağrısı gibi konular açıklanmıştır.

On altıncı fende yer alan konular; bağırsakların anatomisi, kör bağırsağın yaraları, kolera, diyare, kan zıtlığı, ve bütün vücudun durumundan kaynaklanan bağırsak hastalıkları, bağırsaktaki iltihaplı yara sınıfları ve mutlak ishal tedavisi gibi karaciğer ishalinin tedavisi, mide ishali ve yırtık olmaksızın bağırsaklarda oluşan ishal, dalağın sevdavi ve yırtmayan ishali, bağırsaklarda kazınma sonucu olan ishal dışındaki kanlı ishal tedavisi, kanlı ishal ve bağırsak yaralarının tedavisi, yiyecekler dolayısıyla arız olan ishal, beyin ishalinin tedavisi, yavaş yavaş çözülen ishalin tedavisi, ishal tedavisinin ilaçları, buhran şeklindeki ishalin tedavisi, dizanteri hakkında açıklama, dizanteri için kullanılan ilaçlar, kulunçta bağırsaktaki ağrılar hakkında başlangıç sözleri, istem dışı olarak yellerin oluşturduğu gurultular, kulunç ve atılacak maddelerin tutulması, mutlak kuluncun alametleri, kulunç ve böbrek taşları ağrıları arasındaki fark, kurtçuklardan oluşan kulunç, müshiller veya balgami maddelerden oluşan yellerde uygulanan lavmanlar, hamamlar, hamam suları ve vücudun yağla ovulması, lavmanın nitelikleri ve aletleri, safravi kulunç tedavisi, sevdavi kulunç tedavisi, kulunç olanların yiyecekleri, kulunç için zararlı şeyler, bağırsaklardaki ıstıraplı spazmlar, hislerin zaafı ve ilerlemesinin tedavisi, kuluncun tedavisini geciktiren ilaçlar, fıtık tedavisi, uyuşturucularla kulunç tedavisi, dışkının azlığı ve çokluğu gibi konular ele alınmıştır.

On yedinci fende yer alan konular; makat hastalıkları, basurlar hakkında açıklama, basurların kesilmesi ve bağlanması, basurların açılması ve atılması tedavisi, basur ilaçları ve basuru açanlar ve ince tozlar, basur ağrısını sakinleştiren ilaçlar, makata uygulanan sıvı, basur memelerinin besinleri, makat çatlaklıkları, makat gevşekliği, felç, makatın çıkması, makattaki fistül ve etindeki derin yaralar, fistül tedavisi, makattaki kasılmalar ve makat yaraları gibi konular ele alınmıştır.

On sekizinci fen iki makaleden meydana gelmiştir. Birinci makalede yer alan konular; böbreklerin anatomisi, böbrek hastalıkları, böbreklerin durumlarından çıkarılan deliller, böbrek gevşekliği, böbrek zaafı, böbrek yelleri, böbrek ağrısı ve tedavisi gibi konulardır. İkinci makalede; böbreklerdeki sıcak şişler ve apseleri, böbreklerdeki balgami şişler, böbreklerdeki katı şişler, böbrek yaraları, böbrek uyuzları, ve böbrek taşları gibi konular ele alınmıştır.

On dokuzuncu fen iki makaleden meydana gelmiştir. Birinci makalede yer alan konular; mesanenin anatomisi, mesane hastalıkları, mesane taşları ve belirtileri, mesanenin sıcak ve apseli şişleri, mesanedeki katı şişler, mesane yaraları, mesane uyuzu, kanın mesanede donması, mesanenin boşalması ve sarkması, mesane ağrıları, mesane zaafı ve mesane yelleri gibi konulara değinilmiştir. İkinci makalede; idrar bozukluğu, idrar yanması, idrar azlığı, idrar zoru ve idrar tutulması, kaslar dolayısıyla mesanede oluşan bozukluklar, idrar atımında yararlı olan şeyler, idrarın damla damla atılması, irade dışı idrar atma, altına sidik kaçırma, diyabet ve çok idrar atımı gibi konular ele alınmıştır.

Yirminci fen iki makaleden oluşmuştur. Birinci makalede yer alan konular; iki testikülün ve meni kanallarının anatomisi, penisin genişlemesinin sebebi, meninin sebebi, meninin doğal organının mizaçlarının delilleri, cinsel münasebetin yararları, cinsel münasebetin zararları ve kötü şekilleri, cinsi münasebet zamanları, kendinden meni oluşması ve oluşmaması, cinsel münasebet belirtileri, cinsel münasebet eksikliği, cinsel münasebetin basit ilaçları, yararlı yiyecekler, güçlendiren içecekler, çok fazla şehvet, çok rüyalanma, cinsel münasebete zarar veren tedbir ve cinsel münasebetin terki, erkek ve kadının zevk alması ve penisi büyüten şeyler gibi konulardır. İkinci makale; testislerin sıcak şişleri ve onların yakınında olan şişler, testisler ve penis ağrısı, testislerin büyümesi, testislerin yukarıda oluşu, testislerin küçük olması, testis fıtığı, penis içindeki yaralar, peniste kaşıntı, penis ağrısı ve penis üzerinde çıkan siğil gibi konular ele alınmıştır.

Yirmi birinci fende yer alan konular; uterusun anatomisi, bebeğin doğumu, uterus hastalıkları, uterus mizacının delilleri, kısırlık ve hamile kalmanın güçlüğü, hamileliğin belirtileri, bebeğin erkek ve kız olma sebebi, erkek ve kız çocuğu

belirtileri, hızlı ve etkin döllenme, doğumun yaklaştığını gösteren deliller, fetüsün zayıflığının belirtileri, hamilenin durumu, hamilelik için alınacak önlemler, lohusanın bakımı, hamilelikte çarpıntı, hamilelikte ayak şişleri ve şişmanlık, düşük yapma, fetüsün korunması, düşükten sonra hamilenin alması gereken ilaçlar, yalancı hamilelik, hamileliğin engellenmesi, doğumun doğal ve doğal olmayan şekli, zor doğum, doğum sancılarına karşı tedbir, baygınlık tedbiri, doğumu kolaylaştıran ilaçlar, uterus yaraları ve kokuşması, uterus yırtığı, uterus basuru, uterus zaafı, uterus akıntısı ve uterus kanallarının kapalı olması gibi konulara değinilmiştir.

Yirmi ikinci fende yer alan konular; omentum ve periton hakkında genel bilgi, fıtık ve fıtığa benzer bozukluklar, bağırsak ve omentum fıtığı, fıtık sıvısı, göbek fıtığı, kamburlaşma, varis, sırt ağrısı, eklem ağrıları, siyatik ağrısı, eklem ağrılarının tedavisi, siyatik ağrısının tedavisi, dağlama tedavisi, ayak zaafı, dolama, ve tırnak şişleri ve onlardaki kaşıntılar gibi konular ele alınmıştır.[119]

Dördüncü cilt yedi fenden meydana gelmiştir. Birinci fen üç makaleden oluşmuştur. Burada ele alınan konular; hummaların tarifi, günlük humma, yüksek ateş oluşturan humma, çok şiddetli olan humma, had derecede olan hummanın nöbeti, günlük hummanın oluşturduğu uykusuzluk, günlük hummada uyku ve rahatlama, yoğun ve şiddetli hummadan kaçınma, yorgunluktan arız olan humma, ağrıdan oluşan günlük humma, açlıktan oluşan günlük humma nöbeti, bayılmadan arız olan humma, susuzluktan oluşan günlük humma, kanallardaki tıkanıklıktan oluşan günlük humma, şişlerin oluşturduğu humma, güneş yanığından oluşan günlük humma, soğuktan oluşan günlük humma, iltihaplı hummalar hakkında bütün açıklamalar, ürperme, üşüme, titreme ve hummanın artması konusunda açıklama, humma olan kişilerin beslenmesi, çok fazla olan titreme ve kasılma, hummada görülen göz kapağı ağrıları, dilin sertliği ve yapışkanlığı, hummalarda oluşan tuzdan dolayı aksırma, hummada arız olan baş ağrısı, iştiha kaybı, oburluk, hummada dil siyahlığı, baygınlık, nefes darlığı, hummada arız olan yutma güçlüğü, dört günde bir gelen nöbet, hakiki nöbet ve hakiki olmayan nöbet arasındaki fark, hılta bağlı bayıltan humma, dört günde bir gelen nöbeteleri olan hummanın sahibinin beslenmesi, yaşlılık humması, iltihaplı

[119]İbn-i Sina, a.g.e. (C:3-2), s:1-684.

humma ve vücudun içinde oluşan şişlerin oluşturduğu hummalar gibi konulara değinilmiştir.

İkinci fende yer alan konular; nöbetler hakkında ve nöbetlerin kısımları hakkındaki açıklamalar, hastalığın buhranlarının veya çözülmesinin son bulmasının belirtileri, hastalığın tekrarlama hükümleri, uygulanmaması gereken beslenme, hastalığın başlangıcı ve buhranın ilk olarak hesaplanması, buhranlı günlerin sebepleri, buhranlı günlerin ortası, ortadaki günlerde görülen buhranın zayıflığı veya güçlülüğü ve şekillerine göre buhran günlerinin tarifi gibi konular yer almaktadır.

Üçüncü fende yer alan konular; sıcak şişler ve püstüller hakkında açıklama, balgami şişler, balgami kızıllığın tedavisi, darıya benzer sivilce, sivilcelerin tedavisi, darıya benzer uçuğun tedavisi, çıban, egzama, şişler ve kabarcıklar, vebalar, bezlerde oluşan şişler, kabarcıklar, urlar(tümörler) hakkında açıklama, bez, döküntü şeklindeki bezler, sıraca hastalığı, kanser, kanserli yapıya uygulanan ilaçlar, cüzzam ve sebebi gibi konulara yer verilmiştir.

Dördüncü fende yer alan konular; cerahatler, kaslardaki cerahatlerin tedavisi, dokuyu oluşturan etlendiren ve kemiren ilaçların tarifi, cerahatli yaranın bağlanması, cerahatli yaraları olgunlaştıran ve bitiren ilaçlar, eklemde bozulma ve yırtık, taş, duvar ve benzeri şeylerle vücutta oluşan sakatlık ve incinmeler, karın ve iç organların üzerine vurma, burkulma, deride sıyrılma, delmek, parçalamak ve batan dikeni kemikten çıkarmak, kaynar sudan oluşan yanık yaralar, kan sızması ve tutulması, yaralar hakkında genel açıklama, yaraların tedavi kuralları, pis yaralar, derin, çukur şeklinde ve gizli yaraların tedavisi, derin yaralar, cerahatler üzerinde et oluşumu, sinirlerin cerahatlenmesi ve yol bulup akması ve onların yaraları, sinirlerin irinli yaralar ve açıklıkları, sinirin sertleşmesi ve eğikliği, omurların büyümesi ve incelmesi, kemik bozukluğunun belirtileri, bozuk kemiğin açılmasının özellikler ve kesilen kemiğin tedavisi gibi konular ele alınmıştır.

Beşinci fende yer alan konular; çıkık hakkında genel bilgi, çene kemiği çıkığı, köprücük kemiği çıkığı, omuz ekleminin çıkması, omzun iç taraftan çıkması, dirsek çıkığı, bilek eklemi çıkığı, el parmaklarının çıkığı, omurların çıkığı ve ayrılması,

kuyruk sokumu çıkığı, kalça kemiği çıkığı, diz çıkığı, ayak bileği çıkığı, ayak kemiği çıkığı, kırıklar konusunda genel bilgi, kırık kemiklerin kaynaması, tamir ve bağlama yöntemi, kırık kemiğin yukarı kaldırılması, bağlamanın ayrıntıları ve açıklamaları, çıkık tahtalarının niteliği, cerahatli kırıklar, kırık kemiğin kaynaması, şişlere engel olan sıvı ilaçlar, eklemlerin sertliğini yumuşatan ilaçlar, kırık, çıkık olduğunu gösteren ilaçlar, çene kemiği kırığı, burun kırığı, köprücük kemiği kırığı, kürek kemiği kırığı, göğüs kemiği kırığı, kaburga kırıkları, kol kemiği kırığı, bilek kırılması, el parmakları kemiğinin kırılması, leğen kemiğinin kırılması, ayak bileği kemikleri kırığı, baldır kemikleri kırığı ayak bileği kemiklerinin kırığı ve ayak parmakları kırığı gibi konular ele alınmıştır.

Altıncı fende yer alan konular; zehirler, hayvanlar yoluyla oluşan zehirlenmelerden korunma, bütün ısırık tedavileri, haşarat sokmaları ve bunlara karşı yapılan tedavi gibi konular ele alınmıştır.

Yedinci fende yer alan konular; saçın dökülmesinin sebebi, saçları koruyan ilaçlar, saç uzaması, güçlü saç çıkması, saçkıran, yılancık hastalıkları, kıl döken ilaçlar, saçın incelip seyrekleşmesi, saç boyalarının açıklaması, saçı beyazlatanlar, boyadan sonra yapılacak olanlar, cildin renginin değişmesinin sebepleri, cildin güneşten, rüzgârdan ve soğuktan korunması, çiçek hastalığının yara izleri, tırnaklardaki beyaz noktalar, dövme, cüzzam, uçuk, akne, uyuz, siğil, dudak çatlaklıkları, ayak çatlakları, parmak arasındaki yarıklar, bit ve sirke, aşırı şişmanlığın kusurları, şişmanı zayıflatmak, tırnakların pul pul olması, tırnaklarda görülen bükülme, rengi bozuk olan tırnakların çıkarılması, tırnak batması, yeni çıkan tırnağın korunması ve tırnakların ezilmesi gibi konular ele alınmıştır.[120]

Beşinci cilt ise iki kısımdan meydana gelmiştir. Birinci kısım on iki makaleden oluşmaktadır. Bu kısımda ele alınan konular; panzehirler ve önemli macunlar, müshiller, tozlar, ağızda eriyen ilaçlar, pastiller, şerbetler meyve suları, reçeller ve salamuralar, tabletler, lapalar, piller, yağlar, merhemler, yakılar gibi konular ele alınmıştır.

[120] İbn-i Sina, a.g.e. (2015c), s.1-585.

İkinci kısımda ise; baştan ayağa vücut hastalıkların tartışması, farmakopi (tek tek açıklanan hastalıklar için derlenmiş ilaç), baş için ilaçlar, göz için ilaçlar, kulak için ilaçlar, burun için ilaçlar, diş için ilaçlar, ağız, boğaz ve göğüs için ilaçlar, sindirim için ilaçlar, iştiha için ilaçlar, karaciğer için ilaçlar, dalak ve sarılık için ilaçlar, romatizma gut ve siyatik için ilaçlar ve saç dökülmesine karşı ilaçlar gibi konulardan bahsedilmiştir.[121]

Bu bölümde kısaca el- Kanun fi't Tıbb adlı eserin içeriği hakkında genel bir bilgi verilmiştir. Bu eserde İbn-i Sina her hekimin tıbba dair bilmesi gereken kısımları yani genel tababete yönelik konulara ayrıntılı olarak yer vermiştir.

3.2.1. Genel Tababet Bilgileri

İbn Sina'ya göre genel tababetin en önemli konusu tarihler boyunca tıpkı canlı bir organizma gibi doğan, büyüyen, olgunlaşan ve yerini yeni bilimsel gelişmelere bırakan tıp ilmini tanımak ve anlamlandırmaktır. Yani tıp nedir ve tıbbın konusu içinde yer alan şeyler nelerdir? Bunları bilmek gerekir. İbn Sina'ya göre tıp; *"insan vücudunun sağlık ve hastalık durumu ve de onu sağlıklı durumda koruma ve sağlığını kaybettiğinde tekrar nasıl kazanacağı konusunu ele alan bilimdir."*[122] İbn Sina'ya göre tıp ilmide diğer ilimler gibi teorik ve pratik olarak ikiye ayrılır. Bu ayrım tıp ilminin kendisinin ikiye ayrılıp alanlarının başka olduğu anlamında bir ayrım değildir. Birisi tıp ilminin tekniğini gösterirken, diğeri bu tekniğin izahını yapmaktadır.

Tıbbın konusunu ise İbn Sina şöyle ele almıştır: *"sağlık ve hastalık halindeki insan vücuduyla ilgilidir."*[123] İbn Sina genel tababet bilgisinde; insan vücudunda yer alan kemiklerin, organların, kasların, sinirlerin, damarların ve bunlarda meydana gelen hastalıkları tek tek açıklayarak tıpta anatomi bilgisinin de gerekliliğine dikkat çekmiştir. Nitekim İbn Sina bu konuya ilişkin görüşleri açıklarken kendinden önce var olan hekimlerin çalışmalarından esinlenerek daha geniş bir biçimde ortaya koymuştur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v) tıp ilminde yalnızca Müslüman olanların

[121] İbn-i Sina, a.g.e. (2015d), s.239.
[122] İbn-i Sina, a.g.e. (2015a), s.5.
[123] İbn- Sina, a.g.e. (2015a), s.6.

tecrübelerinden faydalanılmasını değil, aynı zamanda gayri Müslim olanların tecrübelerinden yararlanılmasını tavsiye etmiştir.

Nitekim İbn Sina Hz. Peygamber'in bu tavsiyesine uymuştur. İbn-i Sina'nın Hz. Peygamber (s.a.v)'e uyduğunu gösteren bir başka konu ise koruyucu hekimliktir. İbn-i Sina' ya göre hekim yalnızca hastayı iyileştirmekle kalmayıp, hastanın hem fizyolojik hem de psikolojik yönden desteklenmesini sağlamalıdır.

3.2.2. Koruyucu Hekimlik

Bu bölüm İbn Sina'nın söylediği sözler üzerinden hareketle açıklanacaktır. İbn Sina koruyucu hekimliğin temizlik, perhiz ve karantina konuları hakkında birtakım sözler söylemiştir. Bunlar;

* Her hastalığı yapan bir kurttur. (Kurttan kasıt mikroptur)Yazık ki onu görecek elimizde alet yoktur. (Bu aletten kasıt mikroskoptur)
* Hazmolunmadan önce yenen yemek üzerine tekrar yemek yemekten sakın!
* Çok gerekli olmadıkça ilaç kullanma!
* Bütün hastalıklar esasen yenilen ve içilen şeylerden ileri gelmektedir.
* Bir kimse kendisinin ne olduğunu bildikten sonra kendisini bilmeyenlerin onun hakkında söylemekte oldukları sözlerin onun nazarında hiçbir önemi ve etkisi yoktur.
* Nice cansız insan vardır ki, yüksek mertebelere erişmişler ve kocaman binleri olmuşlardır. Bunların cansız olmalarına rağmen büyümelerine şaşırılmaz mı?
* İnsan canını dedikodudan, münakaşa ve kavgadan ve herhangi bir hale karşı infialden çekmedikçe kir ve pastan temizlenemez.
* İnsanın ruhu kandil, yumuşak huyluluğu aydınlık ve ilahi hikmet de zeytinyağı terkibidir.
* Belalar seni sıkıyorsa "Elem Neşrah" suresini düşün. Çünkü orada, her güçlük iki kolaylık arasındadır" denilir. Bunu düşünde ferahla. Zira sıkıntı sürüp gitmez, sonu selamettir.
* Günün birinde mesleğine vakıf bir hekime sordum. "Saçımın ağarması nedendir? Diye. O da "balgamdandır" dedi. Bunun üzerine tereddüt etmeden o zata, "Sözünde hata ettin. Balgamdan değil, belki gamdandır" dedim.

* İhtiyarlığın rengi benim sakallarımın yanında bir ihtar nişanıdır ki, bana yolsuz davranışlar, kötü işler yapmaya meydan kalmadığını bildirir. Bana bu akları boya diyenler oldu. Ben de onlara şöyle dedim: Ben bu ihtiyarlığı, bu ak saç ve sakalı diri olarak üzerimde taşımak istemiyorum. Bir de onları siyah boyaların altına gömüp de ölü olarak mı taşıyayım? İbn Sina'nın bu sözü söylemesinde etkili olan şey Hz. Peygamber'in (s.a.v) "ihtiyarlık ve ölüm dışında meydana gelen her hastalığın tedavisinin bulunduğunu söylediği hadisidir.

** "İki öğün yemek sağlık, üç öğün yemek ise hastalıktır.*
** Hareket edilmeli hızla değil, yavaş yürünmelidir.*
** Yemekten önce bir miktar spor yapın.*
** Kara toprağın dibinden (yani dünyanın merkezinden) ta Satürn'ün en uç noktasına kadar cihanın bütün güç noktalarını hallettim. Her fikrin ve her cümlenin bağlarını kopardım, ağlarından sıyrıldım. Her bağ açıldı, fakat ecel bağı çözülmedi."* [124]

İbn Sina'nın bu sözlerinden de anlaşılacağı üzere insanın hastalanmasına sebep olan iki şey bulunmaktadır. Birincisi küçük kurtlar diye adlandırılan bakteriler ve virüsler ikincisi ise yiyecekler ve içeceklerdir. İbn Sina insanın sağlıklı kalabilmesi için öncelikle temizliğe dikkat etmesi, perhiz yaparak vücudun rahatlatılması gerektiği ve kendine hakim olup sıkıntıların sonunun gelmeyeceği düşüncesinden kurtulmakla mümkün olacağını ifade etmiştir. İnsanın mutlu olması ve sağlıklı olması bu koşullar ile mümkündür. İnsan hastalıklardan dolayı hem bedensel hem de zihinsel olarak kendini iyi hissedemez. Bu sebeple İbn-i Sina' ya göre önce hastalıkların sebepleri bulunmalı ve hastalıklar tedavi edilip insan sağlığına kavuşturulmalıdır.

3.2.3. Hastalıkların Tedavisi

İbn Sina asırlar öncesinde birçok hastalığın tedavisini bulmuştur. İbn Sina'ya göre tedavi perhiz, tedbir, basit ve mürekkep ilaçlarla ve ameliyat ile yapılmalıdır. İbn Sina her şeyin zıttı ile tedavi edilmesi kanaatindedir. Örneğin sıcak mizaçlı

[124] Şaban Döğen, *İlme Yön Veren Müslüman İlim Adamları,* Yeni Asya yay. İstanbul 2004, s.85.

hastalıkları soğutucu terkiplerle, tutulan maddelerin sebep olduğu hastalıkları çözücü terkiplerle tedavi ederdi.

3.2.3.1. Yüz Felci Olan Hastalara İbn Sina'nın Uyguladığı Tedavi

> "*Yüzün sirkeyle yıkanılması ve felç inen yerlere de sirke sürülmesi. Ve İbn Sina sirkenin pişirilmesi gerektiğini yahut içine hardal konularak tedavisinin daha yararlı olduğunu söylemiştir."*[125]

3.2.3.2. Gözün Yaşarmasında İse Uygulanacak Tedavi

> *"Süt ve yumurta akı karıştırılıp damlatılır; tahrik eden maddeyi sakinleştirmek için bu yöntem yeterli olur. Yalnız gözden damla damla akış varsa ve nabız gibi vuruşla ortaya çıkmışsa, göze güvercin iliği veya güvercin kanı damlatılır.* [126]

3.2.3.4. Gözde Meydana Gelen Katarakt Tedavisi

> *"Beyaz şakayık öz suyu ve ince kantaron öz suyu yararlı olur. Bir başka tedavi çam kozalağının kökü, nanbab 30 kısım alınıp rahatsız olan kısma uygulanır."*[127]

3.2.3.5. İşitme Bozukluğu İçin Uygulanan Tedavi

> *"Kırmızı narın iç kabuğu alınıp sıkıldıktan sonra bu sıkılmış sıvı yine kabuğuna geri konur ve o sıkılmış kabuğun suyu biraz sirke, kendir ve gül yağı ile karıştırılıp bu karışım kabuk içinde pişirilir. Kıvamı oluşana kadar devam edilir ve sonra kulağa damlatılır.*[128]

[125] İbn-i Sina, a.g.e. (C:3-I), s. 264.
[126] İbn-i Sina, a.g.e. (C:3-1), s.291.
[127] İbn-i Sina, a.g.e. (C:3-1), s.319
[128] İbn-i Sina, a.g.e. (C:3-1), s.384.

3.2.3.6. Kulak Ağrısı İçin Uygulanan Tedavi

"Eğer ağrı şiddetliyse yumurta akı, inek sütü, it üzümü suyu ve kişniş suyu kaynatılıp uygulandığında yararlı olur. Başka bir tedavi ise inek sütü ve gül yağı karıştırılarak kaynatılır ve kulağa damlatılırsa ağrının şiddeti azalır."[129]

3.2.3.7. Kulak Tıkanıklığının Tedavisi

"*Süsen yağı, pancar suyu içinde eritilmiş boğa safrası, kenevir tohumu, ebucehil karpuzu karışımı yapılarak kulağa damlatıldığında tıkanıklık sebebi ne olursa olsun faydalı olur."*[130]

3.2.3.7. Nezle Tedavisi

"Nezle olmadan önce banyoda hasta terletilir. Hastanın başı öne eğilir ve ortam geniş olmalıdır. Hasta uyurken sırtüstü yatmamalıdır. Nezle olan kişinin bir gece ve bir gün yemesi içmesi gerekir. Ve hastaya lavman yapılmalıdır ve hastaya soğuk yiyecekler içmek üzere verilmelidir."[131]

3.2.3.8. Dilin Kasılmasında Uygulanan Tedavi

"Dil kökü üzerine papatya, sarıyonca, yonca, farekulağı ve dereotu muamele edilip uygulanır. Bu drogların tek tek ya da beraber kullanımı dil için çok yararlıdır. Bunların yağları ile gargara yapılmalıdır."[132]

[129] İbn-i Sina, a.g.e. (C:3-1),s.389.
[130] İbn-i Sina, a.g.e. (C:3-1),s.402
[131] İbn-i Sina, a.g.e. (C:3-1),s.422.
[132] İbn-i Sina, a.g.e. (C:3-1),s.446.

3.2.3.9. Nefesin Kokmasında Tedavi

"Ağız sirke ve su ile yıkanmalıdır. Yıkamanın ardından ılgın meyvesi, nezle otu, sedef otu, tarçın, sarısabır, damla sakızı, ağaç kavunu kabuğu ve karanfil çiğnenmelidir."[133]

3.2.3.01. Diş Ağrısında Yapılan Tedavi

"Şarap, kuru üzüm ve iyice olgunlaşmamış gül yağı alınıp hepsi birlikte iyice pişirilir; bu terkip ağızda çiğnendiğinde diş ağrısını geçirir. Eğer ağrı şiddetli ise; dişlerin kökleri nezle otu ve kâfuru ile ovulmalıdır."[134]

3.2.3.11. Diş Eti Yaralarının Tedavisi

"1 kısım mazı, 1 kısım sarısakız, yarım kısım alınıp, hepsi gül yağı ile bir araya getirildikten sonra bu terkip ona yararlı olan ağızdan verilen ilaçlardan sirkeyle, soğan, eşek sütü ile verilir. Ama diş eti yarasının ilacı tarçındır."[135]

3.2.3.12. Astım Tedavisi

"Çavşır, ebucehil karpuzu yağı her birinden yarım dirhem alınıp, bal suyu ile verilir veya kunduzhayası, amonyak zamkı, ağaç mantarı tohumu ile verilir. Bu terkipten ayda bir defa verilmelidir. Eğer hastalık güçlüyse; ağaç mantarı 3, süsen kökü 1 dirhem, yabani pırsa 1 dirhemi, turbid (bir nevi purgatif Hindistan kökenli bir bitki) 5 dirhem, fuykara lapası 4 dirhem, ebucehil karpuzu yağı, geven her birinden birer dirhem alınıp, karıştırılıp dağ üzümü ile macun yapılır ve içilir. Böylelikle şiddetli astım önlenmiş olur."[136]

---

[133] İbn-i Sina, a.g.e. (C:3-1),s.456.
[134] İbn-i Sina, a.g.e. (C:3-1),s.466.
[135] İbn-i Sina, a.g.e. (C:3-1), s.483.
[136] İbn-i Sina, a.g.e. (C:3-1), s. 543.

3.2.3.13. Öksürük Tedavisi

"*Dilin altına fındıkla sarısakız veya ballı günlük verilir. Aynı zamanda bir kaşık katrandan verilirse, ağrıyı dindirir veya ballı terebentin süspansiyonu, pelesenk yağından bir miskale varıncaya kadar ballı sirke ile içmek aynı zamanda lahana, rafadan yumurtayla ve damla şeklinde verilen sıcak ilaçlar ve bezelye karıştırılarak ve suyla tatlı nar ve onun üzerine bal veya şeker kamışı verilir ve dilaltına konur. Süsen yağı, nergis yağı, kırmızı mum gibileri göğüs üzerine uygulanır. Yabani nane, bal ve incirler ve kuru üzümle süsen köküyle ve kız saçı ve badem yağıyla birlikte bir miskal köknar da öksürüğün atılmasında yararlıdır."*[137]

3.2.3.14. Zatürriye Tedavisi

"*Çin tarçını ve çekirdeği çıkarılmış kuru üzüm; her birinden üçer istar alınıp üzerlerine 4 ölçü şeker su konduktan sonra yarısı kalıncaya kadar pişirilir. Sonra ateşten indirilmiş pişirilmiş olan terkibin üzerine 1 ölçü it üzümü suyu dökülür ve bu hastaya verilir. Bu içecek güçlüdür. Hasta bu terkibi 2 günde bir defa içmelidir."*[138]

3.2.3.15. Kalp Çarpıntısının Tedavisi

"*Karanfil (erkek) 5 dirhem, 12 miskal taze sütü aç karına içmek faydalıdır ve kuru mercanköşk 1 miskal soğuk su ile içilir. Onda sıcaklık varsa bu ilaç uygulanır. Sıcaklık yoksa müteakip günlerde mercanköşk şarabı içmek gerekir. Eğer kalp çarpıntısı sıcaksa; gül, kâfuru, sandal, soğuk yağlar, biraz misk, safra, karanfil, gibi ilaçlarla karıştırılarak verilirse iyi olur. Onların miktarı 1 kadehi geçmemelidir. Ancak çarpıntı soğuk ise; misk, anber, banotu yağı, ağaç kavunu yağı, kafuru suyu, misk yağı ve bunlar ve benzerleri iyi ilaçlar uygun olur.*[139]

[137] İbn-i Sina, a.g.e. (C:3-1), s. 563.
[138] İbn-i Sina, a.g.e. (C:3-1), s.618.
[139] İbn-i Sina, a.g.e. (C:3-2), s.650.

3.2.3.16. Mide Ağrılarının Tedavisi

"Kötü sıcak mizaçtan dolayı ağrı varsa, inek sütü çökeleği ve ekşimiş çökelek soğuk su ile hastaya verilir. Piliç, keklik, siyah Hint fasulyesi, beyaz kabak, maydanoz, küçük tatlı su balıkları sirkeyle muamele edilerek hastaya verilir; ballı sirke ve koruk suyu içirilir. Ona verilecek ilaçlar tebeşir hapı olup soğutan yakılar ve lapalardır. Eğer sıcak safra hıltından dolayı ağrı varsa hasta kusturulur; pelin otu ve sirke karıştırılıp hastaya verilir."[140]

3.2.3.17. Mide Yaralarının Tedavisi

"Cerahat taze ise hastaya kabız yapan ilaçlar verilmelidir. Ama eğer midedeki yara uzun süreçli ise ilkin mide ballı su ve gül yağı ile yıkanmalıdır ve ona güçlü temizleyiciler verilmemelidir."[141]

3.2.3.18. Hıçkırık Tedavisi

"Kustus, safran, taze gül, mastika, sümbül her birinden ¼ miskal, yabani sümbül 2 miskal, sabır 1 miskal, afyon 1 miskal, keten tohumu suyu ile macun haline getirilir ve ondan 1 miskal hastaya verilir. Ve hıçkırık tedavi edilir."[142]

3.2.3.19. Karaciğerde Oluşan Tıkanıklığın Tedavisi

"Hindiba kökü suyu veya hindiba veya Arap devesi sütü içirilir, rezene, hindiba, pelin otu, papatya, bir nevi papatya olan antemia nobilis, bataklık sazı, Çin tarçını, şahtere otu veya dışarı atan maddeler şarap içinde veya tohumları şarap içinde pişirilerek veya pelin otu içinde pişirilerek hastaya verilir."[143]

---

[140] İbn-i Sina, a.g.e. (C:3-2),s.53.
[141] İbn-i Sina, a.g.e. (C:3-2), s.102.
[142] İbn-i Sina, a.g.e. (C:3-2), s.131.
[143] İbn-i Sina, a.g.e. (C:3-2), s.169.

3.2.3.20. Basur Tedavisi

> *"Öncelikli olarak hastaya banyo yaptırılarak hastayı gevşetmek gerekir ve safenden bacağın iç damarlarından kan alınarak basurun açılması sağlanır ve damarları ovmak için şeftali çekirdeği, kayısı çekirdeği yağları ve sarısakız ve deve hörgücü yağı, geyik boynuzu iliği, balgam ve bunların benzerleri veya hepsi kullanılır. Sonra onların üstüne güçlü soğan öz suyu verilir. Bazen inek safrası suyla ve kirişle terkip ıslatılır ve basura uygulanır. Aynı zamanda sedef otu yaprağı, papatya yağı veya papatyanın kendisini yemek kanı dindirir ve mesamatı genişletir. Helile tohumları basurda biriken kanı dışarı atar."*[144]

3.2.3.21. Böbrek Taşı Tedavisi

> *"Nohut suyu, enginar suyu, turp yaprağı, turpun kendisi özellikle taze ve ince olanı yararlıdır. Bunlar taş düşürürken alındığında güçlü bir idrar söktürücü olarak etki ederler."*[145]

İbn Sina'nın kendi tecrübelerinden hareketle bazı hatalıklar üzerinde tedavileri ele alınmıştır.

3.2.4. Ele Aldığı Hastalıklar

Biyolojik hastalıklar; başta yer alan bütün hastalıklar, beyindeki hastalıklar (beyinde kızıllık, beyin iltihabından kaynaklanan delilik, unutkanlık, beyinde su toplaması ve uyuşukluk), vertigo, epilepsi, felç, zihin zaafı, göz iltihabı, göz yaşarması, göz kayması, şaşılık, arpacık, gece körlüğü, kar körlüğü, katarakt, kulak ağrısı, kulakta çınlama, kulakta meydana gelen tıkanıklık, burun kanaması, aksırma, burun yarası, genizden konuşma, burundaki fazla et, nezle, konuşma bozukluğu, dildeki çatlaklıklar, dudak uçukları, ağızdan kan gelmesi, nefesin kokması, diş ağrıları, diş eti kanaması, boğaz iltihabı, bademcik, kabakulak, astım, öksürük, zatürriye, kan

[144] İbn-i Sina, a.g.e. (C:3-2),s.397
[145] İbn-i Sina, a.g.e. (C:3-2), s.437.

tükürme, çarpıntı, mide hastalıkları, mide yaraları, mide ağrısı, mide zaafı, bayılma, susuzluk, geğirme, gurultu, akciğerde su toplanması, karaciğerde su toplanması, dalak ağrısı, dalak tıkanıklığı, ishal, kulunç, fıtık, basur, makatın çıkması, böbrek zaafı, böbrek taşları, mesane taşları, mesane zaafı, idrar bozukluğu, idrar yanması, idrar zorluğu, diyabet, göbek fıtığı, kamburlaşma, sırt ağrısı, siyatik, varis, eklem ağrısı, kırıklar ve çıkıklardır. Psikolojik hastalıklar; humma, buhran, akıl hastalığı ve aşktır. İbn Sina'nın yaşadığı dönemde etkili olan hastalıklar günümüz tıbbında da hala etkisini sürdürmektedir. İbn-i Sina'nın o dönemde farmakolojiye (ilaç bilimi) verdiği katkı da göz ardı edilmeyecek kadar büyüktür.

3.2.5. İklimlerin Hastalıklar Üzerindeki Etkisi

Mevsimler insan vücudunu etkileyen en önemli faktördür. Hem fiziki yönden hem de psikolojik yönden hastalıkların oluşmasına sebep olur. Normal şartlarda atmosferin insan vücuduna uyguladığı basınç yaklaşık yüz elli tondur(1 cm2'de 1033 gr'dır). Ancak bu basınç sıcaklıktan etkilendiği için yaz aylarında, alçak basınç nedeniyle vücuttaki yük azalırken, kış aylarında yüksek basınç nedeni ile bu yük artar. Yazın alçak basınca alışan vücut sonbaharda sıcaklığın azalması ile birlikte yüksek basınca dönüşür. Vücut, bu değişime ayak uyduruncaya kadar fazla çaba harcar ve zayıf düşer. Sonbaharda hastalıklar daha fazla olur ve insan kendini hep yorgun ve halsiz hissetmeye başlar. Kış aylarında yüksek basınca alışık olan vücut ilkbahar ile birlikte üzerindeki yükten hızlı bir şekilde kurtulur, vücut kendini daha dinç hisseder ve yenilikler yapmaya hazırlanır. Vücut ilkbaharda hastalıkları sadece alerjik reaksiyonlar şeklinde görür. İnsan vücuduna etki eden bir diğer unsur ise iklimdir. Güneş ışınlarının dik ya da dike yakın geldiği yerlerde, renk pigmentleri daha çok çalıştığı için insanlar daha koyu bir tene sahiptir. Örneğin; Afrika, Güneydoğu Asya'dakiler ve Türkiye'nin güneydoğu bölgesinde yaşayanlar biraz daha koyu renklidir. Güneş ışınlarının eğik geldiği ya da her mevsim yağışlı olan yerlerde insanlar güneş ışınlarından faydalanamadığı için ve pigmentler az çalıştığı için açık tenlidir. Örneğin; Rusya'da yaşayanlar ve Karadeniz'de yaşayanlardır. Tabi ki bu durum iklimin tedaviye büyük etkisi olduğunu apaçık göstermiştir. Çünkü sıcak bir iklime alışık olan bir insana soğuk bölgede yaşayan biriyle aynı tedavi yöntemini

uygulamak insanın mizacının bozulmasına sebebiyet verir. Çünkü insan vücudu bu tedaviye karşılık veremeyip farklı farklı hastalıklarında oluşmasına neden olacaktır.

İbn Sina mevsimlerin ısı ile ilgili karakteristiklerini şöyle değerlendirmiştir; Doktorların mevsim anlayışı astronomlara göre daha farklıdır. Astronomlara göre dört mevsim güneşin ilkbahar ekinoks hareketleri sayesinde oluşmuştur. Doktorlara göre ısı bölgesinde ne sıcak giysilere ihtiyaç duyulacak kadar soğuk ne de serinlemeyi sağlayacak şeylere ihtiyaç duyulacak kadar sıcak olmayan mevsimdir.[146]

3.2.6. Hacamat

İbn Sina'da Hz. Peygamber (s.a.v)'den yola çıkarak hacamatın bütün tedavilerin hepsinden daha yararlıdır. Hem hiçbir organın mizacına zarar vermediğini hem de vücudun belli yerlerinde biriken atıkların temizlenirken vücuda dışarıdan hiçbir sıvı maddenin girmediğini söylemiştir. İbn Sina'ya göre hacamat zamanı ayın başlarında olmamalıdır. Ayın ortalarında ya da sonların yakın olan günlerinde yapılmalıdır. Hacamat asla öğle saatinde ve banyodan hemen sonra yapılmamalıdır. İbn Sina'ya göre hacamatın yeri alın, boynun arkası, göğüs, omuz başlarının arası ve boyun tarafıdır. İbn Sina hacamatın nasıl yapılması gerektiğini şöyle ifade etmiştir:

> *"Hacamatta kanı derin kısımlardan çekmek için hacamat aletinin uçları yeterince derine inmelidir. Hacamat kabını bırakmak zor olacağından, şişi biraz azaltmak üzere, bir parça bez ve sıcak su ile ıslatılmış sünger hacamat yapılan yere sarılmalıdır. Bu durum özellikle, menorrhagia ve bayılma için göğüslerde uygulanan hacamat için gereklidir. Bu durumlarda kabın iç yüzeyi yağlandıktan sonra, hemen tatbik edilir. Bu ilk tatbikat, hafif ve kısa olmalıdır. Fakat onu takip eden hacamat uygulamasının süresi nispeten daha uzun olmalıdır ve gittikçe de süre daha uzun tutulmalıdır. Tedaviden sonra, hastaya yiyecek verilmelidir. Çocuklara ancak iki yaşında hacamat yapılabilir. 60 yaşından sonra, hacamat ters etki yapar. Vücudun üst kısımlarında yapılan hacamat, alt kısımlarda gevşeme yapar ve onları kötü maddeyle yanmaktan korur.*

[146] İbn-i Sina, a.g.e. (2015a), s.147.

Safravi mizaçlı insanlar nar tohumları veya suyu şekerle tatlandırılmış frenk salatası veya sirkeyle birlikte verilen salata ile tedavi edilir.[147]

Görülmektedir ki Hz. Peygamber (s.a.v)'den kalan bu yöntem İbn Sina'nın tıbbında da etkisini sürdürmüştür. Nitekim günümüz tıbbında da hala insanlar hacamatı yaptırmaktadırlar. Yalnız artık hacamatı doktorlar değil başka kişiler gerçekleştirmektedir. Herkese güvenilip hacamat yaptırmakta insan sağlığı için büyük risk taşımaktadır. Bu risk nedir? Bu risk hacamat yapılan ortamın temiz olmaması, hacamat yapılacak aletlerin dezenfektesinin tam anlamıyla yapılmaması ve en büyük tehlike vücudun hangi bölgelerinde hacamat yapılacağını bilmeden hacamat yapılması ciltte büyük hasara neden olabilir. Bu yüzden gerçekten hacamat yöntemini iyi bilen birinin hacamat yapması hem vücut için hem de psikolojik anlamda bir rahatlama sağlar.

3.2.7. Dağlama

İbn Sina dağlamanın yapılması gereken durumları şöyle açıklamıştır:

"Harap edici lezyonların dağılmasına engel olmak için, mizacı soğuyan organları güçlendirmek için, dokulara sıkı sıkıya bağlanmış kokuşmuş maddelerin atılması için ve kanamayı durdurmak için. Ona göre dağlamanın yapılacağı alet altından olmalıdır. Ve bu alet sirke ile hazırlanmış bir hamurla kaplanıp bez ile sarıldıktan sonra dağlama yapılacak bölgeye uygulanır. Bu şekilde önlem alınması sayesinde dağlama sonucunda vücudun başka bölgelerinin de zarar görmesinin önüne geçilir. Ve vücudun hemen hemen her bölgesinde uygulanabilir yalnız karşıt bir tepki gelmediğinde dağlama yöntemi kullanılır."[148]

Dağlama yöntemi İbn Sina döneminde de tıpkı Hz. Peygamber (s.a.v)'in dediği durumlarda kullanılmıştır. İbn Sina dağlamayı hacamat kadar tedavide kullanmayıp daha çok cerrahi tedaviye önem vermiştir.

[147] İbn-i Sina, a.g.e. (2015a), s.413.
[148] İbn-i Sina, a.g.e. (2015a), s.426.

3.2.8. Psikolojik Hastalıklar (Buhran)

İnsanı buhrana sürükleyen birtakım sebepler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; ekonomik durum, ailevi problemler, gelecek kaygısı, sürekli hasta olma korkusu, aşk acısı, kaldıramayacağı yükleri üzerinde taşıma ve ölümden korkma gibi sebeplerden dolayı ortaya çıkar. Kur'an-ı Kerim'de bu konuya ilişkin şöyle ayetler bulunmaktadır:

> *Başa gelen şeyleri ve olayları Allah'ın bilmesi kaybettiğinize üzülmeniz ve Allah'ın size verdiği nimetlere şımarmamanız içindir.*(Hadid 57/23)
> *Ey kendilerine karşı tutumsuz davranan kullarım. Allah'ın rahmetinden umudunuzu kesmeyiniz.* (Zümer 39/53)
> *Rabbim, kötü ruhların kışkırtmasından sana sığınırım. (Mu'minûn 23/97)*
> *Kullarım sana beni sorarlarsa şüphesiz ben onlara yakınım. Bana dua edenin duasını kabul ederim.* (Bakara 2/186)

Kur'an da yer alan ayetlerde insanın buhrana düştüğünde yapması gerekenler az çok verilmiştir aslında. Peki, tıbbi açıdan buhranın nöbetleri ve günleri nasıldır? İbn Sina bu konuya vâkıf olan bir hekimdir. İbn Sina buhran geçiren birinde şu durumların gözleneceğini belirtmiştir: organların işlevlerinin aksaması, kişide sürekli yorgunluk belirtisi ve hep bir uyuma isteğinin var olmasıdır.

> *"Buhranın ortaya çıkmasında etkili olan şey humma hastalığıdır. Humma hastalığı yoğun baş ağrısıdır. Humma buhranın başlangıcında onun mizaç tipine göre oluşur. Daha sonra hummanın şiddeti artar. "Başın içindeki ağrının şiddeti arttıkça kişinin solunumunda kesintiler yaşanmaya başlar. Bazen hasta yoğun hummadan dolayı soluğunu dışarı atamaz."*[149]
> *"Buhran gece olursa gündüz, gündüz olursa gece büyük sıkıntılar yaratır. Buhranın sebep olduğu psikolojik durumlar; haşin gerginlik, iç sıkıntısı, yorgunluk, zihin karışıklığı, baş dönmesi, sırt ağrısı, yüzde sararma ya da kırmızıya dönme şeklinde renk değişimi, gözde gölgelenme, dudaklarda titreme, kusma, çarpıntı, mide ağzında ağrı,*

[149] İbn-i Sina, a.g.e.(2015c), s.209.

susuzluk, titreme ve bağırsaklarda yoğun bir gaz oluşması gibi durumlar görülür. Buhran iyileşmeye doğru gittiğinde ise; bitkinlik, baş ağrısı ve nabız değişkenlik gösterir."[150]

Peki, buhrana girmiş birinin tedavisi nedir? İbn Sina buhrana giren birinin sürekli hamama götürülmesi gerektiği, ona menekşe, yasemin ve gül yağının koklatılması gerekir. Ve bu kişinin beslenmesinin ona güç veren çorbalar ile yapılması aksi halde katı yiyeceklerin onun vücudunda ağırlık yaparak buhrandan çıkmasını zorlaştıracağını söylemiştir. Buhrana giren bir insanın aklını sürekli farklı farklı konularla meşgul edilmesi gerektiğinin ona yararlı olacağını ifade etmiştir. İbn-i Sina'nın eserinde geniş bir şekilde yer verdiği bir başka konu hastalıklar konusu olmuştur. Ona göre bir hekim önce hastalığın tanımını ve hastalığın belirtilerini iyi bilmelidir.

3.2.9. İlaç Tarifi ve Etkileri

Geleneksel tıpta önemli bir yere sahip olan ilaçlar konusu İbn Sina'da da aynı derecede öneme sahiptir. İslam'dan önce ve İslamiyet'le birlikte birçok bitkilerden ilaçlar yapılmıştır. Bunların başında bal, çörek otu, zerdeçal, hardal, sarımsak, zakkum ve kimyon gelmektedir. İbn Sina hemen hemen her coğrafyanın tıbbından yararlandığı için eserinde çok fazla ilaç adlarına değinmiştir. Elbette İbn Sina'nın bütün ilaçlarını tasnif etmek çok zordur. Çünkü 800'den fazla ilaç terkibi bulunmaktadır. Burada belli başlı ilaçların etkilerinden söz edilmiştir.

3.2.9.1. Anison (Anason)

Kabız giderici, ağrı giderici ve gaz giderici etkisi vardır. Aynı zamanda keskin bir ilaçtır. Bu sebeple idrar söktürücü ve kadınlarda oluşan beyaz akıntının atılmasını sağlar. Anason sıcak bir suyun içine konulduğunda baş onun buharına tutulduğunda ağrı kesici bir etki yaratır. Ve buruna çekildiğinde baş dönmesini giderir.[151]

[150] İbn-i Sina, a.g.e. (2015c), s.154.
[151] İbn-i Sina, a.g.e. (2015b), s.65.

3.2.9.2. Ancura(Isırgan Otu)

Yakıcı bir ilaç olup dokularda gerilme ve kabarmaya sebep olur. Pişirildiği zaman hiçbir etkisi kalmaz. Yalnızca arpa suyu ile kaynatıldıktan sonra içilirse göğüs ağrılarına iyi gelir ve temizlenmesini sağlar.[152]

3.2.9.3. Asfanak (ISPANAK)

Bu ilaçta yumuşatıcı bir etki vardır. İçinde demir vitaminini oldukça barındırdığından kansızlığa iyi gelir. Safra tutucu bir ilaç olup bazen midede olumsuz etki yaratır.[153]

3.2.9.4. Afyon

Mısır kökenli bir ilaçtır. Onun koklanması halinde insanda gevşetici hatta uyku hali meydana gelir. Yaraların iyileşmesinde kurutucu etki sağlar. Şiddetli öksürüğün hafiflemesine yardımcı olur. Cerrahi operasyonlarda günümüzde ki narkoz etkisini gösteren bir ilaçtır.[154]

3.2.9.5. Ban Otu

Taneleri sertleşmiş olan ağır maddelerin çözülmesini sağlar. Sirke ve su ile kullanımda bağırsaklarda oluşan tıkanıklığı giderir. Tanelerin arta kalan küspesinin tüketilmesi ile kabızlığa sebep olur.[155]

3.2.9.6. Babunc (Papatya)

Çözücü bir ilaçtır. Özellikle kadınların adet sancılarına iyi gelen bir ilaçtır. Soğuk algınlığı, nezle ve grip tedavisinde de kullanılan açıcı ve yumuşatıcı olarak fayda gösteren bir ilaçtır.[156]

---

[152] İbn-i Sina, a.g.e. (2015b), s.98.
[153] İbn-i Sina, a.g.e. (2015b), s.113.
[154] İbn-i Sina, a.g.e. (2015b) ,s.155.
[155] İbn-i Sina, a.g.e. (2015b), s.122.
[156] İbn-i Sina, a.g.e. (2015b), s.123.

3.2.9.7. Basal (Soğan)

Pişmemiş olan bir soğanın tüketiminde herhangi bir besin değeri yoktur. Tüketildiğinde kanı yüzeye çeker ve cildin kızarmasına sebep olur. Soğan suyu iltihaplı yaraların iyileşmesine, ayak yaralarının iyileşmesine ve metabolizmanın hızlı çalışmasına fayda sağlar.[157]

3.2.9.8. Buyanıs (Maydanoz)

Göğüste bulunan ağır olan fazlalıkların giderilmesinde, akciğer ve akciğer yaralarını şerbet şeklinde içildiğinde onları tedavi eder. Vücutta bulunan toksinlerin atılması ile ödem oluşmasına engel olur.[158]

3.2.9.9. Bındık (Fındık)

Cevize oranla daha besleyici bir ilaçtır. Çünkü içerisinde daha fazla mineral madde barındırır. Cevize göre kabızlık etkisi fazladır, safra meydana getirir, mide ve bağırsaklarda gaz oluşmasına sebep olur. Bal ile fındık karıştırılıp tüketildiğinde kronik öksürüğü keser ve nefes açıcılığını sağlar.[159]

3.2.9.10. Cevz (Ceviz)

Kavrulan cevizde kabızlık etkisi oldukça fazladır. Beklemiş olan ceviz yağı aynı zeytinyağı gibi fayda gösterir. Yani temizleyici ve parlatıcı etkiye sahip olan bir ilaçtır. Kabuğunun suyu boğazda meydana ağrıyı engeller. Eskimiş olan ceviz yağı tüketildiğinde boğaz ağrısına sebep olur. Cevizle yapılan yakı meme başlarında oluşan şişliklere iyi gelir.[160]

[157] İbn-i Sina, a.g.e. (2015b), s.165.
[158] İbn-i Sina, a.g.e. (2015b), s.135.
[159] İbn-i Sina, a.g.e. (2015b), s.150.
[160] İbn-i Sina, a.g.e. (2015b), s.131

3.2.9.11. Cevzü'l- Hindi (Hindistan Cevizi)

Hindistan cevizi yağı sırt ve bel ağrılarına iyi gelir. Cinsel gücü artırır, onun yağı içildiğinde hemoroid hastalığına iyi gelmektedir.[161]

3.2.9.12. Cezer (Havuç)

Bağırsakta oluşan ağrıların geçmesine yardımcı olur. Havuç yaprağı cinsel gücü arttırır ve söktürücü bir etkiye sahip olan ilaçtır. Gözlerdeki keskinliğe fayda sağlar.[162]

3.2.9.13. Darsını (Tarçın)

Açıcı, ısıtıcı ve düzeltici bir etkiye sahiptir. Özellikle bal ile karıştırıldığında hem öksürüğe hem de boğazda oluşan yaralara fayda sağlar. Aynı zamanda dişlerin temizlenmesinde de kullanılır. Ve kötü olan vücutta biriken hıltları iyileştirir.[163]

3.2.9.14. Hindiba

Karaciğerde oluşan tıkanıklığa karşı açıcı bir etkisi vardır. Karın boşluğundaki organlarda meydana gelen tıkanıklığın açılmasını sağlar. Ayrıca haricen olarak gut hastalığına karşı kullanılır.[164]

3.2.9.15. Verd (Gül)

Bu bitki güzellik ve cilt bakımı için oldukça faydalıdır. Ciltteki ölü derilerin temizlenmesi ve aknelerin giderilmesinde kullanılır. Yağıyla ağrıyan yerlere masaj yapıldığında vücutta rahatlama sağlar.[165]

---

[161] İbn-i Sina, a.g.e. (2015b), s.174.
[162] İbn-i Sina, a.g.e. (2015b), s.184.
[163] İbn-i Sina, a.g.e. (2015b), s.188.
[164] İbn-i Sina, a.g.e. (2015b), s.219
[165] İbn-i Sina, a.g.e. (2015b), s.213.

3.2.9.16. Zencebil (Zencefil)

Hafızanın açılmasını, boğazda bulunan birikintinin akmasını, göz hastalıklarını akıtır ve temizler. Şurup olarak ya da göz damlası olarak kullanılır. Sindirimi kolaylaştırır ve mide salgısını arttırır, hıçkırığı giderir ve cinsel gücü arttırır.[166]

3.2.9.17. Zeytun (Zeytin)

Zeytinyağı, vücudu güçlendirir ona zindelik ve tazelik hissiyatı sağlar. Zeytinyağı her gün kullanılırsa saçların güçlenmesini ve hemen beyazlamamasını sağlar. Cildin temizlenmesine ve göze damlatıldığında gözün temizlenmesine olanak sağlar.[167]

3.2.9.18. Hımmus (Nohut)

Pişmiş nohut vücutta ödem oluşmasına engel olur ve sarılığa iyi gelir. Büyük bir protein kaynağıdır. Sırt ağrısına iyi gelir. Fazla tüketildiğinde ishal yapma etkisi vardır.[168]

3.2.9.19. Herşef, Hurşuf (Enginar)

Saçlarda bit var ise enginarın suyu ile yıkandığında bitleri öldürür. Koltuk altındaki pis kokuyu önler, idrar söktürücüdür ve şişleri çözen bir ilaçtır.[169]

3.2.9.20. Kendir

Kendir, çok kuvvetli ve etkili kurutucu değildir; kuvvetli kabız etkisi de yoktur. Onun kabukları kurutucu etki gösterir. Onun kabuğunda olgunlaştırıcı etki vardır. Kabuğunda tahriş edici ve kıcı etki yoktur. Kendir çok kullanılırsa, kanda yakıcı etki gösterir. Tütsünün kurutucu ve kabız etkisi daha etkili ve güçlüdür. Balla birlikte

[166] İbn-i Sina, a.g.e. (2015b), s.224.
[167] İbn-i Sina, a.g.e. (2015b), s.247.
[168] İbn-i Sina, a.g.e.(2015b), s.265.
[169] İbn-i Sina, a.g.e. (2015b), s.269.

kendir karıştırılırsa, dolamaya iyi gelir, onu iyi eder. Kabuğu, yara izlerini gidermekte çok etkilidir. Çok iyi iltihap giderici bir etkisi vardır.[170]

3.2.9.21. Kersene (Bezelye)

Tıkanıklığın açılmasını, ağrının giderilmesini ve hıltların atılmasını sağlar. Bal ile kullanıldığında yaraları temizler. Süt miktarını arttırıcı ve memelerde oluşan şişlikleri giderici bir etkisi vardır.[171]

3.2.9.22. Kerefs- Kerfis (Kereviz)

Gaz çözücü, gidericidir; tıkanıklıkları açar; terletici ve ağrı gidericidir. Yabani olanı, ağrı verir ve yara açar, murabbasi veya çeneği yakıcıdır. Yabanisi ağrı verir ve tırnakları kırar ve egzamalara karşı kullanılır; soğuktan oluşan çatlaklara karşı iyi gelir. Bostani olanı, ağız kokusunu giderir. Öksürüğe yararlıdır. Aynı zamanda astıma, nefes darlığına yararlı olur. Kereviz, memelerdeki yangılı şişlere tatbik edildiğinde, yararlı olur.[172]

3.2.9.23. Levz (Badem)

Badem yağı, bademin kendisinden daha çok kullanılır. Sivilce, çil ve bunların üzerine yüz kremi şeklinde kullanılır. Acı badem şarapla birlikte kullanılırsa, kurdeşene iyi gelir. Kulak ağrısına ve kulak kurtlarına, özellikle acı badem çok iyi gelir. Bunun için yağı veya ezmesi kullanılır. Gözü kuvvetlendirir. Karaciğer ve dalağın kanallarını açar ve özellikle acı badem damar tıkanmalarını açar. Acı badem, böbrek kanallarını açar.[173]

[170] İbn-i Sina, a.g.e. (2015b), s.324.
[171] İbn-i Sina, a.g.e. (2015b), s.335.
[172] İbn-i Sina, a.g.e. (2015b), s.341.
[173] İbn-i Sina, a.g.e. (2015b), s.365.

3.2.9.24. Sumak

Rengi koyu olan tüylerin açılmasını, kanı durdurucu ve yakı şeklinde uygulandığında şişlere iyi gelir. Şişlerin büyümesini engeller. Dizanteri, rahim akıntıları ve basur için lavman şeklinde kullanılır.[174]

3.2.9.25. Asel (Bal)

Onun çekici etkisi vardır; damarları ve damar ağızlarını açar; çekici etkisi nedeniyle organların derinliğindeki rutubeti çeker; dokuların çürümesini, bozulmasını önler. Balla yapılan masaj ve ovma, bitleri ve yumurtalarını öldürüp yok eder. İrinli ve kirlenmiş yaralara ve diğer yaralara yararlıdır. Göze parlaklık verir; onu yıkar ve görme sıkıntılarını giderir.[175]

İbn-i Sina'da tıpkı geleneksel tıptaki hekimler gibi balı hemen hemen her ilaç ile karışımda kullanmıştır.

3.2.9.26. Fucl Fucul (Turp)

Gaz yapıcıdır. Eklem ağrılarına iyi gelir. Siyah turpun içi oyularak içine bal koyulduğunda bir gece bekledikten sonra aç karnına içildiğinde kronik öksürüğe iyi gelir. Mısır unu ile kullanıldığında saç kırana iyi gelir hatta saçın yeniden çıkmasını sağlar. Turp suyu kulak kirlerinin giderilmesinde fayda gösterir.[176]

3.2.9.27. Kanturyun (Kantaron)

"Onda temizleyici, kabız ve hafif tatlılık ve parlatıcılık özelliği vardır. O, yakmadan kurutur. Etle kaynatıldığında, kesilmiş eti birleştirdiği söylenir. Taze yaralara, cerahatlere yararlıdır. Siyatiğe, sinir ağrılarına onunla yapılan lavman iyi gelir. Kabız etkisi dolayısıyla ağızdan gelen kanamaları dindirir."[177]

---

[174] İbn-i Sina, a.g.e. (2015b),s.446.
[175] İbn-i Sina, a.g.e. (2015b), s.482.
[176] İbn-i Sina, a.g.e. (2015b), s.505.
[177] İbn-i Sina, a.g.e.(2015b), s.522.

3.2.9.28. Şuniz (Çörek Otu)

> "*Yakıcıdır. Balgamın akışını keser ve gazları çözüp atar; sancıyı temizleyip atar, ortadan kaldırır. Kabarmış siğilleri keser. Sirkeyle birlikte balgami yaralara ve uyuz yaralarına iyi gelir. Nezleye iyi gelir; özellikle ketenden kese içinde pişirdikten sonra kullanılırsa ve haricen alına konursa, soğuk baş ağrılarına iyi gelir. Göz sulanmalarına ve akıntılarına zambak yağı ile birlikte engel olur."*[178]

İbn Sina'ya göre bir ilaç devamlı verilirse vücut o ilaca karşı bağımlı hale gelir ve ilaç tesirini kaybeder. Her ilacın yararını tecrübe ettikten sonra tedavi için kullanılmalıdır. Aksi halde tecrübe edilmeden kullanılan ilaç vücuttaki var olan mevcut durumdan daha kötü bir hale gelebilir. Bu yüzden ilaç tedavisi uygulayan hekim ve ilacı kullanan hasta çok dikkatli davranmalıdır.

3.2.10. Bal İle Yapılan İlaçlar

Bu terkipler bizzat İbn Sina'nın kendi terkipleri olup el- Kanun fi't Tıbb'dan alınmıştır.

3.2.10.1. Sarı Safrayı Temizleyen Ballı Sirke

> Hazırlanması; *"Biraz köpüksüz bal (süzme bal) veya şeker ve sirke, hafif ateşte pişirilir. Daha sonra toz halindeki acı dülek ve mahmude otu (istersen, yaklaşık olarak 30 gram) bir parça beze konup kabın üzerine asılır. Terkibin çözülene kadar ovalanması gerekir; onun içinde hiçbir şey kalmamalıdır. Madde yoğunlaşınca kap ateşten kaldırılmalıdır. Bazıları kısa mahmude otu köklerini terkibe ilave eder ve kereviz kökleri ve rezene kökleriyle yukarıda zikredildiği gibi, birlikte pişirir."*[179]

[178] İbn-i Sina, a.g.e.(2015d), s.571.
[179] İbn-i Sina, a.g.e. (2015b), s. 100

3.2.10.2. Kara Safrayı Azaltan Ballı Sirke

Hazırlanması; "*şeker veya bal aynı şekilde sirkeyle pişirilir. Sonra küsküt, istenildiği kadar adi eğrelti otu ve kara harbak toz haline getirilir, terkip bir parça beze konup ve çukur bir kap üzerine asılır. Aynı sarı safrada kullanılan yöntemle pişirilir."*[180]

3.2.10.3. Bal ve Ayva Karışımı

> *"Ağrı için yararlıdır ve mide üşütmesine iyi gelir. Karaciğer ve bağırsak zaafında yararlıdır. İştihayı arttırır, mide ve karaciğeri güçlendirir.*
> *Hazırlanması; Ayva ve tohumu aynı miktarda alınır ve kabukları soyulur; çekirdekleri çıkarılır; sonra kısa bir süre tuzlu suda bekletilir. Bu işte kullanılan çömlek tamamen balla ve ayva ile doldurulur ve sonra onun ağzı kapatılır ve bir yıl bırakılır; öyle ki ikisi birbirine iyice karışır ve biraz koku kazanır. Bazı insanlar onu safran, kokulu maddeler ve misk vb. ile karıştırır."*[181]

3.2.10.4. Hermes Macunu

> *"Dizanteri, karaciğer ağrısı, mide ağrısı, kanamalar, eklem ağrıları, kabızlık, baş ağrısı, kuru öksürükte ve zehirlenmelerde çok faydalı bir terkiptir.*
> *Hazırlanması; Beyaz biber 100 gram, adam otu tohumu 100 gram, afyon 200 gram, safran 200 gram, amonyak zamkı 120 gram, Çin tarçını yaprakları 120 gram, yapışkan otu 120 gram, güzelavrat otu kökü 120 gram, adi sedef otu 120 gram, Hint sümbülü 120 gram, kereviz tohumları 120 gram, balsam filizleri 60 gram, süzme baldan istenilen ölçüde konulur. Bu droglar dövülür ve hepsi karıştırılarak hastaya verilir."*[182]

[180] İbn-i Sina, a.g.e. (2015d), s. 100.
[181] İbn-i Sina, a.g.e. (2015d), s.103.
[182] İbn-i Sina, a.g.e. (2015d), s.27.

3.2.10.5. Macunü'l- Belazir

"Bu terkip kronik öksürük, mide ağrıları, baş dönmesi, delilik, göğüs ağrısı, karaciğer ve dalak ağrısı ve gut hastalığına faydalıdır.
Hazırlanması; Hint sümbülü 20 gram, erkek kızılcık 30 gram, safran 30 gram, Çin tarçını 30 gram, tarçın yaprağı 30 gram, küsküt 30 gram, bataklık sazı 30 gram, balsam tohumları 30 gram, Himalaya ılgını 30 gram, karanfil 30 gram, İran leylağı tohumları 30 gram, kuru zencefil 30 gram, küçük sarısabır 30 gram, Hint zambağı 30 gram, balsam yağı 30 gram, mastika 12 gram, fındık yağı 12 gram, ağaç mantarı 12 gram, mavi zambak 60 gram, çörek otu kökleri dalları 1.350 kg, sirke 10.5 litre. Çörek otu köklerinin kolları 3 gün sirke içinde ıslatılır ve tencere içinde hafif ateşte kaynatılır ve sonra sirke süzülür. Bundan sonra kök dalları sıkılır. Süzülen sirke 675 gün balla karıştırılır ve yavaşça kömür üzerinde ısıtılır, öyle ki hafifçe yoğunlaştırılır. Geri kalan terkip sonra ilave edilir. 3.5 gram dozunda uygun bir şurupla alınır."[183]

3.2.10.6. Macun-ı Fudanec (Nane)

"Bu terkip mide ağrılarına, soğuk karaciğer ağrısına ve periyodik ateşli hummalar için yararlıdır.
Hazırlanması; Su nanesi 7 gram, dağ nanesi 70 gram, kaya maydanozu 70 gram, yabani kereviz 70 gram, kereviz tohumları 14 gram, kakule 14 gram, yabani kekik 14 gram, selam otu 52,5 gram, biber 147 gram. Bütün bu droglar balla karıştırılır ve sonra kullanılır."[184]

3.2.10.7. Felsefe Macunu (Macunü'l Felasife Yani Hayat İksiri)

Bu terkip bütün flegmatik fazlalıklar için yararlıdır. Nefesi güçlendirir ve hazmettiricidir; geğirticidir ve gençlik arzusu oluşturur. O hafızayı, zekâyı ve konuşma gücünü keskinleştirir; hazımsızlığı yok eder; idrar

[183] İbn-i Sina, a.g.e.(2015d), s.32.
[184] İbn-i Sina, a.g.e. (2015d), s.49.

tutulmasına son verir ve gazları atar. O semeni arttırır; penisi güçlendirir; şişleri bertaraf eder ve dişleri sağlamlaştırır. Aynı zamanda, sırt ağrılarını giderir; eklem ağrılarını ve parmaklardaki ağrıyı giderir; ağrılı idrarı ortadan kaldırır.

Hazırlanması; Biber 30 gram, sivri biber 30 gram, kuru zencefil 30 gram, tarçın 30 gram, emlec 30 gram, belilec 30 gram, kuduz otu 30 gram, Suriye yuvarlak ılgını 30 gram, papatya kökleri 30 gram, eski çam kozalağı 30 gram veya Hindistan cevizi 30 gram, tilki testisi 30 gram, papatya tohumları 150 gram, üzüm çekirdekleri, şarabı 120 gram.
Kırmızı üzüm çekirdekleri alınır ve toz haline getirilir. Bütün bu droglar yoğun bir yapı oluşturmak için eşit miktarlarda balla karıştırılır. Ona her durumunda küçük ceviz şekli verilir.[185]

İbn Sina balı hemen hemen her hastalığın tedavisinde kullanmıştır. Bal bütün hastalıklardan korunmanın en iyi ilacıdır. Balın pek çok kullanım alanı bulunmaktadır. Öksürüğe yararlı, astıma yararlı, cildi temizleyip parlatan, ağrılara iyi gelen, kanalları açan ve yumuşatan daha birçok özelliği vardır. Onu hangi bitkiyle karıştırırsanız karıştırın illaki bir hastalığa iyi gelen terkip elde etmiş olursunuz

3.2.11. Diş Temizliği ve Tedavisi

Hz. Peygamber (s.a.v) diş temizliğine çok önem verirdi. Ümmetine diş sağlığı için misvak kullanmayı tavsiye etmiştir. İbn Sina'da bir hekim olarak bu konuda da birtakım tedaviler önermiştir. Çabuk bozulan yiyecek ve içeceklerden uzak durmak, çok soğuk ve çok sıcak yiyeceklerin tüketilmesinden uzak durulması, dişlerin arasına giren maddelerin dişe zarar vermeden çıkarılıp temizlenmesi, misvak kullanılmalıdır. Ama misvak dengeli bir biçimde kullanılıp dişin sıvısının korunması sağlanmalıdır. Misvak dengeli kullanıldığında dişlerin parlamasını ve dişin güçlenmesini sağlar. Dişleri rahatlatmak için birtakım yağlarla yağlanması gerekir. Bu yağlar arasında banotu yağı ve Hint sümbülü yağı etkisi fazla olanlar arasındadır. Bu yağlardan önce

[185] İbn-i Sina, a.g.e. (2015d), s.17.

dişler balla sıvanmalıdır. Çünkü bal dişlerin cilalanmasını sağlar. Ayda 2 defa şarapla ve sütleğen otu köküyle gargara yapılması gerekir. Bunun yararı kişide diş ağrısı olmaz. Sararmış dişlerin rengini düzeltmek için kullanılan ilaçlar; denizköpüğü, tuz, ufalanmış bahçe teresi, sedef külü, kuru hurma, loğusa otu, kavrulmuş yabani kekik, darani tuzu eşit miktarda alınır.[186] Bunun yanı sıra çürümüş dişlerin çekilmesi de diş tedavisinin bir parçasıdır.

3.3. "El- Kanun fi't Tıbb" Adlı Eserin Çevirileri

İbn Sina'nın bu eseri Arapça yazılmış ve birçok dillere çevirisi yapılmıştır. Cremonalı Gerard tarafından 12. Yüzyılda ilk kez Latince'ye çevrilmiş ve 1473 yılında Milano, Roma ve Venedik'te defalarca basımı yapılmıştır. Joseph Lorki eseri İbranice 'ye Napoli'de çevirmiştir. Bu eser 1593 yılında İbranice' den tekrar Arapça 'ya çevrilmiştir.

> *"El- Kanun fi't Tıbb'ın en iyi çevirisini yapan Andreas Alpagus'tur. Alpagus bu eserin sonun tıp terimlerinin bulunduğu bir sözlük eklemiştir. Bu çevirinin 1544 yılındaki baskında kapağında İbn Sina'nın taç taktırılmış bir resmi yer almıştır. Buda İbn Sina'nın hekimlerin kralı olduğu anlamına gelmektedir. Bu tercümenin el yazması İsviçre Bale Müze Kütüphanesinde mevcuttur. En son yapılan çeviri 1658 yılında gerçekleştirilmiştir. Günümüzde ise eser Cameron Gruner tarafından "A Treatise on the Canon of Medicine of Avicenne incorporating a Translation of first book" olarak İngilizce çevirisi yapılmıştır. 1930 yılında Londra'da yayınlanmıştır. Eserin 3.cildi Prof. Hirschberg ve l. Lippert tarafından Almanca 'ya çevrilip yayınlanmıştır. P. De Koning tarafından anatomi bölümü Trois Traites'de Anatomie Arabe adıyla çevirisi yapılmıştır. Koning yine eserin böbrek ve mesane ile ilgili kısımlarını Fransızca' ya çevirmiştir. Jos v. Sonthheimer, Benikow (1900), Michailowsky (1900), Uspensky (1900) ve Cueva (1899) gibi ilim adamları el- Kanun fi't Tıbb'dan bazı bölümleri çevirmişlerdir."*[187]

[186] İbn-i Sina, a.g.e. (2015b), s.474.
[187] Ağırakça, a.g.e. s.203.

"III. Mustafa döneminde hekim Mustafa İbn Ahmed İbn Hasan et- Tokatî tarafından Türkçe' ye Tebhîzu'l- mathûn adıyla çevirisi yapılmıştır. Bu çevirinin çok az sayıda nüshası bulunmaktadır. İstanbul, Ragıp Paşa Kütüphanesi, No:1335'de, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hamidiye Koleksiyonu, No: 1015'de, İstanbul Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Bağdat Köşkü Koleksiyonu, No: 342'de, 13,23, İstanbul Üniversitesi, Çapa Tıp Tarihi, No: 1855'de ve Talat, Tıb-ı Türki, No: 10'da nüshaları bulunmaktadır."[188]

Yeni çevirisi Prof. Dr. Esin Kâhya tarafından yapılmıştır.

3.4. "El- Kanun fi't Tıbb" Adlı Eserin Şerhleri

"Şerhleri arasında en mükemmeli İbnü'n Nefis'in Şerhu Teşrîhi'l- Kanun'dur. Bu şerh bir nevi eserin özeti niteliğindedir. İbnü't Tilmîz Sâid İbn Hibetullah'ın el- Kanun'a yaptığı bir haşiyesinin olduğu bilinmektedir. II. Bayezıt dönemindeki hekimlerden Amasyalı Ahmed İbn Lutfullah'ın şerhleri vardır. Fatih Sultan Mehmet zamanında şerhi yapanın meçhul bir Farsça şerhinin olduğu bilinmektedir."[189]

3.5. "El- Kanun fi't Tıbb" Adlı Eserin Ders Kitabı Olarak Okutulması

Bu, eser tıp ilmine yön veren ve tıp ilminin o zamandan bu zamana kadar geçerliliğini koruyan hemen hemen her konuya değinmesiyle çok büyük bir nimettir. O dönemde ele alınan hastalıklar, ilaçlar, tedaviler ve vücudun fizyolojik yapısı gibi konular modern tıpta hala yoğun bir ilgi görmektedir. İbn Sina bu eser sayesinde tıp ilminde koruyucu hekimliğin bütün coğrafyalara yayılmasını sağlamıştır. Eser yalnızca hastalık ve tedavileri barındırmayıp, insanın sağlıklı kalabilmek için beslenmesi, egzersiz yapması ve yapması gereken hemen hemen her konuda fikir vermiştir. Avrupa tıbbında psikolojik hastalara diri diri cezalar verilirken İbn Sina bu hastalıkların tedavi edilebileceğini kanıtlamıştır. Eskiden kara sevda hastalığına

[188]Yıldız, a.g.e. s.41.
[189] Ağırakça, a.g.e. s.206.

yakalananlar harap olup giderken İbn Sina döneminde yaşayanlar bu sıkıntıyı rahatlıkla atlatmışlardır. O döneme kadar ele alınmayan cinsellik, hamilelik ve kısırlık durumlarının çaresini dahi İbn Sina ele almıştır. Kanser hastalığı için hindiba bitkisi ile mucizevi bir terkip ile bu hastalığın kötü tesirinden kurtulacağını ispatlamıştır.

BÖLÜM 4
"EL- KANUN Fİ'T TIBB" ADLI ESERİN TIP FELSEFESİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

4.1."El-Kanun Fi't Tıbb" Adlı Eserin Tıbb-ı Nebevi İle İlgili Değerlendirmeleri

Tıbb-ı Nebevi konu bakımından kapsam bakımından geniş bir tıp anlayışını içerisine alan tıbbi gelenektir. Öyle ki bu gelenek Hz. Peygamber (s.a.v) zamanından itibaren etkisini sürdürmektedir. El- Kanun fi't Tıbb adlı eserde içinde barındırdığı bilgiler ile Tıbb-ı Nebevi alanında büyük etki göstermiştir. Şöyle ki Tıbb-ı Nebevi' nin konusu sadece hastalığın kendi sebebi değil, bireye dair olan bütün durumları ele almaktır. El- Kanun fi't Tıbb'ın yazarı İbn Sina'da bu eserinde öncelikle hastalığa sebep olanı değil, hastalık oluşmadan bireyin kendisindeki durumların ele alınması gerektiğine vurgu yapmıştır. Bakıldığında Tıbb-ı Nebevi' nin her derdin bir şifası olduğu anlayış el- Kanun fi't Tıbb' da geçerlidir. Çünkü İbn Sina her hastalığın sebeplerinin olduğunu, her hastalığa uygun ilaçların ve tedavi yöntemlerinin olduğunu bizzat tecrübeleri ile bu eserde ispatlamıştır. Bu eserin bizatihi Tıbb-ı Nebevi anlayışa göre yazıldığını söylemek yanlış bir görüş değildir. Çünkü bu eserin dayanak noktaları Kur'an ve Peygamber'in söylediği hadislerdir. Tezin diğer bölümünde bu konu daha detaylı ele alınmıştır.

4.1.1."El- Kanun fi't Tıbb" Adlı Eserde Yer Alan Tıbb-ı Nebevi İle İlgili İşaretler

Eserde vücudun, organların, kemiklerin ve kasların tanımlanması, hastalıkların tek tek belirlenmesi her hastalığa uygun farklı farklı tedavi yöntemlerinin uygulanması, hacamat tedavisine ve hacamatın hangi günlerde hangi bölgeye uygulanması gerektiğine vurgu yapılması, dağlama yöntemine yer verilmesi, balla yapılan birçok macun ve ilaçların yer alması, çocuk bakımı, yaşlı bakımı gibi konuların ele alınması, koruyucu hekimliğin ön planda tutulması, koruyucu hekimlik altında perhiz ve egzersiz konusunda birtakım bilgilerin yer alması, dişlerin bakımına ve temizliğine dair yöntemlerin yer alması, bazı hastalıklara karşı önlem alınması, her hastalığın ilk tedavisinde hamam yaptırılmasının gerekliliği üzerinde durulması,

insanların beslenme düzeninde yapılması gerekenlerin anlatılması, vücuda ve organlara zarar veren durumların bildirilip bu durumlardan uzak durulması hakkında birtakım önerilerin bulunması, bir hastalığın birden fazla ilaçla tedavisinin yapılması, bir ilacın hemen hemen her hastalığa karşı kullanılması ve bunların tecrübe yoluyla kanıtlamasının yapılması Tıbb-ı Nebevi alanına yönelik işaretlerdir. Her hastalığın bir ilacı vardır hadisi o dönemde ilaç konusuna ne denli önem verildiğini göstermektedir. İşte İbn Sina bu hadisten o kadar çok etkilenmiştir ki eserin ikinci cildini ve beşinci cildini ilaçlar konusuna ayırmıştır.

4.2. "El-Kanun fi't Tıbb" Adlı Eserin Geleneksel Tıp İle İlgili İçeriği

İbn Sina geleneksel tıp ve Tıbb-ı Nebevi' den oldukça etkilenmiştir. O hemen hemen bütün kültürlerde bulunan tıp ilminin bilgisine muhteşem bir şekilde sahip olduğundan tıp alanına büyük bir miras bırakma adına bu eseri yazmıştır. Geleneksel tıbbın içinde İbn Sina'yı etkileyen birçok konu bulunmaktadır. Bunların başında gelen her hastalığın bir sebebinin bulunduğu anlayışı hem geleneksel tıpta hem de el-Kanun fi't Tıbb' yer almıştır. İbn Sina bu sebepleri şu şekilde tanımlamıştır: maddi sebepler; sağlık ve hastalığın üzerinde temellendiği özler ve enerjilerdir. Bunlar fail organlar ve onların hayati güçleridir ve onlardan ayrılmış ve uzak olan hıltlar (kan, balgam, sarı safra ve kara safra) ve onlardan da uzak olan elementlerdir.

> *"Etkin sebepler; insan vücudunu dış etkilere göre değiştiren ya da o etkilerden koruyan sebeplerdir. Bunlar farklı hava şartları ve onlarla ilgili faktörlerdir; besinler, su ve diğer içecekler vb. şeylerdir*
> *Formal sebepler; sağlık ve hastalığın formal (şekli) sebepleri, üç tanedir; mizaçlar; onların oluşturduğu özellikler ve yapılardır.*
> *Gayi sebepler; işlevleridir. Burada da açıklanacağı gibi özelliklerin ve onlara eşlik eden hayati güçlerin bilgilerini elde etmenin, gerekli olduğu aşikârdır."*[190]

[190] İbn-i Sina, a.g.e. (2015a), s. 7

Tıbbın asıl konusu ise vücuttaki mevcut sağlığı muhafaza etmek ve hastalığın köken olarak yok edilmesini sağlamaktır. Bunu yapabilmenin ise tek yolu sebeplerinin neler olduğunu bilmektir.

Geleneksel tıp bilgisinde önemli bir yere sahip olan konu unsurlar konusudur. Peki, unsurlar nedir ve tıpta neden önemlidir? Burada işe öncelikle felsefeden yola çıkarak açıklamak gerekir. Evrenin oluşumunu sağlayan maddenin ne olduğu filozoflar arasında çokça gündeme gelmiş bir konudur. Yani evrenin arkhe problemidir. Bakıldığında evrenin ilk maddesi Thales'e göre su iken Anaksimandros'a göre aperion yani evrendeki her şeyin kendisinden çıktığı sonsuz ve sınırsız bir güçtür. Anaksimenes'e göre ise evrende yaratılan her canlı nefes alıp vermekte olduğundan psüke yani hava evrenin ana maddesidir. Herakleitos'a göre ise ateştir o her şeyin oluşumunu sağlayan cevherdir. Pythagoras'a göre ise evrende her şey sayıdan ibarettir. Parmenides'e göre birdir bu bir Tanrı ile özdeştir. Elealı Zenon'a göre evreni sonsuz bir zaman ve hareketlilik içinde ele almak bizi çelişkilere taşır. Ona göre evrende her şey Birdir fakat bu bir hareketsizdir. Ksenofanes'e göre evrenin sahibi baştan aşağı duyan ve gören tanrıdır. Empedokles'e göre evrenin ana maddesi toprak, su, hava ve ateşten oluşan birliktir. Bu dört değişmez öge her şeyin temelinde yer alır.[191]

> *"Söyleyeceğim şimdi sana en baştaki ögeleri*
> *Şimdi gördüğümüz bütün şeylerin meydana çıktıkları:*
> *Toprak ile bol dalgalı deniz, nemli hava*
> *Titan aither, çepeçevre saran bütün çemberi*."[192]

İşte bizi ilgilendiren nokta Empedokles 'in görüşüdür. Ona göre bu dört öge yaratılan değil hep var olandır. Bileşik varlıkların oluşması, dört unsurun hareketi yani yer değiştirmelerinin sonucudur. Bu sebeple evrende var olma mücadelesi bu dört unsur arasındaki ilişki ya da karşıtlık ilkesi ile mümkün olmaktadır. İbn-i Sina' da Empedokles ile aynı görüşü savunmuştur. "*Unsurlar insan ve diğer canlıların cisimlerinin ilk (temel) ögeleridir. Onlar o kadar basit cevherlerdir ki alt bölümlere*

[191] Ahmet Cevizci, İlkçağ Felsefesi Tarihi, Asa yay. Bursa 2011, s.33-104
[192] Walther Kranz, Antik Felsefe 11 B38, (çev.; S.Y. Baydur), İstanbul, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yay. İstanbul 1976, B.38.

ayrılmaları mümkün olmaz. Onların birleşip, şekillenmeleriyle doğadaki çeşitli cinste şekiller ortaya çıkar."[193]

Peki, bu dört değişmez ögenin tıptaki önemi nedir? İbn Sina'ya göre hekim bu dört ögeyi kabul etmelidir. Bu dört ögeden ikisi ağır ve ikisi hafiftir. Toprak ögesi ağırdır, kurudur ve soğuktur. Toprak bütün elementlerin merkezinde yer alan mutlak ağır olan bir cevherdir. Su ögesi ikinci ağır olan ve toprak elementini çevreleyen basit bir cevherdir. Soğuk ve nemlidir. Hava ögesi ise hafif, suyun üzerinde ve ateşin altında bulunan basit bir cevherdir. Sıcak ve nemli bir mizaca sahiptir. Ateş ögesi bütün elementlerin üzerinde bulunan ve yükselen basit bir cevherdir. Sıcak ve kuru bir mizaca sahiptir. Dört unsurdan en ağır ikisi organların şekillenmesi ve dinginliği için gerekliyken, hafif olan diğer ikisi hayati güçlerin hareket ve işlevleri ve de organların hareketlerine yardımcı olmak üzere gereklidir."[194] Toprakta bulunan hemen hemen her elementin vücudumuzda yer alması, yine vücudun 4/3' nün sudan oluşması, havanın ve vücut sıcaklığının durumu dikkate alındığında İbn-i Sina'nın unsurlara verdiği önem ortaya çıkmaktadır.

Geleneksel tıpta önemli bir başka konu mizaçlar konusudur. Yüce Allah yarattığı bütün varlıklara farklı farklı özellikler bahşetmiştir. Mizaçtan kast edilen şey varlığa özgü olmasıdır. Örneğin elimize bir portakal aldığımız onun olması gereken mizacı tatlı ve sulu olmasıdır. Ama portakal ekşi ve kuru bir mizaca sahip ise portakalın bozulduğunu düşünürüz. Bu bozulma şekilsel olmamakla birlikte portakala ait olunan mizacın bilinmesidir. İşte bu noktadan hareketle her varlığın ve varlıklar içinde ayrılan her türün kendine özgü mizaçları bulunmaktadır. İbn Sina'ya göre mizaç unsurların birbirinin özelliklerine göre zıtlıklarından ortaya çıkan bir durumdur. Yani toprağın hava ile ateşin su ile etkileşime girmesinden kaynaklanan durumdur. İbn Sina mizaçları kendi içinde ikiye ayırır birinci dengeli olan mizaç ikincisi dengesiz mizaçtır.

[193] İbn-i Sina, a.g.e. (2015a), s.6.
[194] İbn-i Sina, a.g.e. (2015a), s.11.

Dengeli mizaç: "mizacın zıt nitelikleri nicelik yönünden tam olarak eşit olduğunda ve denge bu niteliklerin mutlak ortalaması olduğunda mizaç dengelidir."[195]

Dengesiz mizaç: "mizacın nitelikleri eşit olmadığında ve bir tarafa meylettiğinde mizaç dengeli değildir."[196]

Dengeli mizaçların normal şartlar altında sekiz çeşidinin var olduğunu vurgulamaktadır. Bunlar sırasıyla, türün genel tipi, türün özle tipi, ırkın genel tipi, ırkın özel tipi, kişinin genel tipi, kişinin özel tipi, organın [diğer organlar karşısında] genel tipi, organın özel tipi[197]

"İnsan cinsinin özel tipi; yukarıda zikredilen geniş ve yaygın insan tipi arasında ortada bir konumdadır; en değerli ırkın kişisinde bulunur ve aynı zamanda, o [kişi] gelişme ve olgunluğun zirvesindedir. Böyle bir mizaç, elbette ki, bu kısımda daha önce tanımlanan mutlak olarak dengeli olan mizaçla aynı değildir; çünkü öyle bir mizacı yaşayan bir varlıkta bulmak hemen hemen mümkün değildir ve hatta ona yaklaşanı bulmak dahi zor olacaktır.

Bir ırkın genel tipi; türün genel tipinden daha dardır; ancak yine de bir hayli geniştir. O, mahalli iklimi ve ülkenin coğrafi durumuyla ilgilidir. Yani bu mizaçlar yaşanılan bölgeye ülkeye göre değişkenlik göstermektedir. Bir ülkenin en dengeli insanının özel tipi (mizacı), yukarıda açıklanan sınırlar arasında bulunan vasati bir mizaçtır ve bir ırkın her türlü mizacının en dengelisidir. Bir kişinin genel tipi (mizacı), ilk ve üçüncü tiplerden çok daha dar sınırlar içinde kalmaktadır. O canlı, yaşayan ve sağlıklı olan bir tek kişiye aittir. Bu tipin sınırları, ırksal sınırlar içindedir. O bir tek kişiye ait olup başka bir kimse ile de muhtemelen, paylaşılamaz. Belli bir organın genel tipi, diğer organlarınkine zıt olarak, bir organı diğerinden farklı kılan şeydir. Bir

[195] İbn-i Sina, a.g.e. (2015a), s.11.
[196] İbn-i Sina, a.g.e.(2015a), s.11.
[197] İbn-i Sina, a.g.e.(2015a), s.11.

organın özel tipi, yedinci tipin sınırları içinde, nisbeten, orta kısmında bulunur ve özel şartlar altında, o organa en uygun mizaçtır."[198]

Şöyle ki Tanrının yarattıkları arasında mutlak dengeye en yakın olan canlı insan türüdür. Tabi ki insan türü yaşadıkları yere göre de denge sıralamasına tabii tutulabilir. Örneğin ekvatora yakın bir bölgede yaşayan insan topluluğu ile ekvatora uzak olan bir insan topluluğunu karşılaştırdığımızda görürüz ki ekvator bölgesindeki insan türünün mizacı daha dengelidir çünkü onların mizacının dengesini bozan bir deniz ve dağ gibi faktörler bulunmamaktadır. Nitekim kutuplara yakın insan topluluğu dengeli mizaç sıralamasında ekvatorda yaşayanlara göre alt sırada yer almaktadır. Çünkü onun mizacını güneşin geliş açısı, buzullar ve dağlar dengeden biraz uzaklaşmasına sebep olur. O kendine ait bir mizaç türüne kolay bir şekilde ulaşamaz.

"Dengesiz mizaçlar ise ikiye ayrılır. Basit dengesiz mizaç ve bileşik dengesiz mizaç şeklinde yapılan bu ayrımda İbn Sina şunu dile getirmiştir:
Basit dengesiz mizaçlar; mizacın basit bir dengesizliğinde, hâkimiyet, kuruluk ya da nemlilik değil, sıcaklık ve soğukluk gibi etken (aktif) niteliklerdedir; ya da pasif (edilgen) niteliklerden, karşılık tepki olarak ortaya çıkar; burada, sıcaklık ve soğukluk değil, kuruluk ve yaşlılık söz konusudur. Basit dengesizlikler kısa zamanda bileşik dengesizliğe dönüşür. Bileşik dengesiz mizaçlar; İki niteliğin hâkimiyetinden meydana gelir: bunlar sıcak ve nemli; sıcak ve kuru; soğuk ve nemli; soğuk ve kuru. Sıcak ve soğuk ya da kuru ve yaş birbiriyle uyuşup birleşip birlikte bulunmazlar."[199]

"Yukarıda söz konusu edilen, [dört basit dengesiz ve dört bileşik dengesiz mizaç olmak üzere], sekiz dengesiz mizaç, iki çeşittir: bunlardan bir kısmı öldürücü maddeler içermezler; onlar kendiliğinden yükselirler ve vücuda giren öldürücü herhangi bir hılttan kaynaklanmazlar; örneğin,

[198] İbn-i Sina, a.g.e. (2015a), s.13.
[199] İbn-i Sina, a.g.e. (2015a), s.16.

veremli (dıkk) hastalarda, hararet olması ve kara maruz kalmış insanın üşümesi gibi. Diğerinde ise, öldürücü maddeler içerir; bunun anlamı, mizaç vücuda giren öldürücü maddelerden dolayı dengesini kaybetmiştir; üşüme meydana getiren yapışkan balgam gibi ya da ateş yapan pırasa yeşili veya pas rengi yeşillikte safra fazlalığı olmasının ateş hâsıl etmesi gibi."[200]

Geleneksel tıp içinde en önemli olan bir diğer konu hıltlar konusudur. Çünkü insanların sağlıklı olma veya hasta olma durumlarını hıltlar büyük ölçüde etkiler. İbn Sina hıltlar hakkında şunları söylemiştir: Hılt, besinlerin sindiriminin esas ürününü teşkil eden bir sıvı cevheridir. Hıltların, normal ve anormal olmak üzere iki tipi vardır. Basit ya da diğer benzer hıltlarla birleşik olmak üzere, hıltlar emilmeğe müsaittirler ve dokuların tam olarak şekillenmelerini sağlarlar.[201] Görüldüğü üzere buradan şunu anlamamız gerekiyor hıltlar canlı yaşamının en önemli parçası halinde olup türün beslenmek için aldığı besinler büyük önem arz etmektedir. Çünkü sindirim hayati faaliyetlerin devamlılığı için olmazsa olmaz etkenlerden birisidir. İbn Sina vücudun iki tip sıvıya sahip olduğunu savunmuştur. Bunlar; birinci derece sıvılar ve ikinci derece sıvılardır. Birinci derece sıvılarda kastedilen dört hılttır. İkinci derece sıvılar ya temel sıvılar ya da fazlalık olan sıvılar olarak tanımlanmıştır. Şimdi ise bu ilk sıvıları İbn Sina nasıl tanımlamış buna bakılmalıdır.

"İlk sıvaların başında kan gelmektedir. Dört çeşit hıltın hepsinin en iyisidir. O, mizaçta sıcak ve nemlidir ve normal veya anormaldir. Normal kan, kırmızı renkte tatlı ve kokusuzdur. Anormal kan, iki çeşittir: 1. Soğuk ya da sıcak olmasından dolayı mizaçta değişiklik meydana gelmesinden anormal hale gelen kan. 2. Dışarıdan alınan ya da kanın içinde meydana gelmiş hıltlarla karışmak suretiyle anormal hale dönüşmüş kan."[202]

Şimdi diğer sıvı balgam ise şöyle tanımlanır;

[200] İbn-i Sina, a.g.e.(2015a), s.16.
[201] İbn-i Sina, a.g.e.(2015a), s.23.
[202] İbn-i Sina, a.g.e. (2015a), s.30.

"Balgamın mizacı soğuk ve nemlidir ve o da normal veya anormal olabilir. Normal balgam, tatlı bir çeşit balgamdır. O, gerçekten kısmen olgun bir form kazandığında kana dönüşebilir. Anormal balgamın muhtelif çeşitleri vardır: 1.Sümüksü balgam: aşikâr bir şekilde anormal bir israrlılığı vardır. 2. Olgunlaşmamış balgam: görünüşte normal israrlılığı vardır. 3. Sulu balgam: anormal derecede ince ve akıcıdır. 4. Yoğunluğu fazla olan balgam: bunun rengi beyazdır. Bu balgamın kalın olan kısmı hareketsiz olarak eklemler ve geçitlerde katılıp kalırken, nisbeten daha ince olan kısmı yayılır. Bu cins diğer bütün cinslerden daha kalındır. 5. Tuzlu balgam: o, bütün diğerlerinden daha sıcak ve kurudur. Eğer makul bir miktar yanmış, kuru ve acı lezzete toprak nevinden bir madde ona karışırsa, o şey tuzlu hale gelir. 6. Ekşi balgam: iki çeşittir. Bunlardan birisi, daha sonra açıklanacağı gibi, kara safranın ekşi tipinin ilavesiyle meydana gelir; diğeri ise, meyva suyu durumunda olduğu gibi, tatlı balgamın mayalanmasından meydana gelmiştir. 7. Yakıcı balgam: onun lezzeti, biraz yakıcı kara safra ile karışmasından ya da balgamın bizzat kendisinin, onun lezzetini yakıcı hale getirecek kadar soğumasından dolayı, yakıcı bir lezzetedir. Çünkü o soğuk, nemli katı partiküller haline dönüşür ve ısı yetersizse, o emilebilecek şekilde olgunlaştırılamaz, ancak, yakıcı bir lezzet kazanır. 8. Camsı balgam: o, kalındır ve erimiş cam gibi bir yoğunluğu vardır. O, ya ekşidir ya da lezzetsizdir.[203]

Şimdi sırada ise sarı safra yer almaktadır.

"Sarı safra iki çeşittir: normal sarı safra ve anormal sarı safra. Normal sarı safra, kanda köpük gibidir. O, parlak kırmızı renktedir; ağırlık açısından hafiftir ve ısı olarak sıcaktır. Karaciğerde imal edildikten sonra, o, iki kısma ayrılır: bunlardan biri, kana doğru gider, diğeri ise safra kesesine girer. Kana giden kısım akciğerler gibi, organların besininin temelini teşkil eder. Safra kesesine giden kısım, vücudu kirlenmekten korur; aynı zamanda, o, safra kesesine de gerekli besini

[203] İbn-i Sina, a.g.e.(2015a), s.30.

temin eder. Anormal sarı safra iki çeşittir: 1. Balgamla karışan ve sık sık karaciğerde oluşan sarı safra. Bu en bilinen çeşittir. Onun da iki çeşidi vardır.

a. Sıvı sarı safra ve b. Kalın sarı safra. İlki, sarı safranın ince balgamla ve ikincisi, kalın balgamla karışmasından meydana gelmiştir. 2.Kara safra ile karışmış olan sarı safra, daha az bilinen tiptir ve sarı safranın yanmasından meydana gelir. O, iki kaynaktan doğar: a. Sarı safranın içindeki artıkların yanmasından meydana gelir. Bu sarı safra, sarı safranın en kötü tipidir. b. Bu tip sarı safra dışarıdan gelmiş olan kara safrayla [sarı safranın] karışmasından meydana gelmiştir. Sarı safranın bu tipi çok kötü değildir. Bileşimin değişmesine bağlı olarak anormal sarı safra haline dönüşen sarı safra iki çeşittir: bunlardan biri, esas itibariyle, karaciğerde ve diğeri midede teşekkül etmiştir.

a. Alelade sarı safranın yanmasıyla muhtemelen teşekkül etmiş pırasa yeşili rengindeki sarı safradır. b. Yeşil bakır pası rengindeki sarı safra, muhtemelen, yeşil (sarı) safranın öyle şiddetli yanması sonucunda ortaya çıkacaktır ki nemin harabiyeti onun rengini açar.[204]

"Sevda (kara) safra; Kara safranın normal ve anormal çeşitleri vardır. Normal kara safra normal kanın tortusudur. Anormal kara safra yanma ve tortulaşma sonucunda meydana gelir. Anormal safranın muhtelif çeşitleri vardır: 1. Sarı safranın yanmasından geri kalan tortu, yani kara safralı sarı safra. Bunu lezzeti acıdır ve tamamen yanmış olduğundan kısmen yanmış sarı safradan farklıdır ve o, sadece sarı safra ile karışmış az bir miktarda kara safradan ibaret değildir. 2. Bu tip balgamın yanmasından oluşan tortudur, balgam ince ve sıvı olduğunda, onun yanmasının ürünü tuzludur. Ancak böyle değilse, onun ekşi ve yakıcı lezzeti vardır. 3. Kanın yanmasından geriye kalan tortu: bu tatlımsı tuzlu bir lezzettedir. 4. Normal kara safranın yanmasından geriye kalan tortu: eğer normal kara safra ince ise, yanmanın mahsulü, tıpkı sirke gibi çok

[204] İbn-i Sina, a.g.e.(2015a), s.30.

ekşidir; damladığı yerde derhal köpük oluşturur, şiddetli bir asit kokusu hâsıl eder öyle ki sinekleri bile kaçırır."[205]

İbn Sina hıltların dört sebebi konusunda da açıklamalara yer vermiştir. Bunlar;

"Kan, onun etkin sebebi, normal sıcaklıktır; maddi sebebi, yiyecek ve içeceklerin dengeli tipidir, karakteridir; formal sebebi, özel beslenmedir; nihai sebebi, vücudu beslemektir.

Sarı safra, o normal olarak kan köpüğüdür. Onun etkin sebebi, normal sıcaklıktır; özellikle, karaciğerde sıcaklık arttığında anormal hale gelir; maddi sebebi, kanın hafif sıcak, tatlı, yağlı ve içindeki keskin lezzetteki maddelerdir. Formal sebebi, bu maddenin gereğinden fazla olgunlaşmasıdır ve nihai sebep ise, zaten betimlenmiş olan gayedir.

Balgam, onun etkin sebebi, mutedil ısıdır. Onun maddi sebebi, kalın, soğuk, nemli ve vizkoz maddelerden meydana gelmiş yiyeceklerdir; formal sebebi, yetersiz pişme, yeterince olgunlaşmamadır ve nihai sebebi ve gayesi yukarıda ifade edilen ile aynıdır. Kara safra, onun tortulu çeşidi, mutedil ısı ile oluşur. Yanmış kara safra, çok fazla sıcaklıktan meydana gelir; maddi sebebi, had derecede kuru ve kıvamı yoğun maddelerden meydana gelmiş besindir; bu maddeler aynı zamanda sıcaktırlar. Onun formal sebebi, ya tortudur ya da yanmanın sonucu, artıklarıdır; bunlar akmaz ve yayılmazlar. Nihai sebep yukarıda zikredilen sebeptir."[206]

Şimdi bu noktadan hareketle baktığımızda evrenin düzen içerisinde olmasını sağlayan dört sebebin canlıda bulunan hıltlarda da etkili olduğu görülmektedir. Evrendeki hareket oluş, bozulma ve tekrar yapılanmayı sağlayan bu dört sebep vücudun ritmiksel çalışmasında da aktif rol oynamaktadır. İşte İbn Sina tıp bilimi ile felsefenin birbiri ile ilişki içinde olduğunun farkında olan bir bilim adamıdır. Bakıldığında sebepsiz hiçbir şey mümkün olamaz. Bunlar; kan, Safravi, demevi ve balgamidir. Şimdi bu grupların birbirleri arasındaki ilişki şu şekildedir:

[205] İbn-i Sina, a.g.e. (2015a), s.30.
[206] İbn-i Sina, a.g.e. (2015a), s.32.

Ateş, sarı safra, sıcak ve kurudur. Hava, kan, nemli ve sıcaktır. Toprak, kara sevda, soğuk ve kurudur. Su, balgami, soğuk ve nemlidir. Safravi mizaca sahip olan birisinin mizacı gereği çabuk öfkelenen bir yapısı bulunur. Şimdi bu mizaca sahip olan birisinin hastalığı tedavi edilmesi için zıttı bir grup ile yapılması gerekmektedir. Yani burada anlatılmak istenen herkesin fizyolojik ve psikolojik özelliklerine göre tedavi edilmesi önemli hususdur. Geleneksel tıpta da tedavi bu şekilde uygulanırdı. Ama aralarındaki fark onlar mizaç ayrımını yapmayıp sadece hastalık anında verilen tepkilerin sonucunda tedavi yapılırdı. Bir başka kanıt ise hem geleneksel tıpta hem de el- Kanun fi't Tıbb 'da hacamat ile tedavi yönteminin kabul görmesidir. Hz. Peygamber (s.a.v) iki şifaya sarılınız. Bunlar bal ve Kur'an'dır. Bal bedeni Kur'an ise ruhi bir şifadır hadisinden yola çıkılarak, bu eserde de İbn Sina hemen hemen ele aldığı bütün hastalıkların tedavisinde bu yöntemi uygulamıştır. Bu eser geleneksel tıbbi yöntemlerin daha da genişletilerek uygulanarak ortaya konulmasının ürünüdür.

Bir diğer önemli husus kuvvetler (ruhlar) konusudur.

> *"Vücutta bulunan üç kuvvet vardır. Bunlar; nefsani, tabiyye ve hayvani kuvvettir. Hemen hemen bütün hekimler her kuvvetin işlevini ortaya çıkarmada kendisine ait bir organın bulunduğunu kabul eder. Nefsani kuvvetin organı beyindir. Tabii kuvvet kendi içinde ikiye ayrıldığından onların organları iki tanedir. Birinci tabii kuvvet kişinin korunmasında etkilidir. Onun organı karaciğerdir. İkinci tabii kuvvet ırkın korunmasında etkilidir. Ve onun organı üreme organlarıdır. Hayvani kuvvet vücudun her parçasına hayati güç veren bir kuvvettir ve onu gerçekleştiren tek organ kalptir. Doktor, söz konusu organların çeşitli kuvvetlerin merkezleri olduğunu bir hipotez olarak kabul etmek zorundadır. Birisi bu probleme filozof olarak bakmaktan çok, bir doktor olarak bakarsa, bu kuvvetlerin kalpte toplandığını ya da her birinin ayrı merkezi olduğunu belirleyemez. Filozoflar şüphesiz ki böyle meselelere ilgisiz kalamazlar. Nitekim Aristoteles, bütün kuvvetlerin kalpten kaynaklandığına inanır ve söz konusu organlar, beyin ve karaciğer ancak temel fonksiyonları yapmak için esas olarak başlangıç niteliğindedir."*[207]

[207] İbn-i Sina, a.g.e. (2015a), s.124.

Tabii kuvvetler iki dereceli olduğundan ilki kişinin korunmasının kuvveti beslenme ve büyümedir. Beslenme besin maddelerinin vücuda uygun hale gelmesini ve böylece dokulardaki bozuklukları gidermeye elverişli şekilde değiştirmesidir. Büyüme ise bireysel gelişmeyi tamamlamak için besin maddelerini bir arada bulunmasını sağlamaktır.

Beslenmenin adımları; *"emilme, özümleme ve birleşmedir. Emilme; kanın, balgamın, sarı ve kara safranın dokulara doğru gitme sürecidir. Özümleme; besinin dokular tarafından özümlenme sürecidir. Birleşme; besinlerin ve dokuların bir arada bulunup bütünleşme sürecidir. Birde besinlerin ikinci kuvvetlere yardım etmek diğer görevidir. Bu dört süreç halinde gerçekleşir. Emme, alıkoyma, sindirim ve fazlalıkların dışarı atılması gibi durumlardır. Emme; yararlı besinlerin vücuda alınması, alıkoyma; besinlerin uygun hale gelene kadar vücutta tutulması, sindirim; vücuda alınan besinleri ve alıkonan besinleri bireyselleştirmek için yaptığı dönüşüm süreci, fazlalıkların dışarı atılması; sindirimden arta kalan ya da fazla olan besinlerin vücuttan atılmasıdır."*[208]

Bu dört süreç; sıcak- soğuk, kuru- nemli gibi birincil niteliğe hizmet eder. Hayvani kuvvet ile beslenme arasında şöyle yanlış bir ilişki olduğu düşünülmüştür; bazı organların beslendiği takdirde yaşamaya devam edecekleri, bazılarının beslenme olmayınca öleceği gibi bir ilişki kuramı kurulmuştur. Oysa durum bu şekilde olsaydı yani beslenme duyum ve hareket faaliyetlerinden sorumlu olsaydı, bitkinin hayatında duyum ve hareketlilik meydana gelmesi gerekecekti.

Filozof Aristoteles' e göre "anima veya ilk faktör hayvani kuvvet üzerinde etkin olduğunda, o bütün kuvvetlerin çıkışına önderlik eder. Ancak doktorlar beyine ulaşan hayati kuvvetin, orada yeni bir mizaç kazanmadıkça, duyu ve hareketin kaynağı olarak hareket etmek için anima kazanamayacağına inanırlar."[209]

[208] İbn-i Sina, a.g.e. (2015a), s.126.
[209] İbn-i Sina, a.g.e. (2015a), s.124.

"Tabii kuvvetlerin ikinci derecesi ise üreme ve gelişmedir. Nefsani kuvvet ise idrak ve hareket ile ilgilidir. İdrak kabiliyeti ikiye ayrılır. İçsel idrak ve dışarıdan olan idraktir. İçsel olan idrak; idrak, düşünme, sezgi, hafıza ve hatırlatma ve zekâ ile ilgili ne kadar işlev varsa yerine getirir. Dışarıdan olan idrak; beş duyu organı sayesinde işlevini yapar." [210]

Geleneksel tıp içinde bir diğer konu hekimin nasıl olması gerektiği konusudur. Hekim, hastalığı doğru teşhis etmeli, hastalığın sebebini araştırmalı, hastanın hastalığa olan direncini bilmeli, hastalığı ilaçsız yenebilecek potansiyele sahip olana ilaçla tedavi uygulamamalıdır. Hastanın vücut yapısını yani mizacını bilmelidir. Hastalığın ardından vücutta meydana gelen yeni mizacı bilmelidir. Hastanın yaşına, alışkanlıklarına göre tedavi metodu uygulamalıdır. İlaçların dozlarına hastanın vücut indeksine göre ayarlamalıdır. Hastaya güven vermeli ve onun özel durumunu herkesle paylaşmamalıdır. İşte İbn Sina'ya göre bir hekim kendine gerçekten hekimim diyorsa bütün bunlara uygun olmalıdır.

4.2.1. Yunan Tıbbının "el-Kanun fi't Tıbb" Adlı Eser Üzerindeki Etkileri

Yunan tıbbı İslam tıbbının gelişimini derinden etkilemiştir. Tıbbın temelini oluşturan görüşler Yunan'da ortaya çıktığı için bu eserde de etkisinin var olduğu kaçınılmazdır. İbn Sina tabi ki Yunanlı hekimlerin her dediğini onaylamadığı gibi ortaya atılan her görüşü de reddetmemiştir. Örneğin Yunanlı filozofların evrenin oluşumuna ilişkin dört unsurun bir arada etkileşim içinde bulunması ile var olduğu görüşünü Yunanlı hekimler bu dört unsurun insanda da etkili olduğunu dile getirmişlerdir. Ve bu dört unsurun beraber etkileşiminin sayesinde sağlıklı olma durumunun oluştuğunu savunmuşlardır. Aynı konuyu İbn Sina kendi tıp ekolojisi altında değerlendirip sadece dört unsur sayesinde sağlıklı olunmadığını unsurların etkileşimi ile dört mizacın ortaya çıktığını ve bunlar arasındaki ilişkiden ötürü hastalık ya da sağlık durumunun ortaya çıktığını eserinde detaylı bir şekilde ele almıştır.

[210] İbn-i Sina, a.g.e. (2015a),s.129.

4.2.1.1. Hippokrates 'in "el- Kanun fi't Tıbb" Adlı Eserin Üzerindeki Etkisi

> *"Eski Yunan medeniyetinin en büyük hekimlerinden olan ve tıbbın kurucusu sayılan Hipokrat, tıp ilmini batıl inançlardan arındırıp onun ilmi bir anlam kazanmasını sağlamıştır. Hipokrat Perikles (M.Ö. 490-429) döneminde yaşamıştır. O Anadolu'ya yakın konumda bulunan İstanköy'de doğdu. Kendi döneminde yaşayan birçok gence bu ilmi öğretmek için açık havada bir çınar ağacının altında o dönemin kliniğini oluşturmuştur. Bu klinik günümüz kliniğinin temelidir. Burada eğitime başlayacak gençler öncelikle Hipokrat'ın yeminini ederlerdi. Ve bu yemin bütün tıbbi coğrafyalarda kullanılırdı. Hatta günümüzde bütün hekimlerin mesleğe başlamadan ettikleri yemin Hipokrat yeminidir. O tıbba yönelik birçok eser ve katkılar sağlamıştır. Tıp ilmi hakkında Hipokrat şunları söylemiştir: Tıp ilimler arasında en şerefli sayılan mesleklerden biridir. Ancak bunun en tehlikeli yani tabip olmayanların tıpkı tabipmiş gibi hastaları tedavi etmeye kalkışma yönüdür. Tıbbi eğitim verdiği gençlere çok tamahkar olmayın maddi durumu iyi olmayan biri sizden yardım istediğinde geri çevirmeyin çünkü insanların sevildiği ve mutlu olduğu yerde tababet gelişir diye nasihatler etmiştir"*[211].

Hipokrat'ın tıp ilmine katkıları; o vücudu bir bütün olarak ele alıp sonra hastalıkların teşhisini gerçekleştirirdi. *"Hipokrat hastalık yok hasta var"*[212] diyerek aslında hastalıkların ortaya çıkmasında en etkili sebebin beşeri varlık olan insanın bulunduğunu dile getiren ilk hekimdir. O her insanın farklı tabiatlarda yaratıldığını düşünmüştür. Eğer bütün insanlar aynı tabiatta olsaydı ne kimse hasta olurdu, ne de kendi başına sağlıklı kalırdı diye düşünmüş olup burada mizaçlar konusunu ortaya koyan ilk kişi olmuştur. Kimsenin ihtiyaç olmadıkça ilaç kullanmaması gerektiğini tıpkı Galen ve İbn Sina gibi o da vurgulamıştır. Hipokrat birçok hekimin yolunu açacak görüşlerin temelinde bulunmaktadır. Bu noktaların hepsi Hipokrat'ın tıp tarihinde önemli katkılarıdır.

---

[211] Ağırakça, a.g.e. s.55.
[212] Tuncay Özgünen, *Uluslararası İslam ve Tıp (Tıbbı Nebevi Kongresi),* Adana 07-10 Ekim 2015, s.39.

Hipokrat'ın el- Kanun fi't Tıbb üzerindeki etkisinin delilleri; İbn Sina'nın tanımına göre Hipokrat kafatasını bir normal tip ve üç anormal tip olarak ayırmıştır. İbn Sina'da Hipokrat ile aynı fikirdedir.ve bu tanımlama doğrudur. Hipokrat'ın ilaçlar konusunda da birtakım görüşleri bu eserde yer almıştır. Örneğin, Mısri baklanın iyi bir besin ve vücudu koruyan bir ilaç olduğunu söylemesi.[213] Rezene ilacının göz akıntılarına yararlı olduğu ayrıca ham rezene tohumları görmeyi güçlendirir.[214]

Hipokrat herkesten önce anatomi çalışmalarını yürütmüş ve onun bazı tanımları el-Kanun fi't Tıbb' da geliştirilerek ya da birtakım değişikliklerle ele alınmıştır.

4.2.1.2. Galen' in "el- Kanun fi't Tıbb" Adlı Eserin Üzerindeki Etkisi

Grek tıbbında akli istidlal anlayışının temsilcilerinden kabul edilen Galenos' un birçok bilgisini borçlu olduğu Hippokrates ile ilk tıp öğrenimini gördüğü Bergama Aesclepius Mabedi tıp okulunun anlayışının ve yaklaşımının yansımasıdır. Bu anlayışın temelinde tıbbın Allah vergisi olduğuna inanılmaktadır. Bu anlayışa rağmen deney ve tecrübenin etkisini de asla inkar etmemiş aksine tıbbın gözlem ve tecrübeden ibaret olduğunu savunmuştur. Bu anlayışı ile Hippokrates tıbbına yeni bir soluk getirmiştir.

> *"Galenos çalışmalarını öncelikle anatomi alanında yapmıştır. Bu çalışmaları basit vücuda sahip hayvanlar üzerinde yapan Galenos insan vücudu ile bu çalışmanın örtüşmemesinden ötürü insana çok benzerlik gösteren bir maymun üzerinde çalışmasını sürdürmüştür. Nitekim bulguları gerçekten de tam Galenos 'un istediği gibi çıkmıştır. Öte yandan Galenos tıp literatürüne kas, kemik, kafa sinirleri, kalp ve kapakçıklarının durumu, atardamar, toplardamar arasındaki farkları keşfetmiş, atardamarın içinde kanın bulunduğunu söylemiştir. Ayrıca kalbin iki tarafında kapakçık olduğunu ve kanın buradaki duvar ile vücuda geçtiği görüşünü ortaya atmıştır. Her ne kadar bu görüş yanlış bile olsa İbn-i Nefs'in dönemine kadar büyük rağbet görmüştür. İbn-i*

[213] İbn-i Sina, a.g.e. (2015b), s.158.
[214] İbn-i Sina, a.g.e.(2015b), s.550.

Nefs küçük kan dolaşımını bulduktan sonra Galenos'un bu görüşü değerini kaybetmiştir."[215]

"Galenos tıbbın dört sıvı kan, safra, balgam ve kara safrayı dört unsurla yani toprak, ateş, hava ve suyla ilişki çerçevesinde geliştiğini ifade etmiştir. Tıp tarihinde 500'den fazla eser kaleme almış olup bu eserlerden yalnızca 80 tanesi günümüze ulaşmıştır. El- Kanun fi't Tıbb 'da olan etkileri; mizaç konusu, organların tanımı ama bazılarının, ilaç terkiplerinin bazıları, tedavi yöntemlerinin bazıları, hastalıkların tanımlarından bazıları üzerinde etkisi vardır. İbn Sina Galen 'in söylediklerini kendine çıkış noktası olarak kabul etmiş ve Galen' in her söylediği bilginin doğru olmadığını kendi tecrübeleri ile ispatlamıştır."[216]

Galen 'in el- Kanun fit Tıbb' da etkisini gösteren deliller;

Galene göre, insan vücudunun üç hali vardır; yani sağlık, hastalık ve ikisi arasındaki hal. Galene göre üçüncü hal, ne sağlık ne de hastalık halidir. Bu şöyle olabilir; ne mükemmel sağlık, ne de herhangi bir belli bir hastalık vardır; örneğin yaşlılık, nekahat hali ve çocuklukta olduğu gibi. Galen'e göre insan vücudunun üç tipi vardır. İlkin, sağlık ve hastalık mevcut olabilir, a. bu durum iki farklı yönde şekillenir; örneğin mizaç normal olabilir, fakat şekil anormaldir veya b. bir ve aynı yönde olur; örneğin şekil normal olur, fakat ölçü ya da mizacın aktif nitelikleri anormal olur, fakat pasif olmaz. Sağlık ve hastalık birbirini izler; örneğin bir insan kışın sağlıklıdır, fakat yazın hastalanır.[217]

Galen kafatası ile ilgili şunu söylemiştir*:* kafatasının eni ve boyu eşitse, o zaman suturlarda eşit olmalıdır ve böylece bu suturlar kafatasını, dört eşit parçaya bölerler. Ancak bu bölme şöyledir; normal bir kafatasında biri uzunluğuna, iki tanesi de enine seyreden sutur varken, bu tip kafatasında bir uzunluğuna bir de enine seyreden sutur bulunur. Uzunluğuna seyreden suturu dik olarak kesen enine sutur kafatasının ortasında bulunur ve bir kulaktan diğerine şöyle seyreder; Galen' e göre dördüncü bir anormal şekil söz konusu olamaz, çünkü eğer kafatası boydan ya da enden kısalacak

[215] Ağırakça, a.g.e. s.58.
[216] Ağırakça, a.g.e, s. 58
[217] İbn-i Sina, a.g.e. (2015a), s.128.

olursa, bu durum ya beynin bizzat kendisinin ya da onun karıncıklarının küçülmesine sebep olur ve bu da yaşama uygun düşmez. Bu konu hakkında İbn Sina yine Galen ile aynı fikirde değildir.[218]

Galen' in başın yaratılması hakkındaki şu görüşüne İbn Sina karşı çıkmıştır: Galen'e göre başın yaratılmasının amacı, beynin korunmasıdır. Oysa İbn Sina'ya göre başın yaratılmasının amacı işitme, koklama, dokunma ve tat alma kuvvetlerini ve bu kuvvetlerin organlarının yerlerini korumakta değildir.

> *"Galen şöyle tahmin etmektedir: beynin sıcaklığı aklın ve konuşmanın bozukluğunda hezeyan oluşturur ve onları harap eder; zihin karışıklığı, dikkat bozukluğu, korku gibi duygular oluşturur; kalbin atışları sık sık değişir. Ancak bu değişimler dengeli değildir. Bütün bunlar o kişinin aptallığını gösterir. Onların anlayışları yavaş fikirleri basit ve düşünme hızları yavaştır. Bu arazlar beynin kuruluğuna işaret eder. Bazılarında uykusuzluk görülür. Eğer uykusuzluk artan rutubetten meydana gelmiyorsa, kişinin beyninin kuru mizaçlı olduğunu gösterir. Eğer kişinin uykusu derinse, bu nemliliğe işarettir. Bazen de artan bir rutubet gösterir, ancak incelik açısından aynı değildir. Galen bu durumla ilgili şu görüşü verir: beyinde kötü mizaçlar olduğunun belirtileri varken, ondan maddelerin akmaması o kötü mizacın basit olup, madde içermediğini gösterir. Ancak hem kötü mizacın belirtileri varsa, hem de madde akışı varsa, bu durum kötü mizacın madde ile ilgili olduğunu gösterir. İbn Sina ise Galen gibi düşünmemektedir. Ona göre maddenin akması beyinde madde ile ilgili kötü mizacın olduğuna işaret eder. Yani İbn Sina maddenin akmamasının sebebi olarak maddenin akacağı noktada bir tıkanıklığın olduğunu savunmuştur."*[219]

Bir başka delil ise yoğun baş ağrısının sebep olduğu ateşlenme durumudur. Galen bu konuda ateşi olan birinin tedavisini güvercin palazı yiyerek beslenmesi gerektiğini bu sayede ateş ve baş ağrısından kurtulacağını söylemiştir. Bir başka etkisi ilaçlar konusundadır.

---

[218] İbn-i Sina, a.g.e. (C:3-1), s.45.
[219] İbn-i Sina, a.g.e. (C:3-1), s.45.

"Macun-ı Calinus; Bu lapa böbrekler ve mesane ile ilgili idrar organlarını ısıtır, tıkanıklığı giderir ve vücudun direncini arttırır. İçindekiler: Beyaz biber, karabiber, helile, acı kustus kökleri, Hint sümbülleri, kitre zamkı, Çin tarçını yaprakları, safran, kereviz tohumları, anason, yapışkan otu, ısırgan otu tohumları, dağ sedef otu tohumları alınır ve eşit miktarlarda karıştırılır. Daha sonra bunlar süzme balla karıştırılıp, dövülür. Bunun dozu 3,5 gramdır; çemen otu ve kerevizin köklerinin sürgünlerinin suyu alınır."[220]

"Galen' in macun olarak nitelendirdiği terkip; kansız öksürük ve karaciğer işlevlerinin bozukluğunda kullanılır. İçeriği; safran 3.5 gram, Çin tarçını 3.5 gram, akgünlük 14 gram, mersin ağacı 2 gram, su teresi 10.5 gram, kitre zamkı 7 gram, tarçın 7 gram, Hint sümbülü 7 gram, selvi zamkı 60 gram, bal 90 gram, çekirdeksiz üzüm 210 gram, iyi kalite tıla (istendiği kadar). Bütün bu ilaçlar toz haline getirilir, dövülür ve sonra balla karıştırılır."[221]

Basit ilaçların çoğunun niteliklerine ve işlevlerine ait olan bilgiler Galen' in dedikleri baz alınarak bu eserde yer almıştır. Mesela; eşek marulu, mercanköşk, anason, alusen (bir cins erik), papatya, bakla-i Yunaniyye, kız saçı, palamut, kantaron, gül, vec (tatlı, hoş kokulu su zambağı), saz, enginar, ciğer otu, köknar, samos adası çamuru, kişniş, damla sakızı, kurşun oksit, sarı sakız, nilüfer, zerdaçal, mercimek, biber, pelin, şalgam, Yahudi baklası ve marul gibi. Galen' in etkisinin daha çok olduğu aşikârdır. Burada verilen örnekler elbette çoğaltılabilir. Ama önemli olan yerler zaten verilmiştir.

4.2.2. Mısır Papirüsleri ve "el- Kanun fi't Tıbb" Adlı Eserin Üzerindeki Etkisi

"Mısır'da yazının icadı ile birçok alanda gelişmeler yaşanmıştır. Tıp ilmi de bu gelişmelerin yaşandığı alanlardandır. Tıp ilmine ait olan papirüslerde 6 adet eser bulunmuştur. Bu papirüslerden en önemlileri

[220] İbn-i Sina, a.g.e. (2015d), s.26.
[221] İbn-i Sina, a.g.e. (2015d), s.26.

Ebers, Kahoun, Berlin ve Smith papirüsleridir. Bu papirüslerden hareketle Mısır tıbbının gelişimi şu şekildedir: Mısır'da tıp öğretimi babadan oğula geçen bir meslek niteliğinde olup herkese öğretilmezdi. Mısır tıbbında kullanılan yöntemler sihir, büyü ve ampirik yöntemlerdir. Hastalıkların sebebi olarak tanrının öfkelendiği anlayışı yer almaktadır. Onlar iç hastalıklarını kötü ruh ya da cin olarak tanımlamışlardır. Hekimin tedavi edemediği hastalıklarda Tanrı Horos'un iyileştirmesi adına dualar edilir ve muskalar yazılırdı. Hasta olan kişi üzerinde hep muska taşırdı. Sarıçiçeğin sarılığa iyi geleceği, kırmızı taşın kanamayı durduracağına inanılması, baş ağrısında pişirilmiş balığın kafasını başa sürüp ağrının ona geçeceğine inanılması ve başın üzerinde tüy taşınmasıyla kötü hastalıklardan korunup kurtulacaklarından bahsedilmiştir. Kulakların hem teneffüs hem de işitme organları olduğuna yani hayat soluğunun sağ kulaktan girip, ölüm soluğunun sol kulaktan çıktığı anlayışı bulunmaktadır."[222]

"Başka bir papirüste ise büyüden sihirden bahsedilmemiştir. Hatta o kadar ilginçtir ki günümüz tıbbında da kullanılan bir teknikten bahsedilmiştir. Bu teknik şudur: "Çenesi çıkmış bir adamı muayene ettiğimiz zaman ağzı açık ve ağzını kapatamıyorsa, iki başparmağımızı ağzının içinden alt çene kemiğini kolları nihayetine ve parmaklarımızı çenenin altına koymalı, bunları yerlerine oturtmak üzere arkaya doğru itmelisiniz" diye anlatılan yöntem yer almaktadır. Bu papirüslerde yer alan konular; yaralar ve kadın doğumu hakkında bilgilerdir. Bu papirüslerde en önemli eser "Kalbin Damarları" dır. Bu eserde vücudun hemen hemen her bölgesine uzanan kalp damarlarının birçoğundan bahsedilmiştir. Mısırlıların idrar yolları üzerine ilaçlar ve tedavi yolları yapıldığı yine bu papirüslerde mevcuttur. Ayrıca her ay birbiri ardınca lavman yapıldığını anlatmıştır.[223]

"Mısır tıbbına göre hayatın esası solunumdur. Hayat bir rüzgârdan ibaretti. Bu rüzgâr insanı yaşatan, sıcaklığı gideren, kuzeyin temiz, serin

[222] Feridun Nafiz Uzluk, *Genel Tıp Tarihi* Güzel Sanatlar Matbaası yay. Ankara 1958 s.25.
[223] Uzluk, a.g.e. s.25.

ve iyi edici havasıydı. Bu hava, kulak ve burun yoluyla baştaki 22 damara girip kalbi çalıştırarak bedeni hareket ettirirdi. Soluk kesilince ölüm meydana gelirdi. Kalp ise damar sisteminin, aklın ve duyguların merkezi; idrar, balgam, gözyaşı, hava gibi vücut sıvılarının kaynağıydı ve bu sebeple mumyalamada yerinde bırakılırdı."[224]

Bu papirüslerden bahsedilen birtakım konuların el- Kanun fi't Tıbb 'da yer aldığı görülmektedir. Bu konuların başında hastalıkların aşırı beslenme, bayat yiyecekler, ham meyveler, fazla içki, toz, iklim ve parazitlerden dolayı olduğu Mısır tıbbında hem de İbn Sina' nın eserinde apaçık vurgulanmıştır. Bu düşünce Mısır tıbbında *"Vehedu Kuramı ile açıklanmıştır. Vehedu kalın bağırsak artıklarında oluşan ve iltihabi hastalıklara sebep olan zararlı maddenin adıdır."*[225]

Hem Mısır tıbbında Hem de İbn Sina' da ortak olan şey; gıda artıklarının vücut sıvıları arasındaki dengeyi bozup hastalığa sebep olduğu gerekçesiyle, kan alma, masaj yapma, vantuz çekme, dağlama, lavman yapma, kusturma gibi tedavi yöntemlerinin kullanılmış olmasıdır. Her ne kadar Mısır'da kullanılan ilaçlar bilinmese de İbn Sina bunlardan bahsetmiştir. Mısır papirüslerinin yaygın olarak kullandığı hayvan safrasını İbn Sina'da bazı hastalıkların tedavisinde eserinde bahsetmiştir.

El- Kanun fi't Tıbb'ın içinde yer alan ilaçlar; Akakya (Arap zamkı), afyon, sedir ağacı, balsam ağacı, Mısrî bakla, kan taşı, zac (bakır sülfat), uroptastix spinipes (Mısır'ın büyük kertenkelesi) pisliği, hurma, deniz tuzu, göztaşı, şap, akasya, anason, ardıç ve mısır mercanköşkü ilaçlarının kökeninin ve en iyisinin orada olduğunu ve daha önce tedavilerde kullanıldığından bahsedilmiştir. Öte yandan idrar hakkında söylenen açıklamalardan hareketle İbn Sina bu konuyu geliştirmiştir. Onun rengine, kokusuna ve akış şekline bakılarak tedaviler ve sebep olduğu hastalıklar ele alınmıştır. Lavman tedavisi hakkında söylenenlerden ne kadar önemli bir tedavi yöntemi olduğu anlatılmıştır. Böylece etkilendiği görülmektedir.

[224] Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi,* Zeytin Burnu Belediyesi Kültür yay. İstanbul 2016, s.66
[225] Bayat, a.g.e. s.67

4.2.3. Hint Ayurverda Tıp Metinlerinin "el- Kanun fi't Tıbb" Adlı Eser Üzerindeki Etkisi

> *"M.Ö. 700 yıllarında tıp alanında en çok rağbet gören metinler Ayurverda metinleridir. Bu metin genel patoloji, farmakoloji, teşhis ve tedavi alanında temel kabul görmüş metindir."*[226] *"Ayur-veda, mutlu ve sağlıklı kalabilmek için değişime en iyi şekilde uyum sağlayabilme sanatıdır. Evren daima bir değişme içinde olup insanın bu değişime ayak uydurmasını istemektedir. Ve insanı etkileyen mevsimler, dostluklar, düşmanlıklar, beslenme, gündüz, gece ve su gibi etkenler karşısında üç hayat enerjisi yer almaktadır. Bu üç enerji; vata, pitta ve kapha' dır. Vata; hava ve boşluktan oluşur. İdrar kesesi, kalın bağırsak, merkezi sinir sistemi ve eklemlerde bulunur. Pitta; su ve ateşten oluşur. Karaciğer, dalak, ince bağırsak, kan, safra, ter ve gözde bulunur. Kapha; su ve topraktan oluşur. Kalp göğüs, vücut salgıları, yağ dokusu, baş, burun ve dilde bulunur.*[227]

Bu metinler o dönemin tıbbi gelişmelerini 8 madde de açıklamışlardır.

> *-"Kaya- cikitsa; Dâhili hastalıkları ve dâhiliye tıbbı ile ilgilidir.*
>
> *-Salya- tentra; Cerrahi tıp*
>
> *-Salakya- tentra; Kulak, burun, boğaz ve göz hastalıkları ile ilgili metindir.*
>
> *-Agada- tentra; Zehirlerle ilgili metinlerdir.*
>
> *-Bhuta- tentra; Kötü ruhların etkisi veya diğer ıstırap verici hastalıklardan dolayı yapılan tedavi yöntemleridir.*
>
> *-Bâlâ- tentra; Pediatrik hastalıklarla ilgili metinlerdir. Dünya tıbbı içinde çocuk hastalıklarına ayrı yer veren ilk metinlerden birisidir.*
>
> *-Rasâyana- tentra; Geriatric hastalıklar yani yaşlılıktan dolayı ortaya çıkan ağrı ve hastalıklarla, gençliği koruma hakkında bilgiler veren metinlerdir.*

[226] Ağırakça, a.g.e. s. 51.
[227] Bayat, a.g.e. s.91.

-Vajikarana tentra; Cinsel hayat ile ilgili hususlar, vajina ve penis ile ilgili olabilecek hastalıklar hakkında bilgi veren metinlerdir."[228]

Ayurverda metinlerinde adı geçen ilaçlar bitkilerden, hayvansal ürünlerden, metal ve minerallerden ve madenlerden elde edilen ve tedavi amaçlı kullanılan ilaçlardır. Bu metinlerde yer alan başka bir husus; tümörler alınır ve sezaryen ameliyatlarının yapıldığı ayrıca *"burnu kesilen suçlulara alın veya çene altından bir deri parçası ağaç yaprağından yapılan bir modele uygun olarak dikilirdi. Bu bize Hint tıbbının modern plastik cerrahinin öncüleri olduklarını göstermektedir."*[229]

El- Kanun fi't Tıbb üzerindeki etkilerine gelindiğinde; bu eserde tıpkı Ayurverda metinleri gibi genel patoloji, farmakoloji, teşhis ve tedavi olarak yazılmıştır. Ayrıca bu eserde de çocuk sağlığının korunması, geriatri bölümü, cinsellik, hamilelik, cerrahlık ve doğum konularına yer verilmiştir. Nitekim Hint kökenli ilaçlara da yer verilmiştir. Bunlar; şeytantersi, zerdaçal, Hint Bektaşi üzümü, ağlacun (peygamber ağacı), Hint baklası, Hint nilüferi, bunk (menengiç, sakız), Hint hıyarı, sahlep, birinki'l- kabuli, besbase (Hindistan cevizi), duhn (hint yağı),Hint sümbülü, hulbib (Hint ilacı), Tebaşir, keles (hint narı), mercanköşk, narmüşk, kırmızı arsenik, tarçın, sarı sabır, kandindiren, demirhindi, tenbul, Hint fındığı ve kuduz otu gibi ilaçlar yer almaktadır.

4.2.4. Çin Tıbbının "el- Kanun fi't Tıbb" Adlı Eser Üzerindeki Etkisi

"Çin felsefesi Taoizm'e yani evren, varlık ve madde birbirine zıt fakat birbirini tamamlayan Yin ve Yang diye adlandırılan iki büyük gücün eseridir. Çinlilere göre evrenin oluşumunda beş unsur etkili olmuştur. Bunlar odun, ateş, toprak, maden ve sudur. Bunlar arasındaki etkileşim şu şekildedir: odun ilkbaharda yanarak ateşi, ateş yaz mevsiminde külleriyle toprağı, toprak yaz sonunda maden filizlerini yaratarak madeni, maden sonbaharda eriyerek suyu, su kışın ağaçların büzülmesini

[228] Ağırakça, a.g.e. s. 51.
[229] Ağırakça, a.g.e. s.53.

sağlayarak odunu üretir. Bunlar arasındaki yıkımsal etkileşim ise şu şekilde oluşur: su ateşi söndürür, ateş madeni tahrip eder, odun toprağı örter, toprak suyu emer. Her biri bir iklimin, bir mevsimin, bir rengin, bir organın, bir duygunun, fizyolojik bir işlemin karşılığı olarak düşünüldüğünden, gerektiğinde bunları uyarmak ve sakinleştirmek gerekir. Bu düşünce biçimi Çinlilerin hemen hemen her alana bu yönde bakmalarına sebebiyet vermiştir."[230]

"Evrenin beş unsurdan meydana gelişiminden hareketle insanda da beş durumun yaşandığını düşünmüşlerdir. Bu beş durum; doğum, çocukluk, erginlik, olgunluk ve ölümdür. İnsan vücudunda beş esas organ; kalp, akciğer, karaciğer, dalak, böbrek, beş yardımcı organ; mide, safra kesesi, mesane, ince bağırsak ve kalın bağırsak olduğu kabul edilmiştir. Bu organlar ile beş unsur (odun, ateş, toprak, maden ve su) arasında uyuşma ve uyuşmama söz konusudur. Mesela su ile ateş birbirine zıttır; suyun karşılığı olan böbrek, ateşin karşılığı olan kalbin düşmanı kabul edilir. İnsan bedeni Yin- Yang zıtlığından meydana gelir. Mesela karın Yin, sırt Yang, sağ taraf Yin sol taraf Yang 'dır. Nefes alıp verme ve kasılma gevşeme Yin- Yang' ın iki kutup olmasından kaynaklanır."[231]

Çin tıbbında hastalıklar bile bu Yin- Yang teorisiyle açıklanmıştır. Yani vücutta Yin ve Yang dengede tutulursa sağlıklılık durumu hâkim olurken Yin ya da Yang' ın birinden birinin vücutta fazla bulunması ile hastalık durumu yaşanır.

"M.Ö. 3000 yıllarında yaşayan Çin imparatoru Shen Nung tıbbın üstadı olarak bilinmektedir. Bu hekimin birçok ilaç ve zehirleri bulduğu belirtilmektedir. Bunlardan ravent ve akonikroton günümüzde kullanılsa dahi bazılarının artık adı bile bilinmemektedir. Çinliler iki zıt kuvvetin, yaşam ve ölüm, erkek ve kadın, sıcak ve soğuk gibi kuvvetlerin her şeye hâkim oldukları düşünülmektedir. Çin tıbbında masaj ve akupunktur gibi yöntemler kullanılırdı. Hua Tu'un adındaki ünlü bir hekim ameliyattan

[230] Bayat, a.g.e. s.84-85.
[231] Bayat, a.g.e. s.84-85.

önce hastalarına esrara benzeyen uyutucu bir ilaç kullanmıştır. Ve tıpta anestezi uygulamasını başlatmıştır. Çin tıbbında hastalıkların teşhisinde nabzın tutulması önemli bir buluştur. Çünkü günümüzde bile nabzın tutulmasıyla hastanın ne kadar yaşayacağı ya da nabza bakılarak tedaviyi kaldırıp kaldıramayacağı gibi konuların anlaşılmasını sağlamıştır. M.S. 195 yıllarında yaşayan ve Çin'in Hipokrat' ı olarak bilinen hekim Chag Chug King'dir. Bu hekim hummalara ilişkin bir eser yazmıştır. Bu hastalıkların tedavisinde ise suyu ilk kullanan hekim olmuştur. Saray hekimlerinin yaygın olarak kullandığı tedavi metotları, şifalı bitkiler, akupunktur, masaj, hidroterapi ve kas tedavi yöntemidir."[232]

El Kanun fi't Tıbb üzerindeki etkisi; kitabın dördüncü cildinde hummalar konusu bu kaynaklar referans alınarak ele alınmış tedavi yöntemleri geliştirilmiş, nabza yönelik tedavi yolları ve hastalıklar yine Çin tıbbı temel alınarak yazılmıştır. Tabi ki direk etkisinin olduğu söylemek zordur. İlaçlar konusunda yine Çin kökenli bitkilere yer verilmiştir. Bunlar; pelin otu, yabani nardin, Çin mürveri, birinki'l- kabuli, seratan-ı Bahri (deniz yengeci), Çin tarçını, sarısabır, sandal, karanfil, deniz üzümü ve ravend gibi ilaçlar yer almıştır.

El- Kanun fi't Tıbb üzerinde etkisi olan daha birçok tıp coğrafyası bulunmaktadır. Ama bu çalışmada, genellikle eserde temel alınan tıp coğrafyalarından kısaca bahsedilmiştir.

4.2.5. İran Tıbbının "el- Kanun fi't Tıbb" Adlı Eser Üzerindeki Etkisi

"Eski İran tıbbına karşı elimizde çok az bilgiler mevcuttur. En önemli malumat Zend Avesta'dır. Bu metin milattan önce dört asır evvel yazılan mukaddes bir metindir. Eski İran'da mevcut olan tıbbın Mezopotamya tıbbına çok yakın olduğu bu eserde görülmüştür. Bunun delili olarak şu gösterilebilir: Vendidat'ta iyilik ve sıhhat ilahi Hürmüz (Ormuzd), fenalık ve hastalık ilahi Ahriman'ı birbirine rakip olarak bulunmuş olup iki

[232] Ağırakça, a.g.e. s.66.

tıbbında ayrı ayrı azizleri bulunmaktadır. Yine Vendidat'a göre Hürmüz ruhi tedavilerle beraber otların faziletine kaildir. İlaçların iki bin çeşidini toplamıştır. İran tıbbının en büyük hekimi Serita'dır. O dönemde diğer ünlü ekim Siena'dır Hürmüz'ün bir hasta için hekimler rekabette bulundukları zaman bıçak hekimi, ot hekimi, mukaddes söz hekimi arasından birisini seçince mukaddes söz hekimini tercih et. Zira bu en iyisi olup ruhi tedavide yapar" sözünden eski İran' da cerrahlar, hekimler ve rahip hekimlerin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bir İranlı hekim olmak istediğinde, hastalardan üçünü kurtarması gerekli ölçüt olarak verilir. Zira üçünü de öldürürse zaten hekimlik kabiliyetinin olmadığı anlaşılmış olur. Vendidat, hekimlerin yaptıkları tedavi karşılığında alacakları ücretleri önceden tespit etmiştir. Köylerde tedavi edilen hastaların karşılığı değeri düşük şeyler ücrete tabi olurken şehirlerde tedavi ücreti altın olarak belirlenmiştir. İran' da ki en büyük tıp okulu Cündi Sâbur Tıp Okulu'dur."[233]

İbn Sina İran tıbbından bazı bitki drogların tasnifi konusunda yararlanmıştır. Bunlar; "azaddıraht (Tesbih ağacına benzer bir bitki), ferespata, gena ve şaite" gibi ilaçlardan bahsetmiştir. [234]

4.3. "El- Kanun fi't Tıbb" Adlı Eserde Kanıta Dayalı Tıbbın Ortaya Çıkışı

Tıbbın tarihi gelişiminde bütün coğrafyalarda yapılan tetkikler, teşhisler ve tedaviler öyle ya da böyle toplumlar arasında yayılmayı başarmıştır. Tıp alanındaki gelişmeler bu üç ana unsur sayesinde gerçekleştirilmektedir. Bu durumda tıbbın kanıtlanan bir bilim olduğu görüşünü desteklemektedir.

[233] Süheyl Ünver, *Tıb Tarihi (Tarihten evvelki zamandan İslam tababetine kadar*), İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1938, s. 47.
[234] Ahmet Altungök, "İslam Öncesi Dönem İran'da Tıp ve Tebabet", *Tarih İncelemeleri Dergisi XXXI*, say.2, İzmir 2016, s.30.

4.3.1. Tetkik Konusunda “el- Kanun fi’t Tıbb” Adlı Eserin Tespitleri

Tetkik; teşhis yapmak için izlenen yol ve yöntemler bütünüdür. Günümüz tıbbının tetkikleri; kan tahlili, idrar tahlili, ultrason, tomografi, ekg, röntgen ve biyopsi (parça alımı) ile yapılmaktadır. Öyle ki tetkikler sayesinde bugün birçok hastalığın adının rahatlıkla ifade edildiği görülmektedir. El-Kanun fi’t Tıbb’ da yer alan tetkik yöntemleri ise; kan aldırma, idrar, nabza bakılma ve vücuttan parça alımı şeklindedir. Kan aldırma yöntemi hem tedavi amaçlı hem de hastalıklarda görülen ortak arazlardan dolayı hastalığın belirleyiciliği için kullanılmıştır. Peki, bu durum nasıl ayırt edilmiştir? Eğer ağırlık hissi, yorgunluk, iştiha kaybı, başta ve şakaklarda ağrı var ise bunlardan kurtulup rahatlamak için tedavi amaçlı vücutta kan doluluğu yoğun bir hal aldığı için tedavi amaçlıdır.

Bu hisler yoksa ve hastanın şikâyetleri hemen hemen her hastalığı karşılayacak kadar genel ise numune olarak alınan kan tetkik amaçlıdır. Yer alan başka bir tetkik yöntemi ise idrar konusudur. İbn Sina o dönemlerde hastalarından ve sağlıklı kişilerden idrar örnekleri alıp, idrarın kokusuna, rengine ve akış şekline bakarak karşılaştırma yapıp hastalığı belirlemeye çalışırdı. Bir başka tetkik nabzın şiddetine ve nabzın atış çeşitlerine bakılarak yapılırdı. Yine bu tetkikte de sağlıklı bir insanın nabzı ile karşılaştırma yapılıp hastanın hastalığı belirlenmeye çalışılırdı. Parça alımı zaten hastalık bu tetkikler sonucunda hala teşhis edilemezse başvurulan en son tetkik yöntemidir. Daha çok iç hastalıklarda kullanılan tetkik yöntemidir. Bu tetkik konusu çok önemli bir konudur. Çünkü eğer ki tetkikler düzgün olmazsa hastaya farklı bir hastalık teşhisi koyulduğunda, hastanın zehirlenmesi, hastanın sakat kalması veya hastanın ölümüyle sonuçlanabilir. Bir hekim tespitlerini doğru analiz etmek zorundadır.

4.3.2. Teşhis Konusunda “El-Kanun fi’t Tıbb” Adlı Eserin Tespitleri

Teşhis, hastalıkların adlandırılması veya belirlenmesidir. El- Kanun fi’t Tıbb’ da ise teşhisin öncelikle hastalıkların arazlarının neler olduğunu bilmek ile mümkün olacağı belirtilmiştir. Hastalık arazları denilen şey doktorun hastalara neyin var sorusuna

karşılık? Hastanın vücudunda meydana gelen olumsuz değişimlerin anlatmasıdır denilebilir.

Kanun'da hastalık arazları iki çeşit olarak ayrılmıştır. Bunlar; iç organlardaki arazlar ve dış organlardaki arazlar şeklindedir. Dış organlarındaki arazlar duyular yoluyla gözlemlenebilir. Peki, bu gözlem nasıl yapılmıştır?

Güç yönünden, yayılım alanı yönünden, şiddet yönünden, destek yönünden, yerleşme yönünden, kuvvetler yönünden ve hıltlar yönünden yapılır. Güç yönünden örnek; öksürük, yayılma alanı yönünden örnek; aksırık çünkü aksırık hem başı hem de göğsü hareket ettirir. Şiddet yönünden örnek; kuru hıçkırığın nemli öksürükten daha şiddetli olması, destek yönünden örnek; dışkılama normal olarak karın kaslarının kasılmasıyla desteklenmesi, yerleşme yönünden örnek; öksürük ve geğirme gibi, kuvvetle ilgili örnek; dudakların büzülmesi istemsiz, fiziksel kuvvetle ilgilidir. Öksürük ise istemli, sinirsel kuvvetle ilgilidir. Hıltlar yönünden örnek; öksürük balgam getirir ve büzülmeler yel birikimlerini giderir. İç hastalıkları arazlarının teşhisinde yeterli düzeyde bir anatomi bilgisine hâkim olunması gerekir. Bu durum şu konuların bilgisini verir;[235]

**Organların cevheri; Onların etli ya da başka türlü olduğu hakkında*

**Şekil; Şeklin herhangi bir özelliği organların ve onların şişleri arasında ayrım yapmada yardımcı olabilir.*

**Ürün; Bir organın belli bir maddeyi tutup tutamaması veya çabucak atması gibi*

**Yer; Bu ağrının yerini veya organın içinde veya organsız şişin yerleşimini verir.*

**İlişki; a. Ağrının özel bir organdan kaynaklanıp kaynaklanmadığı ya da bir komşu organın işe karışmasından kaynaklanıp kaynaklanmadığını belirlemek, b. hastalıklı maddenin etkilenmiş organdan veya onunla ilişkide olan veya c. Bazı başka organlardan gelen hastalıklı maddenin şüphesi organa gidip gitmediğini belirlemek.*

**İfrazatın Tabiatı; İfraz edilmiş maddenin, ilgili organla münasebeti*

[235] İbn-i Sina, a.g.e. (2015a), s.204.

**Fonksiyonların Tabiatı; Fonksiyonların düzensizliği ile ilgili organların hastalıklarına işaret edilebilir.*

İç hastalığının teşhisinin dayandığı yasalar; fonksiyonel rahatsızlıklar, salgı, ağrı, şişler, şekil ve paylaşılan münasebetler ve özel arazlar. [236]

Nitekim teşhis konusunun önemi el- Kanun fi't Tıbb' da yeteri kadar açıklanmış olup tıp tarihinde ve günümüzde de hala geçerliliğini korumaya devam etmiştir. Teşhisin doğru olması için tetkiklerin doğru yapılması gerekir. Hekimin hastalıkları tanıması ve hepsinin mizaçlar üzerindeki etkisine vakıf olmak zorundadır. Aksi halde yanlış teşhis ile geçerli olan hastalık iyileştirilemediği gibi bir başka hastalığın oluşmasına sebebiyet verebilir.

4.3.3. Tedavi Konusunda "El- Kanun fi't Tıbb" Adlı Eserin Tespitleri

Tedavi; tetkik ve teşhisler yardımıyla vücudun mizacında ve organın mizacında meydana gelen bozuklukların vücuttan atılmasını ve hastalığın yok edilmesini sağlayan bir tıbbi terimdir. Tedavi konusu bütün tıp coğrafyalarında en mühim olan konudur. Nitekim tıbbın tarihi gelişimine bakıldığında hastalıklardan çok tedavi kısımları bizzat ifade edilmiştir.

El- Kanun fi't Tıbb' da tedavinin tanımı; *"Tedavi genel tedbir ve diyetle (beslenme), basit ve bileşik ilaçlarla ve ameliyat süreci ile yapılır ya da uygulanır"*[237].

Tedbir ve diyetle tedavi; sağlıklı olmak ya da sağlığı korumak için yenilen yiyeceklere karşı tedbir alınması ve diyet yapılarak mümkün olur. Yani buradaki tedbir yiyeceğin niteliği ile alakalıdır.

"*Hekim vücuda olgunlaşan hıltlar ve kötü maddelerce işgal edilmesini istediğinde, besinler tutulur. Büyük bir yemeğin sindirimi ile ilgilenmekten, çok kötü (hastalık) durumla ilgilenmek için vücuda yeterince zaman vermek ve güç temin etmek istediğinde, yiyecek miktarı*

[236]İbn-i Sina, a.g.e. (2015a), s.206.
[237] İbn-i Sina, a.g.e. (2015a), s.357.

azaltılmalıdır. Bir başka tedavi yöntemi olan ilaç tedavisi için şu hükümler yer almaktadır: seçilen ilaçlar üç yasa ile idare edilir. Sıcak, soğuk, kuru ve nemli ilaçların kalitesi, kendi terimleriyle ilaç miktarı; a. Ağırlığı ve b. İmkânı yani onun sıcak ve soğuk kalitelerinin gücü, ilacın ne zaman etkin olduğuna göre ayarlanması."[238]

Buradan hareketle ilaç tedavisinde ilacın niteliği ve ilacın miktarı; hastanın mizacına, hastalığın şiddetine ve organların mizacına göre ayarlanmalıdır. Bir başka tedavi yolu ise ameliyattır. İbn Sina'nın yaptığı ameliyatlar; bademciklerin kesilmesi, başa arız olan yaraların ve baş derisinin kesilerek birleştirilmesi, burundaki fazla etlerin alınması, dişlerin çekilmesi, fıtık ameliyatı, basurların kesilmesi ve bağlanması ve doğum gibi ameliyatları gerçekleştirmiştir. Kanun'da baz alınan tedavi yöntemleri hemen hemen günümüz tıbbında da yaygın olarak geliştirilmiş vaziyette kullanılır. Bu eser sadece temellerini atarak yol göstericiliği yapmaktadır. Günümüz tıbbında ilaç ile tedavi konusunda çok büyük sıkıntılar bulunmaktadır. Hastaların ciddi bir hastalığa yönelik ilaç kullanması gerekirken, bir baş ağrısında artık şeker gibi ağrı kesicilerin tüketilmesi ve kendi kafalarına göre doktor reçeteye yazmadan antibiyotik kullanmasıdır.

Nitekim bu konu ile ilgili Sağlık Bakanlığı birçok kamu spotuyla sorunu çözümlemeye çalışmaktadır. İlaç kullanımı o kadar önemlidir ki endikasyonlarına bakılmadan alınan ilaç var olan hastalığı iyileştirmediği gibi yeni yeni hastalıklara da sebep olmaktadır. O yüzden hekimin hastalarını tedavi ederken bizzat hastaya verdiği ilaçların takibini ve hastanın ekstra aldığı başka ilacın olup olmadığını iyice araştırması gerekmektedir. Ve artık el- Kanun fi't Tıbb' da yer alan doğal ilaçlar ile tedavi günümüzde tekrardan canlandırılmaya başlanılmıştır. İnsanlar artık hastalıkların çaresini doğal karışımlarda bulmuşlardır. Yani doğallıktan kast edilen Tıbb-ı Nebevi' nin kastettiği tedavi yöntemleridir. Tıbbın gelişmesini sağlayan üç etken tetkik, teşhis ve tedavi konularını İbn Sina o dönemde ele alıp modern tıbba çok büyük bir katkı sağlamıştır.

[238] İbn-i Sina, a.g.e. (2015a), s.361.

SONUÇ

Tıp felsefesi, felsefenin tıp ilmi üzerine yaptığı açıklama ve yorumlamayı iştirak etmektedir. Nitekim İslam felsefesi alanında bu durumu gerçekleştiren birçok düşünürümüz bulunmaktadır. Ebû Bekir er- Râzi, İbn-i Nefis, Zâhrâvi ve İbn-i Sina gibi düşünürler uğraştıkları her alanda felsefeye ağırlık vermişlerdir. İbn-i Sina'nın tıbbını anlamak için onunla aynı dönemde yaşayan ve ekol haline gelen filozof-hekimlerin yaptığı çalışmalara yoğunlaşmak gerekir. Razi'nin tıp bilimine yaptığı katkılar; Çiçek ve kızamık hastalığının farklı iki hastalık türü olduğu tespitini yapması, göz ameliyatını gerçekleştiren ilk hekim olması, kimya bilimini tıp biliminin içine yerleştirerek modern tıbbın tetkik aşamasının deneysel olarak yapılmasını sağlayarak bu aşamanın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bir başka hekim filozof Zâhrâvi'nin tıp bilimine yaptığı kakılar; cerrahlık alanının gelişmesini sağlayarak "cerrahın babası" olarak anılması, ameliyat aletlerinin tasarımcısı olması, hayvanlar üzerinde ameliyatlarını gerçekleştirerek kadavra teriminin tıp literatürüne girmesini sağlaması ve dağlama yöntemini tedavi amaçlı kullanan ilk hekim olmasıdır. Diğer bir hekim- filozof İbn Nefis' in tıp ilmine katkısı; O, hekim, filozof, psikolog, astronom, kozmolog ve fizyolog olan bir şahsiyettir. Pulmoner kan dolaşımını, kılcal damar ve koroner kan dolaşımını bulan ilk hekim olması, metabolizma kavramının tıp terminolojisine girmesini sağlayan hekimdir. Ayrıca otopsinin erken savunuculuğunu yapmıştır. Tabi ki onun en büyük katkısı küçük kan dolaşımını bulması olmuştur. Bu sebeple dolaşımsal fizyolojinin babası olmuştur. İbn-i Sina'ya gelindiğinde ise o ilklerin hekimidir. Yani enfeksiyonun ilk tanımını yapması, menenjiti ilk defa teşhis etmesi, kanser hastalığını teşhis etmesi, zatülcenp ve zatürrienin birbirinden farklı hastalık olduğunu söyleyip tedavilerini ayrı ayrı gerçekleştirmesi ve ameliyat aletlerinin dezenfektesinde ateşi kullanan ilk hekim olması gibi birçok ilkleri başarmıştır.

İbn-i Sina'nın tıp bilimindeki yeri ve önemi geleneksel tıp ile kanıta dayalı tıp arasında ayrımı yapan ilk hekim olmasıdır. İbn-i Sina tıbbın tanımını yaparken Tıp insan vücudunda hâsıl olan iki durumdur. Bunlar; sağlık ve hastalık durumudur. Bu iki durum neticesinde ortaya çıkan üçüncü bir durum sağlıklı durumu koruma ve sağlığını kaybettiğinde tekrar nasıl kazanacağını konusunda yol gösteren bilimdir

diye tanımlamıştır. Buradan hareketle tıp biliminin ortaya çıkışı aslında Yunan filozof- hekimleri sayesinde olmuştur fakat tıp biliminin altın çağını yaşaması yani sıçramalarının gerçekleştirilmesi İslam filozof- hekimler tarafından sağlanmıştır.

İbn-i Sina felsefeyi hakikat bilgisi olarak tasvir etmiştir. Felsefe sürekli olarak bilgiye duyulan sonsuz bir sevgidir. Yani bilim niçin diye sorarken felsefe nasıl ve neden diye sorarak bilimin ufkunun açılmasını sağlar. Örneğin bilim adamı vücutta yer alan herhangi bir organın niçin oluştuğunu sorarken felsefe nasıl oluştuğunu sorgular ve bu tip soruları çoğaltarak onların varoluşlarını sağlayan yaratıcıya ulaşmaya çalışır. Nitekim konu tıp felsefesi olunca felsefe tıbbi konular üzerine derinlik kazandıracak sorgulamayı üstlenir. Yani yaratılan organlarda en az ikisi birbirleriyle yer değiştirdiğinde ne olurdu veya insanın dilinin şuan ki uzunlukta değil de ondan daha fazla uzun ya da kısa olması sonucu ne olurdu? Diyerek insan aklını bu tür sorularla yorar ve onda zihin karışıklığı yaratarak aklı meşgul eder. Bu durumda insan var olduğu müddetçe bu tür sorulardan kaçamayacağı için istemsizce bu sorular üzerinde akıl yürütmeye ve sorgulamaya başlar. İşte bu durumu İbn-i Sina el- Kanun fi't Tıbb adlı eserinde sürekli olarak sorgulamıştır. Yani eserin hemen hemen her yerinde tıp felsefesine vurgu yapmıştır.

Hastalıkları, yaptığı tedavileri ve ilaçların tasnifini gözlemleyerek elde ettiği bulguları sorgulamaya başlamıştır. Bu sorgulama aklın tembellikten uzaklaşıp hakikate ulaşmasına yardımcı olan bir sistem görevi yapmaktadır. İbn-i Sina bu sorgulama yöntemini kullanırken İlkçağ filozoflarından Sokrates' in "sorgulanmamış hayat yaşamaya değmez" özdeyişinden yararlanmıştır. İbn-i Sina varlığa yönelik felsefesini yaparken merkeze insan anatomisini koymuştur. Ona göre en küçük hücrenin bile üzerine düşeni yapması onların bir düzen ve ahenk içinde olduğunu kanıtlamaktadır.

Sonuç olarak "felsefe hayatı sorgularken, yalnızca görüntülerden ziyade varlıkların bir nizam içinde oluşmasını sağlayan yaratıcının irdelenmesine olanak vermiştir. Bu sebeple felsefe hemen hemen bütün bilimlere yardımcı olma çabası içindedir. Felsefe ilişkili olduğu bilimlerin tam anlamıyla özlerine müdahale etmediği gibi, onların farklı pencerelerden bakmasını ve gelişmesini sağlar. Günümüzde felsefenin boş ve

gereksiz olduğu anlayışı kesinlikle doğru değildir. Çünkü felsefe sayesinde bilimler tarihsel ve devinimsel olarak gelişimlerini felsefeye borçludurlar. Nitekim geçmişten günümüze kadar varlığını sürdüren her bilimin ortaya çıkışı felsefe sayesinde gerçekleşmiştir. Şu söz bu durumu özetleme mahiyetinde kullanılabilir. Felsefe tüm bilimlerin anasıdır denilerek aslında boş ve gereksiz tanımlamasına karşı bir antitez oluşturmaktadır. Tıp felsefesine gelindiğinde insanın hem maddi hem de manevi yapısını içermektedir. Yani bu dualitede maddi kısımda yer alan insanın bütün organizmasının felsefi analizleri akla gelir.

Örneğin; hücrenin ele alınıp incelenmesiyle oluşan zihinsel aktiviteler ve düşünceler sonucunda hücrenin zarından çekirdeğine kadar, estetik yapının niceliği, niteliği üzerindeki hayret ve hayranlık tıp felsefesine kaynaklık eder. Bir başka taraftan bakıldığında ise, kanın akışkanlığı hücreler arasındaki uyum, beslenme ve hayatın devamlılığı için oluşturulan sistematik düzenin kusursuzluğu felsefenin sorularına kaynaklık sağlayarak tıp felsefesinin ana kavramlarının doğmasını sağlamıştır. Tüm vücudun analizi yapıldığında bütün bir tıp felsefesine ait yapı oluşur. Vücudun aynı anatomik yapısı hakkında birçok farklı felsefi görüşler ortaya çıkabilmektedir. Burada önemli olan şey felsefenin oluşması ve onun ehemmiyetinin sağlanmasıdır. Her türlü bilimde ve düşünsel etkinliklerde felsefenin katkısı göz ardı edilemeyecek kadar çoktur. Bilimin niçin sorusunda insan aklı bu sorulara yanıt ararken vicdanı felsefenin nasıl sorusuna yanıt aramaktadır. Bu durum ise felsefenin artık o işe karıştığını apaçık göstermektedir. Bu durum hakkında İbn-i Sina tıp ve felsefeye ilişkin şunu söylemiştir: Gerçeğin bilgisine ulaşmadaki sorguyu hekimler değil filozoflar yapmalıdır diyerek bu iki bilim dalının aslında birlik içinde olup yalnız farklı kollarda var olduklarını anlatmaya çalışmıştır.

KAYNAKÇA

ACIDUMAN Ahmet, *İbn-i Sina, Ebu'l Kasım Ez- Zehravi, Şerefeddin Sabuncuoğlu ve Tokatlı Mustafa Efendi'nin Eserleri Işığında 11. ve 18. Yüzyıllar Arasında Nöroşirurji*, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ankara 2005, s.316.

AĞIRAKÇA Ahmet, *İslam Tıp Tarihi Başlangıçtan VII/XIII Yüzyıla Kadar*, Akdem Yayınları, İstanbul 2004, s.399.

ALTINTAŞ Hayrani, *İbni Sina Metafiziği*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1985, s.163

ALTUNGÖK Ahmet, *İslam Öncesi Dönem İran'da Tıp ve Tebabet*, Tarih İncelemeleri Dergisi, XXXI/2, İzmir 2016, s.382

ATMACA Veli, *Hadislerde Rukye Hz. Peygamber ve Sahabenin Uygulamaları Işığında Şifa Hadisleri*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2010, s.358.

ATMACA Veli, *Hadisler Çerçevesinde Cahiliyyede Majik Tedavi Geleneğinin Kavramsal Boyutu*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, say:10, Adana 2010, s.39.

BAYAT Ali Haydar, *Tıp Tarihi* Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s.368.

BÛHÂRİ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâ'il (256), *el- Câmiu's- Sâhih, Dâru'l-Fikr*, Beyrut 1991, I- VIII.

BÛHÂRİ, *Tıp,*3-4, t.y.

BÜLBÜL Yasemin, *İbn Sina; Avicenna*, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara 2017, s.453.

CEVİZCİ Ahmet, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Asa Yayınları, Bursa 2011, s.528

DÖĞEN Şaban, *İlime Yön Veren Müslüman İlim Adamları*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 2009, s.368.

EBÛ Bekir er- Râzî, *et- Tıbbu'r- Rûbânî, Ruh Sağlığı*,(çev.: Hüseyin Karaman), İz Yayınları, İstanbul 2015, s.144.

EBÛ Davud, Süleymân b. Eş'as es- Sicistânî, *es- Sünen*, (tah. Muhammed Muhyiyu'd- Din Abdulhamid), el- Mektebetü'l- Asriyye Yayınları, I-IV, Beyrut, ty.

En- Nevevî, Ebû Zekeriyya Yahya b. Şeref, *el- Minhacu Şerhi Sahihi Müslim b. el- Haccac, Dâru İhyâi't- Turasi'l,* Arabi Yayınları, Beyrut 1392, I-XVIII.

ERUL Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, TDV Ansiklopedisi, Ankara 2000, s.471.

ERDOĞAN ve DODOLOĞLU, "Bal Arılarında (Apis Mellifera L.) Polen Toplama Faaliyetlerinin Koloni Gelişimi ve Bal Verimi Üzerindeki Etkisi" *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi,* cilt: 26, sayı:1, 2005,s.33-37.

Et-Tırmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa (ö. 279/892), *es- Sünen*, (tah. Ahmed Muhammed Şakir), Mısır 1975, I-V.

HANBEL Ahmed, *el- Müsned*, (tah. Şuayb Arnavut), Müessesetü'r- Risâle, Beyrut 2001.

GÜL Damlası TV6 Televizyonu, 21.01.2015, böl: 1.

HAZNEDAROĞLU İbrahim, *Uluslararası Tıbb-ı Nebevi Kongresi Bildiriler (İnternational Congres on Prophetic Medicine)*, (ed: lhan Yıldız), Ankara 24-25 Haziran, 2014, s.448.

HEYSEMİ, Ebû'l- Hasan Ali b. Ebi Bekr, *Mecme'u'z- Zevâid ve Menbeu'l- Fevâid*, Kahire 1987, I-X.

İBN Kayyim el- Cevziyye, *Tıbbu'n Nebevi Peygamberimiz (s.a.v)'den Sağlık ve Tıp*, (çev.: Abdülvehhab Öztürk), Kahraman Yayınları, İstanbul 2016, s.400

İBN Kayyim el- Cevziyye, Şemsüddin Ebû Abdillah Muhammed b. Ebi Bekr b. Eyyub ez- Zura'i ed- Dımeşkî, *Zâdu'l Meâd fi Hedyi Hayri'l- İbâd*,(tah. Abdu'l- Kadir, İrfanu'l- İşa), Daru'l- Fikr Yayınları, I-V, Beyrut 2003, s.2500

İBN Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezid el- Kazvînî , *es- Sünen*, Dârusselam Yayınları, Riyad 2000.

İBN Hıbbân, *es- Sahih, el- Müsnedü's Sahih*,(tah. Mehmet Ali Sönmez), TDV Ansiklopedisi, İstan 2000, XX, s.63.

İBN-İ SİNA, *el- Kanun fi't Tıbb*, (çev.: Esin Kâhya), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2015a,s.483

İBN-İ SİNA, *el- Kanun fi't Tıbb*, (çev.: Esin Kâhya), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2015b, s.712

İBN-İ SİNA, *el- Kanun fi't Tıbb*, (çev.: Esin Kâhya), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, C:3-1, Ankara 2014, s.678

İBN-İ SİNA, *el- Kanun fi't Tıbb*, (çev.: Esin Kâhya), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, C:3-2, Ankara 2014, s.685

İBN-İ SİNA, *el- Kanun fi't Tıbb,*(çev.: Esin Kâhya),Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2015c, s.616

İBN-İ SİNA, *el- Kanun fi't Tıbb*, (çev.: Esin Kâhya), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2015d, s.240

KARACABEY Salih, *Hadis Vahiy Münasebeti ve Tıpla İlgili Hadisler Hakkında Hattabi'nin Görüşleri*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, say: 4/4, Bursa 1992, s.225.

KARAMAN Hüseyin, *Bir Biyografi Denemesi- er- Râzi,* Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, say:6, Çorum 2004, s.128.

KILINÇ Sümeyra Merve, *Cumhuriyet Dönemi Kaynaklarına Göre Kupa, Hacamat ve Sülükle Tedavi,* İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2015.

KRANZ Walther. *Antik Felsefe 11 B:38*, (çev.:S.Y. Baydur), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976, s.232.

LARÛDİ Nurullah, *Şarkın Dehası İbn Sina*, (çev: Ahmet Çelik), İnsan Yayınları, İstanbul 2014, s.350

MA'LÛF, Luveys, Mücid, Beyrut 1973.

MÜSLİM, Ebû'l- Huseyn Muslim b. Haccac el- Kuşeyri, *Sahihu Müslim*, Darusselam Yayınları, Riyad 1999.

MÜTERCİM Âsım, *Kâmus*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul 2015.

MÜTTAKİ El- Hindi *Kenzu'l- Ummâl fi Süneni'l- Akvâl ve'l- Ef'al*, Beyrut1989, el-Meusû'âtu'ş- Şâmile, 1.41.

ÖZCAN Emine Sonnur, *Bilginler Bilgini İbni Sina*, Ötüken Yayınları, Ankara 2005, s.91

ÖZGÜNEN Tuncay, *Uluslararası İlim ve Tıp (Tıbb-ı Nebevi Kongresi)*, Adana 7-10 Ekim, 2015, s.694.

ÖZTÜRK Levent, *İslam Tıbbı Üzerine İncelemeler*, Ensar Neşriyat Yayınları, İstanbul 2013, s.400.

RAHMAN Fazlur, *İslam Geleneğinde Sağlık ve Tıp*, Ankara Okulu Yay, Ankara 1997, s.205

TEKELİ Sevim, Esin Kâhya, Melek Dosay, Remzi Demir, Hüseyin G. Topdemir, Yavuz Unat, Ayten Koç Aydın, *Bilim Tarihine Giriş*, Nobel Yayınları, Ankara 2015, s.370

TERZİOĞLU Arslan, *İbn Sina ve Geriatri Günümüzde Hipokrat*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, say.6, Erzincan 1992, s.295.
TIRMİZİ, *es- Sünen Tıp, t.y.*

USSUBAYLI Humay, *Ebû Bekir er- Râzi' nin Haz ve Elem Teorisi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2017, s.112.

UZLUK Feridun Nafiz, *Genel Tıp Tarihi*, Güzel Sanatlar Matbaası Yayınları, Ankara 1958, s.392.

ÜNVER Süheyl, *Tıb Tarihi (Tarihten Evvelki Zamandan İslam Tababetine Kadar)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1938, s.308.

YALTKAYA Şerafeddin, İbn Sina Kitabı; Hayatı Şiirleri, Risaleleri, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2014, s.205.

YILDIZ İlhan, *İslam Tıbbıyla Sağlıklı ve Huzurlu Bir Yaşam* Astana Yayınları, Ankara, 2016, s.245

YILMAZ Orhan, *İbn Kayyim' in Tıbb-ı Nebevi İle İlgili Görüşlerinin Değerlendirilmesi*, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, say:2, Amasya 2014, s.14

İnternet Kaynakları

www.biyografya.com, (Erişim Tarihi:21/12/2018).

http://dergipark.gov.tr/download/article-file/143485(Erişim Tarihi:05.12.2018).

http://www..Emaze.com/@AWQQCLQI/Zahraw,(ErişimTarihi:20/12/2018). S.4

https://islamansiklopedisi.org.tr/ahlat-i-erbaa,(Erişim Tarihi:12/12/2018).

https://kalpveruhundereceihayati.wordpress.com(Erişim Tarihi: 11/11/2018).

www.patofizyoloji.blogspot.com/2011/11/ibn-i-sina-avicenna-ve-mustafa kemal.html, (Erişim Tarihi: 25/12/2018).

http://www.sahihhadisler.com/yazdir.asp?id=3103,(Erişim Tarihi:12/12/2018).

www.şifahane.org. (Erişim Tarihi:20/12/2018).

http://trenddevri.com/islam-dunyasinda-tip,(Erişim Tarihi: 22/11/2018).

www.Vizyon21y.com/documan/Genel_Konular/Bilim_Teknoloji/Bil_veTekn_Tarihi /İslam_Dünyasında_Tıp.pdf,(Erişim Tarihi:11.10.2018).

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Güler BOZKAYA
Doğum Yeri	UŞAK
Doğum Tarihi	18.05.1993

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
Fakülte	EDEBİYAT FAKÜLTESİ
Bölüm	FELSEFE BÖLÜMÜ

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	BİLGİ ÖZEL ÖĞRETİM KURSU
Görevi/Pozisyonu	Rehber Öğretmeni
Tecrübe Süresi	4 yıl

KATILDIĞI

Kurslar	ÖZEL EĞİTİM KURSU
Projeler	-

İLETİŞİM

Adres	Uşak- Merkez
E-mail	guler.bzkya@gmail.com